

Katonai Jogi és Hadijogi Szemle

A Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság Tudományos Folyóirata



Szerkesztői előszó

Spitzer Jenő

A kibertérből érkező támadások lehetséges nemzetközi jogi értelmezései, különös tekintettel az önvédelemhez való jogra

Puskás Anna

A katonai szükségesség kérdése a kulturális javak tekintetében a nemzetközi hadijogban

Erdős Jázmin Kitti

A totális biztonsági kihívások és a totális biztonság közege: a hibriditás jelentősége a XXI. századi államra, jogra

Kovács Tamás

Az 1939. évi II. törvénycikk, és annak történelmi háttere

Kenéz Bence Kende

Gyűlöletbeszéd a közösségi médiában. Az online gyűlöletkeltés geopolitikai hatásai az orosz–ukrán háború tükrében

László-Gulyás Csaba

Recenzió a „Military Justice. Contemporary Challenges History and Comparism” c. kötetről

11. évfolyam (2023.) 2. szám

Főszerkesztő

Dr. habil. Hautzinger Zoltán PhD. r. ezredes

Társzerkesztők

Dr. Csiha Gábor ezredes
Dr. Farkas Ádám PhD. őrnagy
Dr. Kelemen Roland PhD.

Felelős kiadó

Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság
1055 Budapest, Markó u. 27.

A kiadó képviselője

Dr. Kádár Pál PhD. dandártábornok

Megjelenik

Elektronikusan 3 havonta
és évközi különszámokkal

Közzététel helye

www.hadijog.hu

ISSN

2064-4558

A borítót tervezte:

Dr. Czebe András (czprod.co@gmail.com)

A tanulmányokban foglaltak kizárólag a szerzők szakmai álláspontját tükrözik és azok nem azonosíthatók sem a szerkesztők, sem a kiadók állásfoglalásaként.

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

Tartalom

Szerkesztői előszó	3
--------------------------	---

TANULMÁNYOK

Spitzer Jenő	6
<i>A kibertérből érkező támadások lehetséges nemzetközi jogi értelmezései, különös tekintettel az önvédelemhez való jogra</i>	

Puskás Anna	30
<i>A katonai szükségesség kérdése a kulturális javak tekintetében a nemzetközi hadijogban</i>	

Erdős Jázmin Kitti	52
<i>A totális biztonsági kihívások és a totális biztonság közege: a hibriditás jelentősége a XXI. századi államra, jogra</i>	

MŰHELY

Kovács Tamás	83
<i>Az 1939. évi II. törvénycikk, és annak történelmi háttere</i>	

Kenéz Bence Kende	111
<i>Gyűlöletbeszéd a közösségi médiában. Az online gyűlöletkeltés geopolitikai hatásai az orosz-ukrán háború tükrében</i>	

FÓRUM

László-Gyulyás Csaba	148
<i>Recenzió a „Military Justice. Contemporary Challenges, History and Comparism” c. kötetéről</i>	

Szerzőink	157
-----------------	-----

Szerzői útmutató	158
------------------------	-----

Szerkesztői előszó

Tisztelt Olvasóink!

A Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság szakmai-tudományos folyóiratának jelen lapszáma a nemzetállami szabályozás, a nemzetközi jog és a különféle új típusú biztonsági kihívások kapcsolódására helyezi a hangsúlyt.

A lapszámot alkotó tanulmányok sokrétű, érdekes, sok tekintetben aktuális témaköröket járnak körül, melyek nem csak az orosz-ukrán háború megvilágításában, hanem azon túlmutatva, a biztonsági környezet és a technológia-fejlődés további alakulása tekintetében is elgondolkodtatóak.

Az egyes cikkek a kibertér szerepétől a katonai szükségesség újbóli értelmezésén és a totális biztonsági környezet hatásain, majd az első magyar honvédelmi törvény történelmi körülményein át a gyűlöletbeszéd geopolitikai hatásáig terjedően tárnak fel olyan összefüggéseket, amelyek segíthetik a körülöttünk zajló világ jobb megértését, illetve abban a katonai tényezők megfelelő elhelyezését.

A szerzők között gyakorló szakemberek, egyetemi oktatók és kutatók, valamint az Országos Tudományos Diákköri Konferencián megméretett hallgatók egyaránt jelen vannak. Utóbbi azért is öröm szerkesztőségünk számára, mert jól tükrözi azt a rég óta vallott nézetünket, hogy a katonai jog és hadijog, illetve tágabban a védelem és biztonság jogi aspektusaival nem csak a fegyveres tevékenységhez köthető szakértőknek kell és lehet foglalkoznia. Véleményünk szerint a jelen lapszám a nézőpontok sokrétősége révén is értékes hozzáadott értéket tud felmutatni a világunkat és benne a védelmi és biztonsági szférát átható komplexitás kibontása tekintetében, ami miatt külön köszönet illeti szerzőinket.

Bízunk abban, hogy a Tisztelt Olvasó is hasonlóan fogja értékelni értékelni a jelen lapszámot és a különféle cikkekhez ez úton kívánunk hasznos, elgondolkodtató időtöltést.

Budapest, 2023. szeptember 29.

A szerkesztők

TANULMÁNYOK

Spitzer Jenő

A kibertérből érkező támadások lehetséges nemzetközi jogi értelmezései, különös tekintettel az önvédelemhez való jogra¹

1. Bevezetés

A nemzetközi jog normatív és szokásjogi keretei fölött a nem állami szereplők drasztikus térnyerése², a XXI. századot megpecsételő terrorizmus és az ellene folytatható nemzetközi harc,³ a katonai és biztonsági magánvállalatok és a kiszervezésnek tendenciózus erősödése⁴ a védelmi szektorban, a hibrid hadviselés kérdései,⁵ az információs tér jelentőségének szüntelen fokozó-

¹ A mű a Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat TKP2021-NVA-24 azonosító számú „A mesterséges intelligencia alkalmazásának kutatása a katonai nemzetbiztonsági célú adatszerző, adatfeldolgozó és vizualizációs eljárásokban, és kapcsolódó fejlesztések elvégzése” elnevezésű projektje keretében, az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával valósult meg.

² Példaként lásd: Adele BELANGER-MCMURDO: A Fight for Statehood? ISIS and Its Quest for Political Domination, *E-International Relations Students*, 2015. október 5. (<http://www.e-ir.info/2015/10/05/a-fight-for-statehood-isis-and-its-quest-for-political-domination/>) (2023. augusztus 13.)

³ Lásd: Michael REISMAN: *International Legal Responses to Terrorism*, Faculty Scholarship Series, Paper 1999, 1016. 3–60. o.

⁴ Lásd: Sean MCFATE: *The Modern Mercenary: Private Armies and What They Mean for World Order*, Oxford University Press, 2017.; FARKAS Ádám: A védelmi tevékenységek kiszervezésének elméleti és felelősségi alapproblémái, *Közjogi Szemle*, 2013/4. 59–66. o.

⁵ FARKAS Ádám: Komplex biztonság, hibrid konfliktusok, összetett válaszok, *Honvédségi Szemle*, 2020/4. 11–23. o.; HÓDOS László: A hibrid konfliktusok felívelési szakasza, avagy a fenyegetés észlelésének, megelőzésének

dása⁶ és a kibertérben folyó műveletek⁷ elterjedése egytől egyig megoldandó problémaként tornyosulnak.

Vitán felüli, hogy korunk technikai fejlettsége okán az elektronikus eszközök és az általuk működtetett információs rendszerek teljes egészében behálózzák a modernkori társadalmi és állami létformákat. Olyan alapelemmé vált ez a mindennapi működésben, ami az egyéntől az állami szervekig minden szegmensben jelen van, de ami még fontosabb: olyan információs hálózatot alakított ki, amelyben egy magánszemély és egy állami entitás minden korábbinál közelebb kerülhet egymáshoz. Az ebben rejlő kockázatok széleskörűek, amit tovább nehezít, hogy pl. a hacker tevékenységhez szükséges ismeretek valójában korlátlanul elérhetőek és végponti felhasználói adatok titkosításával és az IP-cím maszkolásával az ehhez társuló anonimitás további gátakat szab a védekezésben.⁸ A kiváltani képes hatások ehhez képest pedig óriásiak: egy-egy kibertámadás teljes kommunikációs rendszereket bénít le, energetikai szolgáltatók működését akadályozza, helyrehozhatatlan adatvesztést eredményez adatbázisokban, az anyagi károk mellett pedig hatásai a katonai erővel egyenértékűek lehetnek.

és kezelésének nemzetbiztonsági aspektusai, *Honvédségi Szemle*, 2020/4. 49–64. o.

⁶ FARKAS Ádám – SPITZER Jenő: *Az információs korszak és az állami reziliencia egyes kérdései*, Védelmi-Biztonsági Szabályozási És Kormányzástani Műhelytanulmányok, 2021. 1–27. o.; HAIG Zsolt: *Információs műveletek a kibertérben*, Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2018.

⁷ KELEMEN Roland: A kibertérből érkező fenyegetések jelentősége a hibrid konfliktusokban és azok várható fejlődése, *Honvédségi Szemle*, 2020/4. 65–81. o.; VIKMAN László: Szempontok a kibertér egyes aktuális fenyegetéseinek jogi értékeléséhez, *Military and Intelligence CyberSecurity Research Paper*, 2022/4.

⁸ Ennek legismertebb eszköze a virtuális magánhálózat (virtual private network, VPN) használata, ami rejtja a böngészési tevékenységet, a személyazonosságot és a tartózkodási helyet, tehát az adatok magasabb fokú védettségét és bizonyos fokú anonimitást biztosít.

A kiberműveletek már az 1990-es évek végén felhívták a nemzetközi jogi közösség figyelmét, 1999-ben az Egyesült Államok Haditengerészeti Főiskolája (United States Naval War College) már nemzetközi jogi konferenciát tartott a témában.⁹ Habár a fókusz a 2001 szeptember 11-i események okán a terrorizmus elleni nemzetközi küzdelem irányába tolódott, 2007-ben az Észtország elleni, 2008-ban pedig a Grúzia ellen orosz kiberműveletek, továbbá 2010-ben az iráni nukleáris létesítmény Stuxnet féreggel megfertőzése már egyértelműen hangsúlyossá tette a kibertérben zajló műveletek vizsgálatát. Ezek folyamatin-dító hatása számos példával igazolható.¹⁰

A témában a jogtudomány eddigi legmarkánsabb eredménye, hogy a NATO Kooperatív Kibervédelmi Kiválósági Központ által összehívott szakértői csoport 2013-ban kézikönyvet állított össze, a kiberműveletekre alkalmazandó nemzetközi jogról.¹¹ A Tallinn kézikönyv volt az első átfogó elemzés a kibertér műveletek nemzetközi jogi kontextusban való elhelyezésére, amelyet 2017-ben egy második kiadás, a békeidei műveleteknek már

⁹ Michael N. SCHMITT – Brian T. O'DONNELL: *Computer Network Attack And International Law*, 76 Naval War College International Law Studies. 2002.

¹⁰ Példaként lásd: *Nagy-Britannia Nemzetbiztonsági Stratégiája*, 2010.; *Az Egyesült Államok Nemzetbiztonsági Stratégiája; Strategy for Operating in Cyberspace* (Stratégiai a Kiberműveletekre), 2011.; *Protecting and Promoting the U.K. in a Digitalized World* (Az Egyesült Királyság védelme és támogatása a digitalizált világban); *Conceptual Views Regarding the Activities of the Armed Forces of the Russian Federation in Information Space* (Konceptcionális nézetek az Orosz Föderáció fegyveres erőinek az információs térben folytatott tevékenységéről); *NATO, Active Defence, Modern Engagement: Strategic Concept for the Defence and Security of the Members of the North Atlantic Treaty Organisation: Active Engagement*, Modern Defence, 2010.

¹¹ *Tallinn Manual on the International Law Applicable to Cyber Warfare*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.

nagyobb figyelmet szentelő Tallinn 2.0 követett.¹² Fontos kiemelni, hogy ezen kézikönyv nem minősül NATO kézikönyvnek, csupán a szerzők tudományos állásfoglalása és habár mint ilyen, nem bír kötelező erővel, a kibertérben zajló folyamatok értelmezésének elsődleges forrásaként mindennél markánsabb hatást gyakorol a vonatkozó jogfejlesztésben.

Az államok és a szövetségesi rendszerek törekvése tekintetében látni kell, hogy az egyik legnagyobb kihívást annak megválaszolása adja, hogy kifejezetten a kibertérre létrehozott, kötelező érvényű normatív vagy szokásjogi alapú szabály hiányában a nemzetközi jog miképpen alkalmazható a kiberműveletekre, legyen szó akár offenzív, akár defenzív, akár felderítésre irányuló cselekményekről. Az pedig, hogy a megfelelő szabályok hiányában, a kereteket szélesen értelemező, adott esetben szétfeszítő állami gyakorlat képes-e erodálni a nemzetközi jogot, reális aggodalomként van jelen. Hasonló kétségnek adnak hangot magában a Tallinn 2.0 bevezetésében megfogalmazott elgondolások.¹³

A jelen írás a kibertérből érkező támadásokat ezen aspektusok mentén, a kibertérműveletek kategorizálásával, majd annak a nemzetközi jogban való elhelyezhetőségének megválaszolásával és legfőképpen az ENSZ Alapokmánya által lefektetett általános és átfogó erőszak tilalmának és az önvédelem jogának fogalomrendszerében való részletes értelmezésével mutatja be.

2. A kibertérben végrehajtott műveletek és azok általános nemzetközi jogi értékelése

A tanulmánynak nem célja a kibertérben végrehajtható cselekményekhez tartozó módszerek és eszközök tekintetében átfogó

¹² *Tallinn Manual 2.0 on the international law applicable to cyber operations. Second edition.* New York, Cambridge University Press, 2017.

¹³ *Tallinn Manual 2.0:* i. m. 17. o.

és naprakész ismereteket bemutatni, hiszen az így leírtak rövid időn belül a meghaladottság státuszába sodródhatnak, továbbá mindez olyan szakmai kérdések részletezését követelné, ami a kibertámadásoknak az önvédelemhez való jog vonatkozásában történő elhelyezéséhez – a későbbiekben kifejtettek alapján – szükségtelenek. Ugyanakkor az, hogy az egyes megoldások milyen célok alapján csoportosíthatók, időtálló támpontként jellemezhető.

A kibercselekményeket ebből a megközelítésből három csoportba sorolhatjuk. Céljuk lehet

- a) információ- és adatszerzés (pl. Ethernet- és a Token Ring helyi hálózat megtámadásával, jelszavak feltörése hálózatfigyelő programmal vagy a social engineering eszközével),
- b) információs rendszer megzavarása (pl. puffertúlcsordításos támadással vagy „levélbomba” támadással), valamint
- c) információs rendszer módosítása, rombolása vagy megsemmisítése (pl. DoS típusú szolgálat-megtagadásos támadásokkal akár boot hálózatok bevonásával, back orifice támadással, vírus támadással, trójai faló támadással vagy féregtámadással).¹⁴

Amíg a civil megközelítésben mindez olyan kibertérben történik, ami az elektronikus kommunikációs eszközök és rendszerek (számítógép-hálózatok, műholdas rendszerek, stb.) és a rajtuk lévő platformok és információk virtuális, internet alapú tere, a katonai dimenzió ennél alapvetően továbbmegy. Megközelítésében ezek hálózatba kapcsolt információs rendszerek és infrastruktúrák, amelyben elektromágneses spektrumot használó eszközök végzik az információ létrehozását, tárolását, módosítását,

¹⁴ KELEMEN Roland – PATAKI Márta: A kibertámadások nemzetközi jogi értékelése, *Katonai Jogi és Hadijogi Szemle*, 2015/1. 58–65. o. Lásd még: Jeff CRUME: *Az internetes biztonság belülről- ... amit a hekkerek titkolnak*, Bicske, Szak Kiadó, 2003.; KOVÁCS László: *Kiberbiztonság és -stratégia*, Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2018.; KASSAI Károly: *Kibertér – Aktuális változások*, *Szakmai Szemle*, 2019/1.

cseréjét és felhasználását.¹⁵ A fenti csoportosításból megállapítható, hogy a lehetőségek téra folyamatosan fejlődik, közvetlen és közvetett hatásai komplexek és nagymértékűek, ugyanakkor maguk a célok olyan természetűek, amelyek nem térnek el jelentősen a fizikai térben kitűzöttektől.¹⁶ Ez szinte egyértelműen tisztázza annak a kérdését is, hogy a nemzetközi jog tárgyi hatályában kiterjed-e ezekre a tevékenységekre.

Röviden megválaszolva nem áll rendelkezésre olyan nemzetközi jogi írott norma, ami a kérdést teljeskörűen tisztázná, az államok kiberjogi gyakorlata és a nyilvánosan elérhető opinio juris pedig nem elégséges a kiberjoggal kapcsolatos szokásjogi norma megállapíthatóságához. Analógiaként segítségül hívható a Nemzetközi Bíróságnak 1996-ban, a nukleáris fegyverek legalitása ügyében tett állásfoglalása egy tanácsadó véleményében. A kérdésre, hogy a nemzetközi jogban megengedett-e a nukleáris fegyverekkel való fenyegetés vagy azok használata, arra a következtetésre jutott, hogy habár a nemzetközi jog szokásjogi és egyezményes norma hiányában ezt explicite nem tiltja, ebből nem következtethetünk automatikusan a megengedhetőségre. A szabályozottság hiánya ellenére jogellenesek az ilyen cselekmények, ha azok az ENSZ Alapokmányának 2. cikk 4. bekezdése szerinti erőszak alkalmazási követelményeivel ellentétesek, továbbá jogszerűségi feltételként állapítható meg a nemzetközi jog fegyveres konfliktusokban alkalmazandó előírásaival való összhang megléte, különösen a nemzetközi humanitárius jog elveire és szabályaira, valamint a nukleáris fegyvereket érintő szerződésekre nézve.

¹⁵ Daniel KUEHL: From Cyberspace to Cyberpower: Defining the Problem. In: Franklin. D. KRAMER (szerk.): *Cyberpower and National Security*, Potomac Books Inc., 2009. 28. o.

¹⁶ HAIG Zsolt – KOVÁCS László – VÁNYA László – VASS Sándor: *Elektronikus hadviselés*, Budapest, Nemzeti Közszolgálati és Tankönyv Kiadó Zrt., 2014. 19. o.

Ekképpen tehát a kulcskérdés mindig maga az erőalkalmazás jogszerűségének vizsgálata és nem maga az eszközként szolgáló fegyver jellege.¹⁷ Az alkalmazandó nemzetközi jognak való megfelelés pedig nem függ a végleges iránymutatás meglététől.¹⁸ Az Egyesült Államok nemzetközi kiberstratégiája ezt úgy határozza meg, hogy az államok kibertérben való magatartására vonatkozó normák kidolgozása semmiképpen sem igényli a nemzetközi szokásjog újbóli feltalálását, a meglévő nem válik meghaladottá, tehát keretei ezután is alkalmazandók békében és békétől eltérő időszakokban is. A stratégia ugyanakkor hozzáteszi azt is, hogy a technológia és a hálózatos működés egyedi jellemzői mindenképpen tisztázást fognak igényelni arra nézve, hogy a normatív és szokásjogi keretek miképpen lesznek alkalmazhatók és milyen értelmezési irányok lesznek szükségesek.¹⁹

A kibertevékenységekről mindezekre tekintettel kijelenthetjük, hogy minden kihívás ellenére, megoldandó feladatokkal, de elhelyezhető a nemzetközi jog keretrendszerében. A hadviselés nagy rendszerében a nem hagyományos, információs műveletek számítógéphálózati műveleteibe sorolhatók be, ahol felbonthatók:

- a) kibertámadásra,
- b) kiberinformációszerzésre, valamint
- c) kibervédelemre.²⁰

¹⁷ *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion of 8 July 1996*, I.C.J. Reports 1996. 39.

¹⁸ *International Committee of the Red Cross, International Humanitarian Law and Challenges of Contemporary Armed Conflicts*, ICRC Doc. 31IC/11/5.1.2 36–39. o.

¹⁹ *International Strategy for Cyberspace: Prosperity, Security, and Openness in a Networked World* (Nemzetközi Kiberstratégia: Prosperitás, biztonság és nyitottság a hálózatos világban), 2011. 9. o.

²⁰ KELEMEN – PATAKI: i. m. 72. o.

A következő fejezet a kiberműveleteket ebben a hármas tagolásban, a fentebb megtett megállapítások szem előtt tartásával vizsgálja az erőszak tilalmának és az önvédelem jogának kontextusában.

3. Az erőszak tilalma és az önvédelem joga a kibertérben

3.1. *Az erőszak tilalma és az önvédelem joga az ENSZ Alapokmányában*

„A Szervezet összes tagjainak nemzetközi érintkezéseik során más Állam területi épsége, vagy politikai függetlensége ellen irányuló vagy az Egyesült Nemzetek céljaival össze nem férő bármely más módon nyilvánuló erőszakkal való fenyegetéstől vagy erőszak alkalmazásától tartózkodniok kell.”²¹

Az Egyesült Nemzetek Szervezetének 1945. június 26-án San Franciscóban aláírt Alapokmánya céljai és elvei úgy kerültek meghatározásra, hogy teljes és átfogó államközi erőszaktilalmat érjenek el. Ennek érdekében szándékosan nem háborúra és háború indítására vonatkozó korlátokat állítottak fel az államok, hanem az erőszakkal való fenyegetésnek és annak alkalmazásának az abszolút tilalmát jelölték meg a nemzetközi béke és biztonság fenntarthatóságához. Ez a garanciális rendelkezés egy olyan történelmi helyzetben született, ahol a biztonság fel fogását még a katonai kihívások, különösen a háborús cselekmények súlyozása határozta meg. Ezek a körülmények azonban – ahogy ezt már az előzőekben is érintettük – az elmúlt évtizedekben gyökeresen megváltoztak, míg az Alapokmány revíziója nem valósult meg.

²¹ *Az Egyesült Nemzetek Alapokmánya*, 1945. 2. cikk 4. bekezdés A fordítás forrása: 1956. évi I. törvény.

A tilalom megfogalmazásában egyértelműen fekteti le, hogy annak címzettjei kizárólag államok lehetnek, nem terjedhet ki tehát olyan entitások tevékenységére, amelyeknek magatartása nem egyértelműen tudható be valamely másik államnak, ugyanis ez az államközi szemlélet a nemzetközi jog alapvonása. Ez ugyanakkor meg is fordítható: az államok nemzetközi érintkezésének feltételként szabása kizárja, hogy az államok belső erőszak alkalmazása a 2. cikk 4. bekezdése alapján szankcionálódjon.²² A nemzetközi béke és biztonság alapja tehát napjainkra lényegi ponton mutat komoly törekvényt, hiszen a nem állami szereplőkkel szemben kifejtett vagy az általuk elkövetett erőszakos cselekmények vonatkozásában tehetetlenséget feltételez. Ez pedig sorra jelentkezik olyan modernkori kihívások során, mint a nemzetközi terrorizmus és a nemzetközi szervezett bűnözés eszközként használása, mint a hibrid hadviselés „kis zöld embe-reinek” problémaköre és még inkább a kibertérben az állam és a nem állami szereplők tevékenységében elmosódó határvonalak. Az Alapokmány e téren már nem konform a globalizálódó világ új problémáival, amit tovább súlyosbít, hogy a megújulásának az érdemi esélyei alacsonyak.²³

A 2. cikk (4) bekezdése nem kifejezetten fegyveres erőszakról ír, ami a jogintézményt tágran értelmezők legfőbb kiindulási pontja. A nyugati nemzetközi jogászok az erőszak fogalmának gazdasági tevékenységekre való kiterjesztését az 1973-as olajválság során az arab államok által tanúsított politika következtében látták indokoltnak, a Nemzetközi Bíróság a Nicaragua ügyben²⁴ szerzett

²² Bruno SIMMA: *The Charter of the United Nations – A Commentary*, 121–123. o.

²³ Lásd: Sulyok Gábor: A Biztonsági Tanács reformjának szükségessége: kritikai értékelés, *Közjogi szemle*, 1. évf. 3. sz. / 2008. 6–15. o.

²⁴ *Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)*, ICJ Reports, 1986. 14. (A továbbiakban: Nicaragua-ügy.)

nyomatékot a tág értelmezés szupremáciájának. Az ítélet során a bíróság a Közgyűlés 2625. számú határozatára hivatkozott:

„Minden állam köteles tartózkodni olyan irreguláris erők vagy szervezésétől, vagy szervezésének bátorításától, beleértve a zsoldosokat is, amelynek célja egy másik állam területére való behatolás. Minden állam köteles tartózkodni egy másik államban végbemenő polgárháborús cselekmények vagy terrorcselekmények szervezésétől, ösztönzésétől, segítésétől, abban való részvételtől vagy saját területen ilyen cselekmények elkövetésére irányuló szervező tevékenység eltűrésétől, ha... erőszak alkalmazásával vagy azzal való fenyegetéssel járnak.”

A tilalomba ütközés tehát már az erőszak alkalmazás vagy az azzal való fenyegetés vonatkozásában felmerülő legcsekélyebb közreműködéstől megállapítható és kiterjed az államok közötti fegyveres erőszak minden fajtájára és formájára, természetesen az államnak betudhatóság feltételével.

A Tallinn 2.0-t összeállító jogtudósi csoport álláspontja szerint jogellenes az olyan kibernetikai művelet, amely bármely állam területi integritása vagy politikai függetlensége elleni fenyegetést vagy erőszak alkalmazását jelenti, vagy amely bármely más módon összeegyeztethetetlen az ENSZ célkitűzéseivel, a nemzetközi béke és biztonság szavatolásával. Ezzel összefüggésben az ENSZ Alapokmány 1. cikkére hivatkozik²⁵, ami alapján meglátásuk szerint egyes cselekmények még akkor is sérthetik az erőszak tilalmát, ha bár nem irányulnak egy állam területi integritásának vagy politikai függetlenségének a megsértésére, de más okból mégis összeegyeztethetetlenek az ENSZ által képviselt

²⁵ *„Az Egyesült Nemzetek célja, hogy fenntartsa a nemzetközi békét és biztonságot és evégből hathatós együttes intézkedéseket tegyen a békét fenyegető bűncselekmények megelőzésére és megszüntetésére, a támadó cselekményeknek vagy a béke más módon történő megbontásának elnyomására, valamint békés eszközökkel, az igazságosság és a nemzetközi jog elveinek megfelelő módon rendezze vagy megoldja azokat a nemzetközi viszályokat és helyzeteket, amelyek a béke megbontására vezethetnek;”* A fordítás forrása: 1956. évi I. törvény.

célkitűzésekkel. A Tallinn 2.0 is kiemeli, hogy habár az ENSZ univerzális joghatósága alapján az erőszak tilalma nem korlátozódik a tagállamokra, a nem állami szereplők tekintetében eszköztelen marad, esetükben csak a nemzeti jog lépései adottak.²⁶

Az általános és átfogó erőszaktilalom alól a nemzetközi jog két jogszerű kivételt ismer:

- a) az Alapokmány 42. cikk szerinti, a Biztonsági Tanács által foganatosítható fegyveres szankciók köre, valamint
- b) az ENSZ Alapokmányának 51. cikke, az úgynevezett önvédelmi klauzula.

Ezen kereteken túlmenően továbbra sincs egyetlen államnak sem jogosultsága erőszakot alkalmazni.

Az 51. cikk értelmében minden állam természetes joga az elene intézett fegyveres támadással szemben egyéni vagy kollektív önvédelmet gyakorolni egészen addig, amíg a nemzetközi béke és biztonság védelme érdekében a Biztonsági Tanács a szükséges határozatokat meg nem hozza. Az önvédelmi jogot gyakorló államnak tájékoztatási kötelezettsége áll fenn a Biztonsági Tanács irányában.²⁷

A két megjelölt cikk nem egyszerűen kivételeket képez az erőszak általános tilalma alól, magában hordozza azok egymáshoz mért viszonyrendszerét is. Az önvédelem természetes joga – mint kivétel – ideiglenes, kiegészítő szerepet tölt be a kollektív biztonság mechanizmusával szemben.²⁸ Ez kiegészítendő azzal, hogy habár az írott jogból ez kiolvasható, azonban az önvédelem joga részletes, nem elhanyagolható mértékben szokásjogból táplálkozó normatív keretekkel rendelkezik, ami a sorrendiségen túl további kritériumokat is állít. Egy állam:

²⁶ *Tallin Manual 2.0*: i. m. 329–338. o.

²⁷ *Az Egyesült Nemzetek Alapokmánya*, 1945. 51. cikk.

²⁸ SÜLYÖK Gábor: 6. cikk (1) bekezdés. In: JAKAB András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja*, I–II. Századvég, 2009.

- a) az ellene intézett fegyveres támadásként értékelhető erőszak ellen,
- b) szükségszerűen,
- c) arányos mértékben,
- d) az időbeliség vonatkozásában pedig azonnal léphet fel.

A továbbiakban ezeknek a kibertevékenységeket ezeknek a kritériumoknak a mentén vizsgálja a tanulmány.

3.2. A fegyveres támadás, mint kritérium

A Nemzetközi Bíróság az USA Nicaragua elleni katonai akciói ügyében expressis verbis jelentette ki, hogy az önvédelmi jog gyakorlásának kötelező feltétele a fegyveres támadás.²⁹ A bíróság értelmezésében az államoknak – függetlenül a szokásjogi vagy a nemzetközi jogi keretektől – nincs joga olyan esetben fegyveres válasszal élni, amely eset nem éri el a fegyveres támadáshoz tartozó mennyiségi és minőségi feltételeket.³⁰ Így a fegyveres erőszaknál lényegesen szűkebb kritériumrendszerben elhelyezkedő fegyveres támadásnak, mint az önvédelem jogos gyakorlásának esszenciális feltételének a meghatározása nélkülözhetetlen. Az, hogy mitől válik egy erőszak alkalmazás dogmatikailag fegyveres támadássá, egy intenzitási mértéktől függ, emellett pedig az elkövetésnek valamelyik államnak valamilyen módon betudhatónak kell lennie.

3.2.1 A kvantitatív feltétel

A mennyiségi, úgynevezett kvantitatív tényező értelmében az Alapokmány 2. cikk (4) bekezdésébe ütköző cselekményeket egy

²⁹ *Nicaragua-ügy*: i. m. 195., 237. bekezdés.

³⁰ Lásd: *Nicaragua-ügy*: i. m. 211. bekezdés.

bizonyos mértéket meghaladva tekinthetünk fegyveres támadásnak. Ez az Alapokmány szellemiségéből, az államok gyakorlatából és a Nemzetközi Bíróság esetjogából egyaránt következik.³¹

Itt említhető meg újra a Nicaragua-ügy, amiben a Nemzetközi Bíróság a fegyveres támadást az erőszak tilalmába ütköző legsúlyosabb cselekvési formájaként jelölte meg.³² Az Etiópia és Eritrea fegyveres konfliktusa ügyében eljáró döntőbíróóság a megállapítást tovább erősítette azzal, hogy kijelentette: az 51. cikk értelmében egy erőszakos cselekmény még abban az esetben tekinthető egyértelműen fegyveres támadásnak, ha emberhalálhoz vezet.³³ Mindkét ügyben tett megállapítás máig hatással bíró hiányossága, hogy ennél többet, objektív mérceként szolgáló paramétereket, útmutatásokat nem biztosítottak a fegyveres támadás minimum értékéhez.

A fegyveres támadásnak a fegyveres erőszakon belüli elhatárolása több, mint jogelméleti árnyalatok felhúzóása. Ezek a döntések hozzájárultak ahhoz, hogy a fegyveres erőszak megfelelő mederben maradjon, a legsúlyosabb eseteire önvédelmi jogot lehessen gyakorolni, de enyhébb esetekben a békés úton történő vitarendezés még fegyveres cselekmények bekövetkezésekor is kötelező legyen a felekre, csillapítva a gyorsan eszkalálódó nemzetközi konfliktusok lehetőségeit.³⁴ A fegyveres támadás mennyiségi feltételének tárgyalásakor szükségszerű azt az erőszak másik részhalmozatától, az agresszió fogalmától is elhatárolni, ez utóbbi ugyanis a nemzetközi közösség és a jogtudomány szerint is csak a legsúlyosabb eseteiben érheti el a fegyveres támadás

³¹ KAJTÁR Gábor: *A nem állami szereplők elleni önvédelem a nemzetközi jogban*, ELTE Jogi Kari Tudomány 29., Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2015. 73. o.

³² *Nicaragua-ügy*: i. m. 191. bekezdés.

³³ *Ethiopia-Eritrea Claims Commission, Partial Award (Jus ad Bellum)*, 45 ILM 430, 10–12. bekezdés.

³⁴ SIMMA: i. m. 790. o.

szintjét.³⁵ Ezt a felfogást tovább erősíti, hogy az ENSZ Közgyűlésének 3314. számú határozatában³⁶ meghatározott esetek köre tartalmaz egyértelműen nem fegyveres támadással megvalósítható agressziós cselekményeket., pl. egy állam területének rendelkezése bocsátása harmadik állam elleni agresszió elkövetése céljából.

A két fogalom rész-egész viszonyának megállapításán túl elhatárolás kiemelendő az agresszió fogalmának erős politikai tartalma is, hiszen annak megállapítása minden esetben a Biztonsági Tanács hatásköre, ellenben az erőszak és a fegyveres támadás terminusai a tisztán jogi fogalmak közé tartoznak.

A korábbiakban kifejtésre került, hogy a kibertérben végrehajtott műveleteket alapvetően kibertámadásra, kiber információszerzésre és kibervédelemre oszthatjuk fel. Ahhoz, hogy a kibertérben történő eseményeket az önvédelem koordinátáján elhelyezzük, elsőként tisztázandó, hogy mely esetekben váltják ki az ahhoz szükséges fegyveres támadás mértékét.

A kiber információszerzés, tekintettel arra, hogy célja, – mint ahogyan azt az információszerző tevékenységek alapvetően – hogy egy-egy adatbázisban lévő adatokat, információkat szerezzen meg, sem súlyából, sem jellegéből adódóan nem tehető a fegyveres támadásokhoz felállított súlyossági szintre. Habár a technológiai fejlődés nem, a partizánok okán a nem állami szereplők problematikája pedig a nemzetközi jog XX. századi kereteinek lefektetésekor részben volt csak prognosztizálható, a kémkedéssel kapcsolatos nemzetközi jogi szabályozás teljes hiánya

³⁵ Lásd: Uo. 795–796. o.

³⁶ Az 1974-ben elfogadott határozat értelmében az agresszió a nemzetközi jogban fegyveres erő alkalmazása egy állam által más állam szuverenitása, területi integritása vagy politikai függetlensége ellen, illetve az Egyesült Nemzetek Alapokmányával össze nem férő bármely más módon. Lásd: A/RES/3314 (XXIX).

már több évszázados. Ezt a helyzetet az ENSZ Alapokmánya a reguláris fegyveres hadviselés szemléletével szintén nem hidalta át, már-már előkészítve a keletkezésekor felálló, hidegháborús időszakot. Az 1961. évi Bécsi Egyezmény a diplomáciai kapcsolatokról a vizsgált kérdésben nem adhat kielégítő választ, így az államok egyébként a szuverenitásukat ilyen módon sértő tevékenység esetén az elkövetővel szemben a nemzeti jogot, a kémkedő állammal szemben pedig a nem fegyveres válaszlépéseket (akár diplomáciai, gazdasági vagy politikai) alkalmazhatják.³⁷ A Tallinn kézikönyv a hír- és adatszerző tevékenységek fegyveres támadásként értékelését szintén kizárja.³⁸

A kibervédelem jellegéből adódóan nem tekinthető fegyveres támadásnak, relevanciája a fegyveres támadásra adható önvédelmi jog gyakorlásában van: egy a fegyveres támadásra reagáló és az ENSZ Alapokmány 51. cikk rendelkezéseihez igazodó kibervédelmi művelet a jogos önvédelem esetkörébe fog tartozni.

A kibertámadások, támaszkodva a Nicaragua-ügyben, valamint az Etiópia és Eritrea fegyveres konfliktusa ügyében tett megállapításokra, intenzitásuktól függően nem szükségszerűen tekinthetők fegyveres támadásnak. Ezt a Tallinni kézikönyv 13. szabálya is lefekteti, a kibertámadások ekképpen minősítését azok intenzitásához és a kiváltott hatásaitól teszi függővé. Itt a kézikönyv arra is kitér, hogy – analógia-t hozva a Nemzetközi Bíróságnak a nukleáris fegyverek jogszerűségéről szóló tanácsadó véleményében foglaltakkal – magának az eszköznek a megválasztása a kiváltott hatáshoz képest másodlagos, tehát akár a teljes egészében kibernetikai műveletekkel végrehajtott

³⁷ Ennek kapcsán lásd még: SZALAI Anikó: *Kémkedés: nem tilos, mégsem szabad*, (<http://drszalai.aniko.hu/2013/11/22/kemkedes-nem-tilos-megsem-szabad/>) (2023. augusztus 11.)

³⁸ *Tallinn Manual*: i. m. 55. o.

támadás is kiválthat fegyveres támadáshoz elegendő mértéket.³⁹ Az érvelés megerősíthető azzal is, hogy az állami gyakorlatot figyelembe véve általánosan elfogadott azoknak a vegyi, biológiai és radioaktív támadásoknak a fegyveres támadásként értelmezése, amelyek noha az adott pillanatban nem feltétlenül vezetnek nagyszámú halálesethez, közvetlen és közvetett hatásai már elérik az általánosan elfogadott – objektív szinten nem megállapított – mértéket.⁴⁰

Tisztázandó kérdés, hogy egy állam gyakorolhatja-e az önvédelem jogát olyan kibernetikai incidensek sorozatára válaszul, amelyek egyenként nem érik el a fegyveres támadás küszöbét. Segítségül hívható a joggyakorlatból az „események felhalmozódásának” (*accumulation of event*)⁴¹ doktrínája, ami alapján az azonos kezdeményezői körből vagy több kezdeményező összehangolt tevékenységéből fakadó, kisebb volumenű erőszakos cselekmények, amennyiben azok között összefüggés állítható fel és együttesen a szükséges mértéket adják ki, elérik a fegyveres támadás küszöbértékét.

Az események halmozódásánál még kardinálisabb kérdés az, hogy a hatások felmérése milyen szempontok szerint történik. Tényként kezelhető, hogy a jelentős kárral járó támadások mellett nem lehet figyelmen kívül hagyni azokat sem, amelyek kiterjedt és negatív hatást eredményeznek olyan területeken, mint pl. szolgáltatási rendszerek, bakszektor, kommunikációs rendszerek, az állami szervek technikai keretei és ezeket akár csak időlegesen úgy ellehetetleníti, hogy az ebből fakadó következmények különösen súlyos károkhhoz vezetnek.

³⁹ *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion*: i. m. 226. o.

⁴⁰ *Tallinn Manual*: i. m. 54. o.

⁴¹ Lásd ennek kapcsán: *Oil Platforms (Islamic Republic of Iran v. United States of America)*, Judgment, ICJ. Reports, 2003. 161. o.

Egy állam ellen intézett kibertámadásnak lehetnek átgyűrűző hatásai egy másik államra. Ha ezek a hatások megfelelnek a fegyveres támadás mértékére és hatásaira vonatkozó kritériumoknak, nem zárható ki, hogy annak ellenére is megállapítható a fegyveres támadás, hogy nem társul hozzá szándékos elkövetés és az eredetileg megtámadott állam vonatkozásában ezek a szükséges mértékű hatások egyébként nem jelennek meg.⁴² Ennek a súlya azért is jelentős, mert az információs térrel is átszőtt, globalizált világban egy jól intézett támadás olyan következmények láncolatát hozhatja, aminek a sértetti köre szinte megjósolhatatlan.

Mindezek értékelése mindenképpen esetenként vizsgálendő, kiváltképpen azért, mert a közvetett hatások komplex és perspektivikus szemléletmódot igényelnek, emellett pedig a realitások megtartását is követeli, elkerülve olyan vészforgatókönyvek felállítását, ami már túlmutat egy előre látható vagy becsülhető eseménysorozaton és ami figyelmen kívül hagyja a támadással érintett entitás védelmi és kármentési képességeit.⁴³

3.2.2. A kvalitatív feltétel

Összességében a kibertérben végrehajtott támadásokról elmondható, hogy intenzitásukat tekintve alkalmasak a fegyveres támadásként való értékelésre, de ehhez az ahhoz kapcsolódó minőségi, ún. kvalitatív feltételt, azaz az államnak való betudhatóságot is meg kell tudni állapítani.

⁴² Ennek kapcsán lásd: *Tallin Manual*: i. m. 54. o.

⁴³ Ennek kapcsán lásd: PIRKER, Benedikt: Territorial Sovereignty and Integrity and the Challenges of Cyberspace, In: Katharina ZIOLKOWSKI (szerk.): *Peacetime Regime for State Activities in Cyberspace International Law, International Relations and Diplomacy*, Tallinn, NATO CCD COE Publication, 2013. 56. o.

Kérdést nem az állam kiberhadteste által elkövetett kibertámadások fognak felvetni, azok az esetek a nemzetközi jog államközi megközelítésének alapvetését szolgálják ki. A kihívást a nem állami szereplők általi elkövetések adják, különös tekintettel arra, hogy a kibertér nagyfokú anonimitásának köszönhetően a támadó könnyen rejtve marad. Önmagában nehézséget hozhat a nem állami szereplők elhelyezése a nemzetközi jog szerinti államközi szisztémában, viszont ha az elkövetők azonosítása elé technikai akadályok is hárulnak, a helyzet még komplexebbé válik. A nem állami szereplők tevékenysége végső soron valamely államnak lesz betudható, ha azok mögött az állam utasítása, irányítása vagy ellenőrzése áll.⁴⁴ Az ellenőrzés alapvetően vagy általános (*overall control*),⁴⁵ vagy tényleges ellenőrzés (*effective control*) lehet, azonban az előbbi valójában elképzelhetetlen egy olyan közegben, mint amilyen a világháló a demokratikus berendezkedésű államokban. Az *effective control*-on túlmutató ellenőrzés elvárása technikailag is kérdéses és jóformán a végletekig szélesítené a betudhatóság körét. A kibertér már ismertetett szabályozottsági hiánya miatt a jogtudomány a terrorszervezetek tevékenységéhez kapcsolódó betudhatósági megoldásokhoz nyúl.⁴⁶

A terroristák tevékenységeinek helyet adó államok magatartása alapvetően négy esetkörre bontható, azok pedig voltaképpen meghatározzák a nekik való betudhatóság (a felsorolt rendben csökkenő) mértékét is: a terrorszervezet működésének és akcióinak irányítása, támogatása, tolerálása, valamint az ellenük való fellépésre való képtelenség.⁴⁷ Az irányítás és a támogatás

⁴⁴ KELEMEN – PÁKOZDI: i. m. 69. o.

⁴⁵ Ennek kapcsán lásd: *Prosecutor v. Duško Tadić, ICTY, Appeals Chamber, Judgement of 15 July 1999, Case No. IT-94-1-A, para 99–145, 282. o.*

⁴⁶ Uo. 81. o.

⁴⁷ Theresa REINOLD: *State Weakness, Irregular Warfare, and the Right to Self-Defense Post-9/11. American Journal of International Law, 2011/2. 249–251. o.*

bizonyítottság esetén egyértelmű relációt húz a terrorszervezet és az állam között, a fellépni nem tudás vagy nem akarás esetében az esetenkénti vizsgálat is kétesen vezethet hasonló eredményre.⁴⁸ Az államok gyakorlatában ez a fellépésre való képtelenség hívta életre a „vonakodik vagy képtelen” („*unwilling or unable*”) koncepciót. Ilyenkor a területi állam nem hajlandó, vagy egyszerűen csak nem képes fellépni egy olyan fegyveres entitással szemben, amely a támadásait az ő területén, valamint területéről más államok területe ellen intézi. Ashley Deeks a semlegesség jogintézményéből vezeti le a koncepciót: a semleges országnak háborús helyzetben mindent meg kell tennie ahhoz, hogy a hadban álló felek valamelyike a területét felhasználhassa a másikkal szemben. Ennek az önvédelemre való átültetéséhez Deeks több feltételt is fontosnak tart. Ilyen a beavatkozó állam törekvése a területi állammal való konszenzusra, a nem állami szereplő által jelentett fenyegetés teljes felmérése, valamint ugyanez a területi állam ellenőrzési és fellépési potenciáljára nézve, végül a megfelelő türelmi idő biztosítása a területi állam általi intézkedések foganatosítására.⁴⁹

A kibertérben természetéből adódóan kijelenthető, hogy ez az elgondolás nem hoz hiánytalan analógiát. Nincs továbbá objektív mértéke a fellépni vonakodásnak vagy képtelenségnek és kérdéses az átengedésből fakadó szuverenitási problémák sorsa is. Az ISIS elleni iraki és szíriai fellépés esetében több alkalommal történt a „vonakodik vagy képtelen” koncepcióra

⁴⁸ SPITZER Jenő: *Önvédelem versus terrorizmus: Az erőszak tilalma és az önvédelem joga a nemzetközi jogban, különös tekintettel az Iszlám Állam elleni nemzetközi fellépés lehetőségeire*, Budapest, Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, 2019. 56–60. o.

⁴⁹ Ashley S. DEEKS: „Unwilling or Unable”: Toward a Normative Framework for Extraterritorial Self-Defense. *Virginia Journal of International Law*, 52. (2012) 483–550. o.

hivatkozás,⁵⁰ de a politikai elfogadás nem jelent egyúttal legitimitást és végképp nem pótolja a dogmatikai hiátust, valamint a szokásjogi úton való eldönthetőséget sem alapozza meg. Ettől függetlenül a koncepció mára szervesen van jelen az önvédelmi jogban, számos nemzetközi jogász hivatkozási alapként használja,⁵¹ megerősítve a szerző abbéli meglátását, hogy az önvédelem jogának kritériumai közül a modernkori kihívások hatására leginkább a betudhatósági szabályok keretei lettek a végletekig kiszélesítve.

3.3. Szükségesség, arányosság, időbeliség

Amennyiben a korábbiakban tárgyaltak szerinti, kvantitatív és kvalitatív kritériumok szerint is fegyveres támadásnak tekinthető erőszak ér egy államot, az általa gyakorolt jogszerű önvédelem feltételeit szokásjogból és a Webster-doktrínából fakadó⁵² elvek, az arányosság és a szükségesség testesítik meg. A szükséges önvédelem kizárólag a fegyveres támadás elhárítására és visszaverésére irányulhat, ellenkező esetben megtorló, büntető, vagy preventív lépéseket fog jelenteni, ezzel a jogellenes önszegély és a fegyveres represszália tilalmazott jogintézményeit kiváltva.⁵³

⁵⁰ Példaként lásd: Denis FITZGERALD: *US invokes Article 51: Does the UN Charter cover attacks by non-state actors?* UN Tribune, 2014. szeptember 23. (<http://untribune.com/us-invokes-article-51-un-charter-cover-attacks-non-state-actors/>) (2023. augusztus 15.)

⁵¹ A koncepció létjogosultsága melletti állásfoglalást lásd még: Jens David OHLIN: *The Unwilling or Unable Doctrine Comes to Life*, (<http://opiniojuris.org/2014/09/23/unwilling-unable-doctrine-comes-life/>) (2016. december 1.)

⁵² Daniel WEBSTER: Letter to Henry Stephen fox, In: K. E. SHEWMAKER (szerk.): *The Papers of Daniel Webster. Diplomatic Papers*, Vol. 1. 1841–1843. 1983.

⁵³ KAJTÁR: i. m. 97. o.

Az arányos önvédelem olyan erőszakot alkalmaz, ami az önvédelemre okot adó fegyveres támadás mértékét nem lépi túl.⁵⁴

Ez az általános keret a kiberműveletek kibervédelmi lábában is érvényesül, így a fegyveres támadásnak nem minősülő behatások esetén kizárólag a passzív (tűzfal, vírusirtó, adaptív válaszlépés stb.) eszközök alkalmazhatók, míg a fegyveres támadás szintjét elérő kibertámadások már az aktív (megelőző támadás, ellentámadás stb.) eszközeit is jelentik.⁵⁵ Visszautalva a Nemzetközi Bíróságnak 1996-ban nukleáris fegyverek legalitása ügyében tett állásfoglalása egy tanácsadó véleményének megállapításaira, miszerint mindig maga az erőalkalmazás jogszerűségének vizsgálata és nem maga az eszközként szolgáló fegyver jellege az irányadó, fontos leszögezni: sem a kibertérben, sem más műveleti területen nem kérdőjelezhető meg a területek közötti átjárhatóság, így pl. egy nem kibertérben történt támadásra is érkezhet a kibertérből válasz, ahogyan egy kibertámadás esetén az önvédelmet sem kizárólag a kibertér keretein belül lehet gyakorolni.

Zárásként pedig tisztázandó az önvédelem jogának gyakorlásához tapadó időbeliség kritériuma. Az ENSZ Alapokmány 51. cikke az önvédelem gyakorlását a Biztonsági Tanács a nemzetközi béke és a biztonság fenntartására szükséges rendszabályokat megtételéig biztosítja, így a jogszerű önvédelem legvégső időpontját írott norma rendezi. A kezdő időpont fegyveres támadás megléte, viszont az, hogy annak a bekövetkezése szükség-szerű elem-e, vita tárgyát képezi. Habár az önvédelem jogának megnyílásához a fegyveres támadás feltételei ekkorra körvonalá-

⁵⁴ THOMAS BUERGENTHAL – SEAN D. MURPHY: *Public International Law in a Nutshell (Nutsbells)*, West Academic Publishing, 4. kiadás. 2007.; THOMAS M. FRANCK: Who Killed Article 2 (4)? or: Changing Norms Governing the Use of Force by States, In: *The American Journal of International Law*, Vol. 64, No. 5 (1970. október) 809–837. o.

⁵⁵ KELEMEN – PÁKOZDI: i. m. 83–84. o.

zódhatnak és így maga a jogalap és a jogszerű gyakorlás határai is így bizonytalanok, a gyakorlat egyre inkább kiszélesítette az értelmezést a közvetett veszélyforrásokra is. A nemzetközi jog ismeri:

- a) az absztrakt és távoli veszéllyel szembeni, egyébként tilalmazott preventív önvédelmet, valamint
- b) a már küszöbön álló, közvetlenül fenyegető támadással szembeni preemptív önvédelmet.

Az utóbbit a terrorizmus elleni fellépés során a Bush-adminisztráció hivatkozási alapul használta, azonban a kibertérben való átültethetősége kevésbé elképzelhető. A kibertérből érkező támadások jó részének sajátja a kiszámíthatatlanság és az anonimitás, de tényeszerű, hogy még a korai előrejelző rendszerek is már támadó tevékenységeket, nem pedig azok előkészületi fázisát tudják érzékelni. Preemptív kibervédelem pl. olyan esetekben képzelhető el, amikor – újfent visszautalva a nukleáris fegyverek legalitása ügyében tett bírói állásfoglalásra – hírszerző eszközök és módszerek révén olyan küszöbön álló, akár reguláris eredetű fenyegetés kerül azonosításra, ami akár a kibertérben is visszaverhető.

4. Következtetések

A mindenkori jogalkotói munka mellé megkerülhetetlenül társul a tény: a létrehozott normatív, de még a szokásjogi keretek is idővel óhatatlanul olyan kihívásokkal kerülnek szembe, amelyek a jogrendszer egy-egy aspektusát, elvét, de akár még a legalapvetőbb alappilléreit is megkérdőjelezzik vagy változásra kényszerítik.

A XX. század második fele és még inkább napjaink a felgyorsult, globalizált és technológiailag szinte kizárólag ugrás-szerű lépésekben haladó szisztémája sorra szállítja azokat a helyzeteket, amik felvetik a meglévő jogrendben való elhelyezhetőség problémás kérdéseit. Az pedig, hogy az ezekre adandó válaszokban

a meglévő rendszer sokszor erősen kiszélesítő értelmezésével vagy egy proaktívabb jogalkotással találkozunk dominánsan, csak részben jogelméleti természetű, illetve részben fakad a törvényhozó hatalmi ág meggyőződéséből. Ott húzódnak mögötte a jogterület és a hozzá kapcsolódó joganyag kimunkálásának, sarokpontjainak és erőtereinek a sajátosságai, amelyek már társadalmi, vagy adott esetben világrendi megközelítésű, jogon túli nézőpontokat sorakoztatnak fel. Ez pedig nem csak árnyalni, de számtalan esetben felülírni is képes a jogtudomány megfejtéseit. Az elmúlt évtizedekben a nemzetközi jog kereteit változásra hívó problémák egyre szerteágazóbbak, ráadásul ezek a területek, legyen szó nukleáris hadviselésről, kiberműveletekről vagy terrorizmusról azért is tudnak egymásnak analógiákat nyújtani, mert a nemzetközi jog rájuk való alkalmazásának kihívásai nagyrészt abból fakadnak, hogy a hatályos joganyag a XX. század bipoláris világrendjének genezisénél a még látszólag fennálló, szigorúan államközi reguláris fegyveres konfliktusok csapdájába zárta magát. Az ENSZ struktúrája egy ezt feloldó nagyívű normamódosításra nem alkalmas, a hatályos keretek működtetése pedig a Biztonsági Tanács működési mechanizmusának és vétőjoggal rendelkező állandó tagok bebetonozottságának köszönhetően nem kellőképpen rugalmas, reformja nem várható.⁵⁶

A kibertér műveletek és az abban gyakorolható önvédelem mindezek okán szintén nehezített pályán mozog, amit a Tallini kézikönyvek kötelező erővel nem, csak hiánypótló jellegéből adódóan a jogtudomány és a bírói vélemények formálásával tud enyhíteni. Viszont a kikényszerítő erő és az iránymutatás hiánya mindenkor az „önjáró” állami gyakorlatot fogja indukálni. Ez az aktuális helyzeteket ugyan kezeli, de hosszútávon leépítheti

⁵⁶ Ennek kapcsán lásd: SÜLYOK Gábor: A Biztonsági Tanács reformjának szükségessége: kritikai értékelés, *Közjogi szemle*, 1. évf. 3. sz. / 2008. 6–15. o.

a nemzetközi jog kereteit és a rövid időn belüli, erőszakos szókásjogképzés szándéka desuteudo-hoz vezethet.

A kiberműveletek tekintetében jól látható, hogy a nemzetközi jog alkalmazhatósága és az önvédelem kritériumainak való megfelelés a fent leírtak tekintetében sem lehetetlen. A fegyveres támadás mennyiségi feltétele során minden korábbinál hangsúlyosabb a közvetett hatások értékelése, legyen szó arról, hogy egy-egy támadás akár a fizikai térben is hatást érhet el, hogy az alacsonyabb intenzitású támadások kumulálását az állami gyakorlat teljesen alkalmazza és a hálózatoság miatt a harmadik államba átgyűrűző hatások esetén megállapítható fegyveres támadás a legkevésbé elméleti problémák. Ezeknél pedig sokkalta sürgetőbb a nem állami szereplőknek az erőszak tilalmának rendszerébe való beemelése, ami talán már az ENSZ Alapokmány keletkezésekor is kihagyott lehetőség volt. A partizánok, a gerillák és a terroristák által jelentkező szabályozási hiányt a kibercselekmények elkövetői sokszorosára nagyítják, hiszen minden korábbinál intenzívebb és visszafordíthatatlanabb a szerepük, az állami szereplőket tőlük elválasztó határvonal jelenleg beláthatatlan mértékig halványodhat el.

Azt megválaszolni, hogy a nemzetközi béke és biztonság, valamint az államok szuverenitása mindezek között miképpen kerülhet szavatolásra, az átalakuló biztonsági környezet és a multipolarizálódó világrend dinamizmusában a nemzetközi közösség és a jogtudomány halaszthatatlan feladata.

Puskás Anna

A katonai szükségesség kérdése a kulturális javak tekintetében a nemzetközi hadijogban

1. Bevezetés

„Ha választanunk kell egy híres épület lerombolása és a saját embereink feláldozása között, akkor a mi embereink élete végtelenül többet számít [...]. De a választás nem mindig ilyen egyértelmű. [...] A katonai szükségesség érvevel szemben semmi sem állhat ellen. Ez egy elfogadott elv. De a „katonai szükségesség” kifejezést néha ott használják, ahol igazabb lenne katonai kényelemtől vagy akár személyes kényelemtől beszélni.”¹

A fenti idézet Dwight D. Eisenhower, a szövetséges erők főparancsnoka 1943. decemberben a kulturális javak védelme érdekében, alig néhány héttel Monte Cassino sokat vitatott bombázását megelőzően kiadott parancsából való. Egyben jól rávilágít a katonai szükségesség mint hadijogi alapelv homályos határait és pontos meghatározásának dilemmáira a műveleti tervezés során kulturális, történelmi, vallási jelentőséggel bíró épületek kapcsán. A fegyveres összecsapások keresztjében álló kulturális javak számára a hadviselés szabályozására irányuló joganyag a kezdetektől védelmet biztosított. A XIX–XX. század fordulóján elfogadott Hágai Egyezményekben (szárazföldi és tengeri had-

¹ Eisenhower's Protection of Cultural Property Order, signed in December 1943. In: Chrissy GREGG: *The Destruction of Monte Cassino. The National WWII Museum New Orleans*, 15 January, 2021. (<https://www.nationalww2museum.org/war/articles/destruction-of-monte-cassino-1944>)

viselés során) még a magántulajdonhoz hasonlatosan, illetve a polgári javak általános körén belül nevesítve estek védelem alá² az ingó és ingatlan kulturális javak. Az 1923. évi Hágai Szabályzat a Légi Hadviselésről (amely kötelező jogi erőre azonban sosem emelkedett) szintén a korábbi mintát követi a kulturális objektumok tekintetében.³ Ebben némi változást az 1935-ben egy pánamerikai kezdeményezésként megvalósult – tehát területi hatályában korlátozott –, a kulturális javak háborús és békeidőszaki védelmét biztosító első nemzetközi egyezmény, a Roerich Paktum⁴ hozott, amely már preambulumban a műemlékekre mint a „népek kulturális kincsé”-re,⁵ tehát egy emberi közösség/az emberiség által közös értéknek tekintett közjavakra hivatkozott. A második világháborút követően, 1954-ben az UNESCO által összehívott kormányközi konferencián megszövegezett és elfogadott, a kulturális javak fegyveres összetűzések során való védelmének dedikált Hágai Egyezmény pedig már egyértelműen az egész emberiség számára való jelentőségük miatt rendeli őket védendőnek.⁶

² Hasonló megközelítést alkalmazott a később említendő Lieber-kódex is.

³ Marcus Heinz HANKE: The 1923 Hague Rules of Air Warfare. A contribution to the development of international law protecting civilians from air attack. *International Review of the Red Cross*, Vol. 33. Issue 292. 1993. 12–44. o.

⁴ Robin GREISS – Christophe PAULUSSEN: Specifically Protected Persons and Objects. In: Ben SAUL – Dapo AKANDE (szerk.): *The Oxford Guide to International Humanitarian Law*. Oxford: Oxford University Press, 2020. 197. o.

⁵ *Treaty on the Protection of Artistic and Scientific Institutions and Historic Monuments (Roerich Pact)*, Washington, 15 April 1935.

⁶ A kulturális javak fegyveres összeütközés esetén való védelme tárgyában Hágában, 1954. évi május hó 14. napján kelt nemzetközi egyezmény (a továbbiakban: *Egyezmény*), Preambulum.

A haditechnika és a pusztítóerő növekedésével a XX. századtól kezdve a civil lakosságot és javakat is egyre inkább sújtó fegyveres konfliktusok, majd az utóbbi évtizedekben kifejezetten polgári célpontokat célkeresztbe állító terrorizmus előtérbe kerülése folyamatos igényeket támaszt a részletesebb és hatékonyabb nemzetközi jogi szabályozás kialakítása felé. A harci cselekmények okozta járulékos károk mellett a közelmúlt fegyveres konfliktusait tekintve a kulturális javak – ideértve a kegyhelyeket is – szimbolikus szerepükből adódóan különösen gyakran válnak – a nemzetközi hadijogot sértő módon – ellenséges cselekmények szándékolt célpontjává.⁷

Bár a kulturális javak – mint a polgári javak különleges védelem alá eső elemei – katonai célokra való felhasználása önmagában szembe megy a nemzetközi joggal, a katonai szükségesség „minősített esetének” fennállása kivételt képez a hadijogi tilalom alól. A tanulmány e feltétel tartalmi vizsgálatára vállalkozik a nemzetközi szerződések joga, illetve egyes gyakorlati példák elemzésén keresztül.

1. A katonai szükségesség és a katonai célpont fogalma a hadijogban

A katonai szükség/szükségesség/szükségyszerűség – az ártó cselekmények igazolásaként és egyben korlátjaként is szolgálva – a nemzetközi humanitárius jognak/ hadijognak kezdetektől részét képező, mára már szokásjoggá vált alapelve, amelynek megsértése háborús bűntettet jelent. A katonai szükségesség lényegében azt a célt szolgálja, hogy a hadban álló felek szükségletei és jogos céljai, valamint mind a kombattánsok, mind a civil lakosság lehe-

⁷ PUSKÁS Anna: 21. századi konfliktusok jellemzői és a „kulturális békefenntartás” felértékelődése. *Szakmai Szemle*, 18. évf. 2. sz. 2020. 19–36. o.

tő legnagyobb fokú megkímélése között megtalálja a megfelelő egyensúlyt, szorosan összekapcsolódva a hadijog egyéb alapelveivel (különösen emberiség, arányosság).⁸

Tartalmát tekintve sokáig csak homályos meghatározások léteztek az írott jogban, eseti jelleggel, például az 1863-as, később említendő Lieber-kódex szerint a katonai szükségesség „*abban áll, hogy szükség van azokra az intézkedésekre, amelyek elengedhetetlenek a háború céljainak biztosításához, és amelyek jogszerűek a modern háborús törvények és szokások szerint.*”⁹ Az alapelv pusztán nevesítésén túlmutató, annak pontos tartalmát rögzítő szabályozás hosszú ideig fennálló hiánya hatására egyes szerzők szerint „*a katonai szükségszerűség a legnehezebben megfogható és legveszélyesebb fogalom címét érdemelte ki a hadijogban.*”¹⁰

A fogalom megragadásához a hadijog a megkülönböztetés elvéből eredő kiindulópontjáiig szükséges visszamennünk, miszerint katonát csak katonát, katonai célpontot támadhat, vagyis a polgári személyek, polgári javak számára biztosítani kell a védelmet. Ezáltal a szükségtelen, aránytalan, vagy megkülönböztetés nélküli erőszak alkalmazása az alapelv sérelmét jelenti.¹¹ Az általános védelem alatt álló polgári javak tekintetében az 1949. évi Genfi Egyezmények 1977-ben elfogadott I. Kiegészítő Jegyzőkönyve (a továbbiakban: I. Jegyzőkönyv) csupán egy negatív meghatározást alkalmaz, minden katonáinak nem minősülő célpontot polgári javaknak tekint. Ezzel egyben meg is határozza a kivételi kör első elemét, amely esetben civil rendeltetésű

⁸ Ivan RYŠKA: Military Necessity and Cultural Heritage Protection in Laws of War: Historical Overview. *International and Comparative Law Review*, Vol. 21. No. 2. 2021. 187–211. o.

⁹ Lieber Code, 1863., 14. cikk.

¹⁰ Berenika DRAZEWSKA: *Military Necessity in International Cultural Heritage Law*. Leiden; Boston: Brill Nijhoff, 2022. 58. o.

¹¹ MSF: *Military Necessity. The Practical Guide to Humanitarian Law*. (<https://guide-humanitarian-law.org/content/article/3/military-necessity/>)

létesítmények jogszerű támadhatósága megvalósulhat, mégpedig, amikor azok katonai célpontnak minősülnek.¹²

A polgári javak bizonyos, az I. Jegyzőkönyv által nevesített köréi speciális védelem alatt állnak, amelyek katonai erőfeszítésekre való felhasználása önmagában sérti a nemzetközi jogot, illetve jogszerű támadhatóságukhoz is további feltételek fennállása és óvintézkedések megtétele is szükséges. Ide tartoznak a kulturális javak és kegyhelyek, a polgári lakosság létfenntartásához nélkülözhetetlen javak, a természeti környezet, veszélyes erőket tartalmazó létesítmények, különleges védelem alatt álló helységek és övezetek, egészségügyi alakulatok, szállítóeszközök.¹³

A katonai célpont fogalmát szintén csak a kiegészítő jegyzőkönyvek határozták meg, bár magát a fogalmat a hadijog/humanitárius jog már korábban is alkalmazta. Ennek megfelelően azok minősülnek katonai célpontoknak, „*amelyek jellegüknél, elhelyezkedésüknél, céljuknál, vagy rendeltetésüknél fogva hatékonyan elősegítik a katonai műveletet és amelyek teljes, vagy részleges megsemmisítése, elfoglalása, vagy semlegesítése az akkori körülmények között meghatározott katonai előnyt jelent*”.¹⁴ Vagyis nem elegendő, hogy katonai objektumként funkcionáljon az adott célpont, az ellene intézett akciót a katonai szükségesség, emberiség és arányosság alapelveinek is igazolnia kell: egyrészt a támadásnak konkrét katonai előnyszerzés által indokoltnak kell lennie, másrészt a fegyverek és hadviselési módok megválasztása során is szem előtt kell tartani a polgári életek és javak lehető legszélesebb körű megóvását. Továbbá, kétely esetén feltételezni kell,

¹² Az 1949. augusztus 12-én kötött genfi egyezményeket kiegészítő és a nemzetközi fegyveres összeütközések áldozatainak védelméről szóló, Genfben 1977. június 8-án kelt jegyzőkönyv (a továbbiakban *I. Jegyzőkönyv*), 52. cikk.

¹³ Emíly CRAWFORD – Alison PERT: *International Humanitarian Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2020. 185–222. o.

¹⁴ *I. Jegyzőkönyv*: i. m. 52. cikk (2) bekezdés.

hogy a polgári rendeltetésű létesítményt nem vesznek igénybe katonai célokra.¹⁵

A célpontválasztásra vonatkozó joganyag tehát – amely mellett, hogy iránymutatást nyújt, mi és milyen esetben minősül jogszerű célpontnak, valamint milyen óvintézkedések megtétele szükséges, szoros összefüggésben azzal, hogy milyen módon, milyen eszközökkel hajtható végre jogszerű támadás¹⁶ – egy rendkívül komplex területe a nemzetközi hadijognak, amelynek a következő alfejezetekben a kulturális javak tekintetében elemzett területe csupán egy vékony, ám kulcsfontosságú szelete.

2. A katonai szükségesség szabályozásának fejlődése a kulturális javak tekintetében

A kulturális javak – a kegyhelyekhez hasonlóan – a polgári javak speciális védelem alatt álló körét jelentik a nemzetközi humanitárius jog szerint, így *(A) katonai erőfeszítések támogatására való felhasználásuk* már önmagában a nemzetközi jog sérelmét jelentik, a katonai célokra való felhasználás egyéb módozatainak tilalma *((B) ellenséges cselekmények folytatása,*¹⁷ valamint *(C) megtorló intézkedések foganatosítása)*¹⁸ mellett.

¹⁵ *I. Jegyzőkönyv*: i. m. 52. cikk (3) bekezdés.

¹⁶ CRAWFORD – PERT: i. m. 185–222. o.

¹⁷ Ez a támadások mellett (amelyet az *I. Jegyzőkönyv* 49. cikke határoz meg: „az ellenség ellen irányuló erőszakos cselekmények értendők, akár a támadó, akár védelmi jellegűek”) minden olyan, a konfliktussal összefüggő cselekményt magában foglal, ami jelentős káros hatással lehet az adott objektumra. Forrás: RYŠKA: i. m. 198. o.

¹⁸ *I. Jegyzőkönyv*: i. m. 53. cikk. A nem-nemzetközi konfliktusok tekintetében érvényes II. Jegyzőkönyv (az 1949. augusztus 12-én Genfben kötött Egyezményeket kiegészítő és a nem nemzetközi fegyveres összeütközések áldozatainak védelméről szóló, Genfben 1977. június 8-án kelt Jegyző-

A (A) pontban foglalt tilalom mind a de facto, mind a passzív használat eseteire is alkalmazandó. Tehát amellett, hogy tiltja történelmi, vallási, kulturális, művészeti vagy egyéb jelentőséggel bíró épületek katonai objektumként való használatát (vagy bármely olyan célra, ami potenciálisan támadásnak vagy megrongálódásnak teszi ki), vagy védelmi vonalba való integrálását, kiterjed ezek tűzvonalba való passzív helyezésének tilalmára is (kizárva azok civil pajzsként való használatát).¹⁹

Emellett a katonai erőfeszítések támogatására való felhasználás tilalma kiterjed kulturális javak mellett azok közvetlen környezetére is. Így például a szakirodalom által gyakran idézett példa esetében, amikor az Öböl-háború idején 1991-ben az iraki erők két MIG-21 vadászpilótát helyeztek el az Urban található, mintegy négyezer éves, UNESCO világörökségi védelem alatt álló zikkurat közelében, az e szabály ellenében történt. Az eset egyben rámutat a jog felhasználásának később említendő jelenségével való összefüggésre is, hiszen ahogyan az USA akkori alelnöke, Dick Cheney nyilatkozott, „[Husszein] nyilvánvalóan arra törekedett, hogy a régészeti szempontból jelentős létesítményt katonai képességeinek védelmére használja fel”, egyfajta civil pajzsként. A templomra jelentett kockázat miatt az amerikaiak lemondtak a támadásról.²⁰

A háború kodifikált jogának a kezdetektől részét képezte a mai terminológiával kulturális javaknak (vagy még inkább:

könyv) vonatkozó cikke némiképp korlátozottabban fogalmaz, csupán a kulturális javak ellen irányuló ellenséges cselekményeket, valamint katonai célok támogatására való felhasználásukat tiltja.

¹⁹ UNESCO: *Protection of Cultural Property. Military Manual*. Paris, 2016.

²⁰ Oswald JOHNSTON: Iraqis Put Warplanes at Ancient Temple, U.S. Says: Archeology: Secretary Cheney says MIGs are next to ruins of historic site. Hussein reportedly has customarily placed military installations near cultural locations. *Los Angeles Times*, 14 February 1991. (<https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1991-02-14-mn-1799-story.html>)

a kulturális örökség elemeinek) illetett objektumok védelme a polgári javak körében. E szokásjogi szabállyá szilárdult előírástól való eltérés csupán a katonailag szükséges esetekben, megfelelő óvintézkedések megtételével történhet. Az 1863-ban elfogadott Lieber-kódex – amely első alkalommal rögzített írott szabályokat a hadviselés joga tekintetében – ennek érdekében „minden elkerülhető sérülés ellen” való védelem biztosítását írta elő még erősített helyeken található műalkotások, könyvtárak, tudományos gyűjtemények, értékes műszerek kapcsán is.²¹ 1874-ben, a porosz-francia háborút követően megszövegezett Brüsszeli Deklaráció a védelem alól a művészeti, tudományos, vallási, oktatási célokra szánt, vagy történelmi épületek megkímélésének felfüggesztését csupán azok katonai célú használata esetére tartotta fenn, előírva a megkülönböztető jelzés alkalmazását és annak az ellenféllel való előzetes közlését is.²² S bár előbbi csupán nemzeti szintű szabályozás volt (az amerikai polgárháború kontextusában), utóbbi ratifikációjára pedig végül nem került sor, mindkét dokumentum nagy hatást gyakorolt a nemzetközi hadijog fejlődésére.²³ A Brüsszeli Deklaráció továbbfejlesztéseként a Nemzetközi Jogi Intézet által megszövegezett 1880-as Oxford Kézikönyv pedig a sürgető katonai szükségset nevesíti e javak elpusztítása vagy bennük való szándékos károkozás tilalma alóli egyetlen kivételnek.²⁴

Az első, globálisnak tekinthető, kötelező érvényű szerződéses hadijogi normák, az 1899. és 1907. évi nemzetközi konferenciák nyomán elfogadott Hágai Egyezmények szintén megállapították „*az istentiszteletre szánt, valamint a művészeti, tudományos és jótékony célokra rendelt épületek, a történelmi műemlékek,*

²¹ Lieber Code, 1863, 35. cikk.

²² Brussels Declaration, 1874, 17. cikk.

²³ RYŠKA: i. m. 187–211. o.

²⁴ *The Laws of War on Land*, Oxford, 9 September 1880., 53. cikk.

a kórházak, valamint a betegeknek és a sebesülteknek összegyűjtésére szolgáló helyek” megkímélésének kötelezettségét, amely alól azok katonai célokra való használata jelent kivételt.²⁵ Az I. világháború azonban negatív mérleggel zárult: a háború okozta pusztításokat egyesek részben éppen a nemzetközi jog biztosította eme kivételnek, valamint a haditechnika fejlődésének (légi hadviselés, mérgezgázok alkalmazása) tudták be.²⁶

Az I. világháborút követően elfogadott, korábban említett Roerich Paktum azonban még hasonlóan szűkszavúan fogalmazta meg az eltérés lehetőségét, szintén a hatálya alá tartozó kulturális javak katonai célokra való felhasználása esetére korlátozta azt.²⁷

Az 1954-ben elfogadott és mára 134 részes állammal rendelkező²⁸ Hágai Egyezmény – okulva a II. világháború pusztító tapasztalataiból – már egy új, szigorúbb megközelítést alkalmazott, bevezetve a kulturális javak tekintetében a katonai szükségesség „minősített” eseteit, amelynek kodifikálása az előkészítő munka során már önmagában heves viták tárgya volt.²⁹ Míg az egyik oldalon többek között az Amerikai Egyesült Államok és

²⁵ 1913. évi XLIII. törvény *az első két nemzetközi békeértekezleten megállapított több egyezmény és nyilatkozat becikkelyezése tárgyában. IV. Egyezmény a szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól*, 27. Cikk, IX. Egyezmény a bombázásról tengeri haderővel háború idejében, 5. Cikk.

²⁶ Patrick J. BOYLAN: *Review of the Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict (The Hague Convention of 1954)*, UNESCO, 1993. 27. o.

²⁷ Roerich Pact, 5. cikk.

²⁸ *States Parties. Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention.* (<https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-protection-cultural-property-event-armed-conflict-regulations-execution-convention#item-4>)

²⁹ Roger O'KEEFE: *The Protection of Cultural Property in Armed Conflict.* Cambridge: Cambridge University Press, 2006. 121–122. o.

az Egyesült Királyság ragaszkodott a „katonai szükségesség” kivételének rögzítéséhez,³⁰ addig számos más állam, így a Szovjetunió és a szovjet blokk országai, Franciaország, Görögország vagy Spanyolország elleneztek azt.³¹ Végül a korábbi joggyakorlatra tekintettel az Egyezmény elfogadott szövegébe az elháríthatatlan (*imperative*), a különleges védelem alatt álló kulturális javak esetében pedig – a megkímélés fontosságának nyomatékosítása érdekében³² – az elkerülhetetlen (*unavoidable*) katonai szükségesség fogalma került beiktatásra. A Genfi Egyezmények 1977-ben elfogadott kiegészítő jegyzőkönyveinek korábban hivatkozott cikkei bár első pillantásra a kulturális javak abszolút védelmét határozzák meg, azok az „[E]gyezmény és más vonatkozó nemzetközi okmányok rendelkezéseinek érintetlenül hagyás[a]” mellett alkalmazandók, így a jogalkalmazás során nem zárják ki az elháríthatatlan/elkerülhetetlen katonai szükségesség jelentette kivételt.³³

Az Egyezmény 1999-es II. Kiegészítő Jegyzőkönyve – amely elfogadása mögött meghúzódó egyik fő szándék éppen a katonai szükségesség esetének felülvizsgálata volt a kilencvenes évek fegyveres konfliktusaiból leszűrt tapasztalatok nyomán³⁴ – már

³⁰ Mégis, az Egyesült Államok csupán 2009-ben, míg az Egyesült Királyság 2017-ben ratifikálta csak az Egyezményt. Forrás: *States Parties. Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention.* (<https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-protection-cultural-property-event-armed-conflict-regulations-execution-convention#item-4>)

³¹ BOYLAN: i. m. 57. o.

³² Jan HLADÍK: The 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict and the notion of military necessity. *IRRC*, Vol. 81. No. 835. 1999. 621–635. o.

³³ *I. Jegyzőkönyv*: i. m. 53. cikk; a *II. Jegyzőkönyv* 16. cikke csupán az Egyezményre utal vissza.

³⁴ DRAZEWSKA: i. m. 114. o., BOYLAN: i. m. 57. o.

egységesen az elkerülhetetlen (*unavoidable*) katonai szükséglet alkalmazza,³⁵ illetve annak jelentéstartalmát is rögzíti,³⁶ alapozva a Genfi Egyezmények kiegészítő jegyzőkönyvei által kínált *lex generalisra*, illetve pótolva az eredeti egyezmény eme hiányosságát.³⁷ Bár a hágai tárgyalások egyik legforróbb témája ez esetben is e kérdés volt,³⁸ e pont elfogadásával a jegyzőkönyv a hadviselés módozatait és eszközeit szabályozó egyetlen nemzetközi jogi dokumentumnak tekinthető, amely ilyen részletes meghatározást rögzít a katonai szükség tekintetében, a már fennálló nemzetközi gyakorlatra támaszkodva.³⁹

A megszállás jogát tekintve⁴⁰ mind az 1907-es Hágai Egyezmények, mind az 1954-es Egyezmény kiegészítő jegyzőkönyvei tilalmakat, illetve a megelőzés érdekében kötelezettséget fogalmaznak meg a megrongálás, megsemmisítés, eltulajdonítás kapcsán.⁴¹ Ez is megerősíti, hogy kulturális javakban károkozás

³⁵ Második Jegyzőkönyv a kulturális javak fegyveres összeütközés esetén való védelméről szóló 1954. évi Hágai Egyezményhez (a továbbiakban *II. Kiegészítő Jegyzőkönyv*).

³⁶ Az Egyezmény csupán a kulturális javak egy kategóriája, az úgynevezett műemlékközpontok tekintetében, a különleges védelem tárgyalása során határozott meg néhány esetet, amely esetekben azokat katonai célokra használnak kell tekinteni („*amennyiben azokat katonai személyek elhelyezésére vagy hadianyag tárolására veszik igénybe*”, illetve, ha ott „*a hadművelettel közvetlen összeköttetésben álló tevékenység, katonai személyek beszállása vagy hadianyag előállítása folyik*”). Forrás: *Egyezmény*: i. m. 8. cikk (3).

³⁷ Az MH Szolgálati Szabályzat a sürgető katonai szükség kifejezést használja. Lásd: 24/2005. (VI. 30.) HM rendelet a *Magyar Honvédség Szolgálati Szabályzatának kiadásáról*.

³⁸ HLADÍK: i. m. 621–635. o.

³⁹ DRAZEWSKA: i. m. 116–121. o.

⁴⁰ A megszállás jogáról bővebben lásd: PETRUSKA Ferenc: Bevezetés a megszállás jogába. *Katonai Jogi és Hadijogi Szemle*, 7. évf. 2. sz. 2019. 87–99. o.

⁴¹ *Egyezmény*, I. Kiegészítő Jegyzőkönyv.

szigorúan a katonai műveletekkel összefüggésben, a fenti feltételek fennállása esetén lehet jogszerű.⁴²

3. Az elháríthatatlan/elkerülhetetlen katonai szükségesség hatályos szabályozása a hadijogban és a gyakorlati alkalmazás dilemmái

A II. Kiegészítő Jegyzőkönyv értelmében az elkerülhetetlen katonai szükségesség egyrészt azt jelenti, hogy kulturális javak és azok közvetlen környezetének – potenciálisan megrongálódásukkal vagy megsemmisítésükkel járó – katonai célokra való felhasználása *„csak abban az esetben és csak addig lehet, amíg hasonló katonai előny eléréséhez nincs lehetőség a kulturális javak ilyen használata és más ésszerű módszer közötti választásra”*.⁴³

Másrésről azt a korlátozást is magában foglalja, hogy a katonai erőfeszítések támogatására való felhasználás tilalmának akár jogszerűtlen figyelmen kívül hagyása sem jár együtt automatikusan az előző fejezetben említett, (B) pontban foglalt magatartás jogszerűségével. Ennek megfelelően – a döntés lehetőség szerinti előzetes közlése mellett⁴⁴ – *„ellenséges cselekményt elkövetni csak abban az esetben és csak addig lehet, amíg: (i) az említett kulturális javak funkciójukat tekintve katonai célpontokká váltak; és (ii) más ésszerű megoldás nem áll rendelkezésre, amely a szóban forgó célpont ellen elkövetett ellenséges cselekmény által nyújtott katonai előnyhöz hasonló lehetőséget kínálna”*.⁴⁵

Tehát utóbbi rendelkezés egyrészt időbeli korlátot szab a jogszerű eltérés lehetőségének („*csak abban az esetben és csak addig*”).

⁴² RYŠKA: i. m. 187–211. o.

⁴³ II. Kiegészítő Jegyzőkönyv: i. m. 6. cikk b).

⁴⁴ II. Kiegészítő Jegyzőkönyv: i. m. 6. cikk d).

⁴⁵ II. Kiegészítő Jegyzőkönyv: i. m. 6. cikk a).

Másrészt abban a tekintetben is szűkíti az általános tilalomtól való eltérés alkalmazási lehetőségeit a polgári javak más formáihoz képest – az I. Jegyzőkönyv 52. cikk (2) bekezdésének *lex specialis*aként –, hogy kulturális javak csupán *funkciójuknál* (rendeltetésüknél) fogva válhatnak katonai célponttá.⁴⁶ Ezzel a jegyzőkönyv kizárja, hogy elhelyezkedésük, vagy akár hírszerzési információkon nyugvó, feltételezhető jövőbeli katonai célokra való használatuk indokolja katonai célponttá válásukat és jogszerű támadhatóságukat.⁴⁷ Ezt húzta alá a volt Jugoszláviával foglalkozó Nemzetközi Büntető Törvényszék (International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia; a továbbiakban: ICTY) Elsőfokú Tanácsa is Pavle Strugar ügyében Dubrovnik óvárosának 1991. december 6-ai (jogszerűtlennek minősített) bombázása kapcsán. A tanács megállapította, hogy „*a kulturális javak különleges védelme nem veszhet el pusztán a kulturális javak közvetlen közelében lévő katonai tevékenységek vagy katonai létesítmények miatt*”, elismerve ugyanakkor, hogy a gyakorlatban az elhelyezkedés-funkció tényállásai sokszor nehezen elhatárolhatók.⁴⁸ Tovább árnyalja ezen előírást, hogy alóla némileg vitatott kivételt képeznek a „kettős rendeltetésű” kulturális javak,⁴⁹ amelyre a mostari Öreg-híd később említendő példája mutat rá. Fontos kiemelni, hogy az ésszerű megoldások vizsgálata kapcsán az arányosság elvét alkalmazva az elháríthatatlanság/ elkerülhetetlenség két szempontból mérlegelendő és szűkíti a polgári javak általános védelmére vonatkozó *lex generalist*. Egyrészt, hogy a megrongálódás/ megsemmisülés veszélyét magában hordozó fellépés lehet az egyetlen, kizárólagos módja az adott katonai

⁴⁶ O'KEEFE: i. m. 128–129. o.

⁴⁷ DRAZEWSKA: i. m. 100–151. o.

⁴⁸ ICTY, Prosecutor v. Pavle Strugar. IT-01-42- T. Trial Chamber II. Judgement. 31 January 2005, 134. o.

⁴⁹ RYŠKA: i. m. 187–211. o.

előny elérésének, másrészt a károkozás mértékének is korlátot szab, a mérsékeltbb megoldások előnyben részesítésével. Ezzel azt is sugalmazza, hogy a kulturális javak védett státusza valójában sosem szűnik meg az általuk képviselt örökségi értékből fakadóan, sokkal inkább csupán felfüggesztésre kerül a védelem az esetek egy nagyon szűkre szabott körében.⁵⁰

Az Egyezmény és II. Kiegészítő Jegyzőkönyve a kulturális javak általános védelmén felül két további védelmi kört határoz meg: a különleges, valamint a kiemelt védelemét (amelyek azonban a gyakorlatban eddig korlátozottan kerültek alkalmazásra, előbbibe csupán 14,⁵¹ utóbbiba 17⁵² helyszín lett kijelölve globálisan). A különleges védelem esetén az Egyezmény szűkszavúan fogalmazza meg a mentesség feloldását, megállapítva, hogy „*az ellenfél – amíg a jogsértés tart [értsd: ellenséges cselekmények folytatását, vagy az érintett javak, illetve közvetlen környezetük bármilyen katonai célra való felhasználása] – fel van oldva az illető műemlék mentessége biztosításának kötelezettsége alól*”.⁵³ A II. Kiegészítő Jegyzőkönyv által bevezetett védelmi kategória e téren is precízebb. A kiemelt védelem alatt álló kulturális javak támadás célpontjává csak akkor válhatnak, ha az az egyetlen ésszerű eszköz, hogy katonai célpontként való felhasználásuknak véget lehet vetni, de ekkor is a megfelelő óvintézkedések meghozatala mellett a katonai felhasználás megszüntetésére, valamint a megrongálódás elkerülése, illetve lehető legkisebbre csökkentése érdekében.⁵⁴

⁵⁰ DRAZEWSKA: i. m. 117. o.

⁵¹ UNESCO: *Immunity of Cultural Property under Special Protection*. (<https://en.unesco.org/node/341352>)

⁵² UNESCO: *Cultural property under enhanced protection*. (<https://en.unesco.org/node/341353>)

⁵³ *Egyezmény*: i. m. 11. cikk 1.

⁵⁴ *II. Kiegészítő Jegyzőkönyv*: i. m. 13. cikk.

Ezen felül mind a különleges,⁵⁵ mind a kiemelt védelem⁵⁶ esetén megfelelő előzetes figyelmeztetés megtétele és a helyzet orvoslására megfelelő idő biztosítása szükséges a jogsértés (katonai célú felhasználás) megszüntetésére, vagy a károk minimalizálására – az érintett objektumban található (ingó) kulturális javak helyszíni védelmével/elszállításával – való lehetőség biztosítása érdekében.⁵⁷

A mentesség megszűnésére, valamint az elkerülhetetlen katonai szükségre vonatkozó döntés meghozatala is speciális – a polgári javak általános köréhez képest részletesebben szabályozott – feltételekhez kötött. Általános védelem alatt álló kulturális javak esetén minimum zászlóaljjal egyenlő katonai erő parancsnoka („*vagy annál kisebb katonai erőé, amennyiben a körülmények más lehetőségre nem adnak módot*”),⁵⁸ különleges védelem esetén minimum hadosztállyal egyenlő alakulat parancsnoka hozhat döntést,⁵⁹ kiemelt védelem esetén csupán legfelsőbb hadművelti parancsnoki szinten történhet meg a döntéshozatal.⁶⁰ Utóbbi azért is fontos, hiszen e helyszínek jellemzően UNESCO világörökségi védelem alatt állnak, így globális jelentőségükből és ismertségükből adódóan részbeni vagy teljes megsemmisítésük jelentős politikai-diplomáciai következményekkel is járna.

A katonai szükségesség homályos területének kihasználása kapcsán érdemes itt röviden kitérni a lawfare (jogi hadviselés, jog felhasználása) jelenségére. A jog és egyes jogintézmények ártó célú felhasználása a kinetikus hadviselés céljainak támogatása érdekében bár nem újkeletű jelenség, a hibrid hadviselés

⁵⁵ Egyezmény: i. m. 11. cikk 1.

⁵⁶ II. Kiegészítő Jegyzőkönyv: i. m. 13. cikk 2. c) (ii).

⁵⁷ UNESCO: i. m. (2016).

⁵⁸ II. Kiegészítő Jegyzőkönyv: i. m. 6. cikk c).

⁵⁹ Egyezmény: i. m. 11. cikk 2.

⁶⁰ II. Kiegészítő Jegyzőkönyv: i. m. 13. cikk c) (i).

eszköztárában különösen fontos szerepet kap és a kulturális javak nemzetközi hadijogi védelme tekintetében is jelentős kihívásokat támaszt. A lawfare egyik altípusaként értelmezhető „nemzetközi közjognak való eltérő megfeleléség” (*compliance-leverage disparity lawfare*) egy olyan aszimmetrikus hadviselési módot jelent, amelyben jellemzően a gyengébb és a nemzetközi közjog sérelmének kevésbé kitett, vagy arra kevésbé érzékeny fél igyekszik az ellenséget a nemzetközi jog megsértésére kényszeríteni.⁶¹ A kulturális örökség egyes elemeinek egy-egy közösség életében betöltött kiemelkedő szerepe, identitásával való összefonódása e javakat politikailag különösen érzékennyé, lélektani hatásgyakorlásra alkalmassá teszi. Így a másik fél „zsarolásának”, valamint egyúttal a közvélemény manipulálásának „hatékony” eszközévé válhatnak. Hiszen a lawfare jelensége arra az érzékeny szempontrendszerre is rámutat, hogy a nemzetközi jog betartása mellett a közvélemény (médián keresztül) (véltető) megítélése is befolyást gyakorol a művelési tervezésre. Ezért olyan erőteljes szimbolikus jelentéstartalommal rendelkező elemek esetén, mint a kulturális javak, az azok által képviselt (vallási, történeti, kulturális, művészeti stb.) érték szintén hangsúlyos és mérlegelendő szempont.

A jogszerű fellépés határainak megítélése körüli nehézségeket és egyben a „jog felhasználásának” jelenségét is jól példázza a második intifáda idején 2002-ben a – Jézus szülőhelyeként számon tartott – betlehemi Születés Templomának ostroma. Az izraeli védelmi erők (IDF) a Védőpajzs művelet keretében 39 napig tartották ostrom alatt a templomot, amit a palesztin fegyveresek menedékként használtak, és ahol egyidőben mintegy 200 civil is tartózkodott. Több alkalommal alakult ki tűzváltás a felek

⁶¹ PETRUSKA Ferenc: A lawfare tipológiája. *Védelmi-Biztonsági Szabályozási és Kormányzástani Műhelytanulmányok*, 2022/16.; PETRUSKA Ferenc: A Lawfare fogalma. *Katonai Jogi és Hadijogi Szemle*, 9. évf. 3. szám, 2021. 97–106. o.

között, mind az izraeli, mind a palesztin fél szerint a másik által provokáltan, amelyben civil áldozatok mellett az épület is sérüléseket szenvedett. Ariel Sharon akkori izraeli miniszterelnök egy nyilatkozatában ígéretet tett, hogy katonái nem fogják „meggyalázní a hely szentségét, ahogyan a [palesztinok] tették”, hozzátéve, hogy a csapatok a helyszínen maradnak, amíg a bent lévő fegyvereseket el nem fogják.⁶² Több nemzetközi szereplő elítélte Izrael fellépését. Az ostrom végül megegyezéssel zárult, az épületet a Műemlékek és Helyszínek Nemzetközi Bizottsága (International Council on Monuments and Sites – ICOMOS) jelentése szerint „valószínűleg a széles körű érdeklődés és a nemzetközi közöség felhívásai mentették meg a komolyabb károktól”.⁶³

Az „elháríthatatlan”-nak minősülő katonai szükség megállapításának dilemmáira a mai Bosznia-Hercegovina területén található Mostar 16. századból származó Öreg-hídjának megsemmisítése tekintetében az ICTY által Prlić et al. ügyében hozott ítéletek érdekes példaként szolgálnak. A Herceg-Boszniai Horvát Köztársaság katonai alakulata (HVO) Mostar keleti része ellen az év júniusa óta folytatott ostroma részeként 1993. november 8-9-én a híd ellen tüzérségi támadást intézett, amelynek eredményeképpen az építmény összeomlott. Az Elsőfokú Tanács 2013-as ítélete megállapította a híd katonai célpont voltát⁶⁴ a támadás

⁶² BBC: *Vatican outrage over church siege*. 8 April 2002. (http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/1916580.stm)

⁶³ ICOMOS: *Destruction in the West Bank*, April 2002. (<https://www.icomos.org/public/risk/2002/palestine2002.htm>)

⁶⁴ Itt az ICTY nem Statútumának 3. cikk d) pontjára („a vallási, jótékonyági és oktatási, a művészeti és tudományos célokra rendelt intézmények, történelmi emlékek, műtárgyak és tudományos termékek elkobzására, lerombolására vagy szándékos megkárosítására”) hivatkozott, hanem az általánosabb b) pontra („nagyvárosok, városok és falvak önkényes lerombolására, vagy a katonai szükségletek által nem indokolt pusztítására”). Tette ezt azzal együtt, hogy hangsúlyozta a híd kulturális örökség-voltát az ítéletben. Több szerző kritikával

idején, azonban az elért katonai előnnyel szemben aránytalan pusztításnak ítélte meg annak felrobbantását. Egyrészt, a Mimar Hayruddin ottomán építész által tervezett, a Neretva folyó felett átívelő építmény által – az egész Balkán-régió és különösen a muszlim közösség számára – képviselt szimbolikus, történelmi értékre (vagyis a híd kiemelkedő örökségi értékére) hivatkozott. Másrészt a tanács arra a tényre alapozta döntését, hogy az a fegyveres erők ellátása mellett Mostar keleti felében, Donja Mahala városrészben élő bosnyák civil lakosság alapvető ellátásának biztosításához is nélkülözhetetlen útvonal volt, akiket a Kamenica-híd pár nappal későbbi megsemmisítésével teljesen elszigeteltek.⁶⁵

Az ICTY Fellebbviteli Tanácsa azonban – módosítva az Elsőfokú Tanács döntését – 2017-es ítéletében megállapította, hogy a híd megsemmisítése nem mondott ellen az arányosság és a katonai szükségesség elveinek. Az érvelés szerint *„mivel az Elsőfokú Tanács megállapította, hogy az Öreg-híd katonai célpontnak minősült a támadás idején, így annak elpusztítása egyértelmű katonai előnnyel járt, a Fellebbviteli Tanács, Pocar bíró különvéleményével, úgy véli, hogy önmagában nem tekinthető szándékos, katonai szük-*

illette ezt a megoldást, a fellebbviteli platform megengedő döntését éppen e megközelítésnek tudva be. Forrás: a volt Jugoszlávia területén elkövetett, a nemzetközi humanitárius jogot súlyosan sértő cselekmények megbüntetésére létrehozott Nemzetközi Törvényszék Alapokmánya. Bővebben lásd: Luke MOFFETT: A Bridge Too Far? Attacks against Cultural Property used as Military Objectives as War Crimes: The Prlić et al. case and the Mostar Bridge. *International Criminal Law Review*, Vol. 20. No.2. 2020. 214–250. o.; Jadranka PETROVIC: Miscategorisation of the Old Bridge of Mostar in the Prlić et al. Case. *Journal of the Philosophy of International Law*, Vol. 8. No. 1. 2017. 1–23. o.

⁶⁵ ICTY, The Prosecutor v. Prlić et al., IT-04-74-T., Trial Chamber III., Judgement Volume 2, 29 May 2013. 347–374. o.

*ségszerűséggel nem igazolható pusztításnak [a híd felrobbantása].*⁶⁶ Vagyis, a fellebbviteli platformon belül sem volt teljes az egyetértés, Fausto Pocar ítélethez kapcsolt különvéleménye éppen az „elháríthatatlan katonai szükségesség” hiányos értelmezésére világít rá. Egyrészt véleménye szerint a bíróság többsége által megfogalmazott ítélet tévesen mossa össze a katonai célpont és a katonai szükségesség fogalmát, figyelmen kívül hagyva a jogszerű támadhatósághoz szükséges, a nemzetközi humanitárius jog alapelvein – megkülönböztetés, arányosság, elővigyázatosság – nyugvó további feltételeket. Továbbá azt sem veszi figyelembe, hogy a mostari híd a kulturális javak körébe tartozik, utalva az 1954-es Hágai Egyezmény és annak kiegészítő jegyzőkönyvei által rögzített további feltételekre. A bíró egyben kiemelte azt is, hogy a HVO számára más ésszerű megoldás is rendelkezésre állt volna hasonló katonai előny eléréséhez (például a bosnyák fegyveres erők [ABiH] hídhöz való hozzáféréseinek megakadályozása vagy megsemmisítése s közvetlen harcok folytatása az ABiH-hal Mostar keleti részén).⁶⁷

A katonai erőfeszítésekre való (vélt) felhasználás és a katonai ellenszám felőli döntés utólagosan elhibázottként való megítélésének iskolapéldája minden bizonnyal az Egyezmény elfogadása előtt, a második világháború kontextusában Monte Cassino bencés apátságának 1944. február 15-én megindított bombázása. A hegycsúcson elhelyezkedő VI. századi apátság a németek által kialakított védelmi vonal, a Gusztáv-vonal központi, stratégiai fontos részén helyezkedett el, az épület közeléből pedig tűz alatt tartották a szövetségeseket, így joggal volt feltételezhető

⁶⁶ ICTY, The Prosecutor v. Prlić et al., IT-04-74-A., Appeal Chamber, Judgment Volume I., 29 November 2017. 172. o.

⁶⁷ *Dissenting Opinions of Judge Fausto Pocar.* ICTY, The Prosecutor v. Prlić et al., IT-04-74-A., Appeal Chamber, Judgment Volume III., 29 November 2017. 1–11. o.

– a németek állítása ellenére – az épület katonai célú felhasználása. Az ellencsapásról való döntés mégis sokáig – mintegy három hónapig – váratott magára, a végeredmény így is a szövetségesek „arcvesztésével” járt. A német csapatok a kolostortól többszáz méterre helyezkedtek el, a kolostort érintetlenül hagyva. A szövetségesek által mért csapások a német állásokat így sértetlenül hagyták, azonban a kolostorépület súlyos sérülései és a jelentős mértékű civil áldozatok a német propaganda eszközeivé váltak a szövetségesek diszkreditálása érdekében, illetve a diplomáciai kapcsolatokra is hatást gyakoroltak a történetek.⁶⁸

Bár jelen tanulmány célja elsősorban a kulturális javak katonai célokra történő szándékos felhasználásával kapcsolatos nemzetközi jogi keretek vizsgálata, megemlítendő, hogy az esetleges járulékos károk elkerülése érdekében – mind támadások esetén, mind az ellenségeskedésekkel szemben – teendő óvintézkedések tekintetében szintén léteznek a nemzetközi humanitárius jog által előírt általános intézkedéseket pontosító speciális szabályok, amelyek minden hadban álló felet köteleznek. E szabályok magukban foglalják többek között a támadás eszközeinek és módszereinek kiválasztása során teendő óvintézkedéseket, a katonai előnyt meghaladó károkozást előidéző támadásra szóló döntéstől való tartózkodást, valamint a katonai célpontok kulturális javak mellett történő elhelyezését is.⁶⁹

A gyakorlatban e célt szolgálják többek között a kulturális javak tekintetében a műveleti tervezés támogatása érdekében összeállított listák a „tiltott célpontokkal” (*No-strike lists*) kapcsolatban (például a NATO 2011-es líbiai intervenciója, vagy

⁶⁸ Ron E. HASSNER: Protecting Cultural Property in the Battlefield: The Hard Case of Religion. In: James CUNO – Thomas G. WEISS (szerk.): *Cultural heritage and Mass Atrocities*. Los Angeles: Getty Publications, 2022. 471–484. o.

⁶⁹ II. *Kiegészítő Jegyzőkönyv*: i. m. 7–8. cikk.

az 1991-es Desert Storm hadművelet kapcsán is született ilyen, utóbbi esetben a listán beazonosított helyszínek 6 mérföldes körzete is érzékeny övezetnek számított⁷⁰), vagy a hadviselés eszközeinek megválasztására vonatkozó korlátozások. Így például az indokínai háború idején az USA megtiltotta a B-52 bombázók használatát a kulturális vagy vallási jelentőségű helyszínek 1 kilométer sugarú környezetében, annak ellenére, hogy a vat-okat (buddhista templomokat) a felkelők gyakran használták katonai célokra.⁷¹

Összefoglalás

A tanulmány a nemzetközi hadijog célpontválasztásra vonatkozó joganyagának a kulturális javak jogszerű támadhatóságával kapcsolatos – a XIX. századtól formálódó, de a részletszabályok tekintetében csupán az 1999-ben elfogadott II. Kiegészítő Jegyzőkönyv 2004-es hatálybalépésével felállított – szabályozási keretet kívánta ismertetni. A gyakorlati példák elemzése rávilágított, hogy az absztrakt előírások egyedi esetekben történő alkalmazása rendkívül érzékeny, valamint a szigorúan vett jogi szempontrendszerrel sokkal szélesebb körű mérlegelést igényel. Ebbe beletartozik az adott objektum társadalmi megítélése és fontossága, művészeti, vallási, történeti értéke is, amelyek megfelelő felmérése a hadijog tiszteletben tartásán felül többletfelelősséget ró a művelési tervezés és végrehajtás kapcsán. Hiszen az elkerülhető károkozás kudarca mind a helyi lakosság, mind hazai közvélemény támogatás aláásásához vezethet, az ellenfél számára pedig hatékony „propagandafegyvert” kínál.⁷² Így

⁷⁰ DRAZEWSKA: i. m. 132–133. o.

⁷¹ DRAZEWSKA: i. m. 132. o.

⁷² UNESCO: i. m. (2016).

a nemzetközi hadijog részletszabályai mellett a kulturális, vallási szempontokra is részletesen kiterjedő felkészítés, tudatosságnövelés elengedhetetlen.

Akár csak az utóbbi évek és a jelen időszak fegyveres konfliktusaira tekintünk, számos példát említhetünk, ahol a katonai szükség vélt vagy valós címszava alatt pusztultak el műemlékek sokszor jelentős mértékű civil emberi áldozatokkal együtt. Ez még inkább aláhúzza a vonatkozó – mind nemzetközi, mind nem nemzetközi fegyveres összetűzésekre, mind a megszállás időszakára vonatkozó hadijogi normák beható ismeretének fontosságát, valamint azok megfelelő implementálását a nemzeti fegyveres erőkre vonatkozó szabályzatokba, kézikönyvekbe.

Erdős Jázmin Kitti

A totális biztonsági kihívások és a totális biztonság közege: a hibriditás jelentősége a XIX. századi államra, jogra

1. Bevezetés

Kutatásom központi témája, a hibrid konfliktus manapság népszerű területnek, valamint a XXI. század egyik legaktuálisabb jelenségének tekinthető, mely megjelenésével – köszönhetően a társadalmi és technológiai fejlődésnek – olyan rendkívüli kihívásokat hozott magával, melyekre az államoknak fel kell készülniük. Ahhoz, hogy a későbbiekben jobban kivethető legyen miben is rejlik a hibrid konfliktus újszerűsége, nélkülözhetetlennek vélem ismertetni a hadviselés generációit, amelyek közül napjainkban a legsokoldalúbb negyedik generációt éljük. Továbbá kutatásom szempontjából fontosnak tartom elhatárolni egymástól a hibriditás védelmi és biztonsági összefüggései tekintetében felmerülő fogalmakat, nevezetesen a hibrid hadviselést, a hibrid konfliktust, valamint a hibrid fenyegetést. Ezt követően pedig vizsgálat alá veszem a hibriditással kapcsolatban kibontakozó fogalmakat és nézeteket, ugyanis hibrid fenyegetés vonatkozásában számos értelmezés született, mind szakértőktől, mind pedig olyan szervezetektől, mint az Európai Unió vagy a NATO, így ezeket annak fényében is célszerű részletesebben ismertetni, hogy az egyes definíciók mennyire mutatnak eltéréseket. A nézetek tekintetében pedig a legmeghatározóbbnak a „Geraszimov-doktrína” tekinthető, mely óriási hatást gyakorolt a hibrid konfliktusról alkotott képre, így tehát úgy gondolom érdemes vizsgálat tárgyává tenni. Nem utolsó sorban kitérek a hibriditás által nyújtott újdonságokra, melyek voltaképpen kihívásként jelentkeznek

a korábbi hadviselési formákhoz képest. Mindezzel pedig azt szeretném elérni, hogy megértsük korunk fenyegetéseit, hiszen a szomszédunkban kibontakozó, orosz-ukrán konfliktus is azt bizonyítja, hogy mennyire átalakult a hadviselés színtere, mennyi veszélyt rejt magában, amire szükségképpen reagálni kell. Dolgozatom fő céljai között szerepel továbbá az is, hogy rámutassak a hibrid hadviselést alkalmazó fél eszközeinek és módszereinek sokszínű tárházára, így tehát betekintést nyújtok a kiberműveletek kérdéskörébe is. Dolgozatomban helyet kapó kérdéskörök kiemelt jelentőséggel bírnak napjainkban, amely indokoltá tette, hogy részletesebben is foglalkozzak a hibrid konfliktussal és az azzal kapcsolatban felmerülő nehézségekkel.

2. Egy újszerű jelenség megjelenése a XIX. század első évtizedében

Dolgozatom kiindulópontjaként célszerűnek tartom szemléltetni a hadviselés generációit, hiszen ezáltal választ kaphatunk arra, hogy az évtizedek során hogyan alakultak az egyes hadviselési formák és ezek milyen biztonsági kihívásokat hordoztak magukban, illetve milyen fejlődésen mentek keresztül, melynek eredménye a hibrid fenyegetés lett. Mindemellett az egyes generációk ismertetése hozzásegít ahhoz, hogy egy szélesebb perspektívát kapjunk arról, miből fakad a hibrid konfliktus újszerűsége. A generációkkal kapcsolatban mindenekelőtt azt szükséges tisztázni, hogy míg az egyes hadviselési korszakok létezése elfogadott, addig a köztük lévő határok vonatkozásában, valamint azok számában nincs teljes egyetértés. Ennek ellenére William S. Lind tanulmányában a generációk négy csoportját ismerhetjük fel, ugyanis a felosztás célja a hadviselés új korszakának magyarázatában mutatkozik meg, ehhez pedig négygenerációs megközelítést alkalmaz. A hadviselés első generációjának jellemzése

során elsősorban abból érdemes kiindulni, hogy az állam monopolhelyzetének kialakulása folytán a hadikultúra figyelemre méltó fejlődéseken ment keresztül, ugyanis olyan új harceljárások jelentek meg – példának okért megemlíthető az élőerő jelentős koncentrációjával különböző alakzatokban harcoló gyalogság –, amelyek a korábbi korokhoz képest sokkal képzetesebb csapatokat követeltek meg. Ebből adódóan nagy hangsúlyt fektettek a harcosok egyéni fejlesztésére, valamint a katonai szervezetek kiképzésére, mindez pedig azt eredményezte, hogy egyre meghatározóbbá vált a katonai vezetői állomány iskolarendszerű szakmai, vezetői felkészítése.¹ Mindemellett a modern háború ezen generációja – mely körülbelül 1648-tól 1860-ig bírt jelenőséggel – a vonal-és oszloptaktika háborújaként írható le, mely során a csaták formálisak, a csatateret pedig rendezettek voltak. Mindez magával hozta annak a lehetőségét – ami az első generáció lényegét adta –, hogy létrejöjjön a katonai rendi kultúra. Ennek a megerősítését szolgálta az a tény, hogy a katonaságot egyszerűen meg lehetett különböztetni a civilektől, hisz az egyenruha, a tisztelgés, a rangfokozatok gondos megállapítása mind az első generáció produktumai voltak. A probléma a XIX. század közepe táján kezdett jelentkezni, mikor a rend harctere kezdett szétesni, ugyanis egy XVIII. századi katonának a fő céljai között szerepelt a dezertálás. Emellett az sem könnyítette meg az akkori helyzetet, hogy a szakállas (ostrom) puskák, a többletvetű maroklófegyverek és a gépfegyverek az addig bevett vonal-és oszloptaktikát nemcsak, hogy elavulttá, de egyenesen öngyilkossá tették, hiszen a tömeghadseregeket könnyűszerrel tudták megbontani, óriási veszteségeket okozva.² Az első generációs hadviselés korszakában

1 SIMICSKÓ István: A hibrid hadviselés előzményei és aktualitásai, *Hadtudomány*, 2017/3–4. 4. o.

2 William S. LIND: Understanding Fourth Generation War, *Military Review*, 2004. 12. o.

a védelmi szabályozásnak a kezdetleges állandóságát a hadi regulák és a kiképzéssel kapcsolatban megfogalmazott szabályok fejezték ki. Ebben az időszakban nem jutottak érvényre az egyes válságok és biztonsági kockázatok felszámolására irányuló tevékenységek, hiszen azok eseti jellegűek voltak, melynek oka, hogy abból a felfogásból indultak ki, miszerint az államban az uralkodó joga, hogy tetszése szerint rendelkezzen javaikkal, személyükkel, valamint ha úgy tartja az egész állammal.³ Végül, a második generációs háborút az alapozta meg, hogy a rendi kultúra sorra ellentmondásokba ütközött azzal a környezettel, amelyben működött, és amellyel egykoron összhangban állt.

Ebből fakadóan a továbbiakban a második generációs hadviselés ismertetésére szeretnék rátérni, melyet a francia hadsereg az I. világháború alatt és azt követően fejlesztett ki. A hadviselés ezen generációja a tömeges tüzérsőben kereste a megoldást, amelynek többsége közvetett tüzérségi tűzként mutatkozott meg.⁴ Ennek a korszaknak ugyanakkor a legfontosabb sajátossága az ipari forradalom kiteljesedésében és egyúttal eredményeinek a haditechnikában való felhasználásában rejlik. A fejlődés kezdetének a tüzérségi eszközök megjelenését tekinthetjük, ugyanakkor az ipari forradalom által bekövetkező előrelépés tényleges kiteljesedését a harckocsik, a harci repülőgépek, a sorozatlövő fegyverek és a haditengerészet arzenálja jelentette. Ezek az eszközök olyan kapukat nyitottak meg – ideértve a tüzérső koncentrációját, és az azzal való manőverezést –, amik folytán számos ponton újra kellett gondolni az előerő-koncentráción alapuló harcjelzéseket, ennek természetesen alapjául szolgált az I. világháborúban megvalósult óriási vérveszteség. Továbbá szintén a második generációs hadviselés velejárója, hogy új alapokra fektették a fegyver-

³ KELEMEN Roland: A kibertérből érkező fenyegetések jelentősége a hibrid konfliktusokban és azok várható fejlődése, *Honvédségi Szemle*, 2020/4. 67. o.

⁴ LIND: i. m. 12. o.

nemek összehangolt alkalmazását a területek elfoglalásáért vagy megtartásáért vívott összeütközésekben.⁵ Ennek a hadviselésnek a legfőbb céljai között az ellenség kimerítése szerepelt, így a franciák a következőképp írták le: „a tűzéség hódít, a gyalogság elfoglal”. Ez a mondat kitűnően tükrözi az akkori együttműködésre való törekvést, hiszen a korszak lényege pontosan az volt, hogy a központilag irányított tüzertől gondosan összehangolják a gyalogsággal, a harckocsikkal és a tűzéséggel egy ”vezényelt csata” keretei között, a parancsnok pedig mondhatni a zenekar karmesterének szerepét töltötte be. A második generációs hadviselés lényegében a rend kultúráját szolgálta, ugyanis a hangsúly befelé irányult, a szabályokra, a folyamatokra és az eljárásokra. Emellett szintén meghatározó ismérve, hogy az engedelmességet sokkal fontosabbnak vélték, mint a kezdeményezést.⁶

A hadviselés második generációja körében is érdemes szót ejteni a jogi szabályozásról. A kialakult polgári állam egyértelműen elvárta az állam mindenkori joghoz kötöttségét, ezért a szabályozási kényszer értelemszerűen kiterjedt a haderőre is, mely folytán számos szervezeti, működési és hatásköri szabályt alkottak meg. Emellett sor került a hadsereg feletti jogállami, civil kontroll megvalósítására, valamint erre a korszakra tehető a különleges jogrendi szabályozások közül a háború idejére vonatkozó joganyag létrehozása is. Mindazonáltal még nem jött létre egy megfelelően átfogó szabályozás, ugyanis ez csak és kizárólag a háború idejére tartalmazott olyan rendelkezéseket, amelyek az állam hatékonyságát voltak hivatottak elősegíteni a felmerülő problémák és az erőforrások átcsoportosítása kapcsán.⁷ Mindennek köszönhetően megjelent a következő generáció leglényegesebb sajátossága: az összefegyvernemi erőkoncentráción alapuló

⁵ SIMICSKÓ: i. m. 4–5. o.

⁶ LIND: i. m. 12. o.

⁷ KELEMEN: i. m. (2020) 67–68. o.

hadviselés.⁸ Mindemellett azonban fontosnak tartom leszögezni, hogy a hadviselés második generációja nem teljesen kopott ki a harceljárások közül, mivel az Amerikai Egyesült Államok – ahogy az Afganisztán és Irak esetében is jól látszik – a mai napig alkalmazza. Ebből eredően pedig kijelenthető, hogy a hadviselés generációinak egymást követő jellege nem az egyes generációk teljeskörű felváltásában nyilvánul meg, hanem egyfajta evolúciós folyamat figyelhető meg közöttük, azaz a korábban alkalmazott eljárásokra és megoldásokra ráépülnek az új metódusok.

A harmadik generációs hadviselés nagyon különbözik a második generációs háborútól, amiben azonban mégis egyezést mutatnak, az annak a ténye, hogy mindkettő az I. világháború terméke, kifejlesztésére azonban a német hadsereg által került sor. Mindazonáltal fontosnak tartom hozzátenni, hogy a köztudatban a hadviselés ezen generációja általában úgy ismert, mint villámháború vagy manőverező hadviselés. A korszak legfontosabb sajátosság abban rejlik, hogy nem a tüzerőre és az ellenfél kimerítésére helyezi a hangsúlyt, hanem a gyorsaságra, a meglepetésre és a mentális, valamint a fizikai kizökkentésre alapítja stratégiáját. Ebből kifolyólag a harmadik generációs hadsereg törekvései között az szerepel, hogy az ellenség hátsó területeire bejutva hátulról előre felé haladva omlassa össze azt. A védekezésben ugyanakkor, olyan taktikát alkalmaz, mellyel megkísérlti az ellenséget magához vonzani, ezt követően pedig elvágni sorait. Tipikus jellemzője közé tartozik, hogy nincs egy mindenkor egységes taktika, hiszen az folyamatosan változik, ahogyan a katonai kultúra is. A második generációs hadviseléssel ellentétben, a harmadik generációs hadviselés kifelé irányult, a helyzetre, az ellenségre és a helyzet által megkövetelt eredményre koncentrálna. A parancsok meghatározták az elérendő eredményt, de a módszert nem, ebből is tehát jól látható, hogy a kezdeményezés

⁸ SIMICSKÓ: i. m. 4–5. o.

előbbre való volt, mint az engedelmesség. Előrevetítve szükségesnek tartom kiemelni, hogy a kezdeményezés és a decentralizáció is fellelhető a következő generációban, azonban mégis számos változást hozott magával a hadviselés területén.⁹ Ami a harmadik generáció védelmi szabályozását illeti, megfogalmazódott az igény a korábbi szabályozás átfogóvá tételére, hiszen már nem bizonyult elégségesnek a háború idején való felhatalmazás. Ebből kifolyólag az államok megkezdték az országmozgósító terveik megalkotását, majd összevonásra kerültek a védelmi ágazatok egynemű részei is, mindez pedig ahhoz vezetett, hogy megvalósult a védelmi szabályozás komplex és átfogó jellege. Mindazonáltal érdemes még hozzátenni, hogy a szabályozás a külső támadás elleni védelmet volt hivatott biztosítani, ennél fogva a klasszikus fegyveres támadás kezelésére volt alkalmas.¹⁰

A negyedik generációs hadviselés, azaz a hibrid hadviselés, – mely dolgozatom egy nagyobb terjedelmét teszi ki – a XXI. század hadviselési formájaként aposztrofálható. Ahogyan az a későbbiekben bemutatásra kerül, napjainkban egyre inkább felértékelődnek az indirekt hadviselés eszközei, ugyanis a nagyhatalmak, olyan tömegpusztító arzenált birtokolnak, ami korlátját képezi az egymásközti közvetlen összeütközések kirobbanásának. Így egyre több teret kap a nem katonai tényezők alkalmazása, valamint lényegi szerephez jut a nem állami szereplők befolyásolása és felhasználása a stratégiai célok megvalósítása érdekében. A negyedik generációs hadviselés alapvető jellemzői közé sorolható többek között az aszimmetrikus hadviselés, a hadüzenet hiánya és a harctér felismerhetetlensége. Emellett azonban rendelkezik egy olyan fontos sajátossággal, ami a béke és a háború közötti határ elmosódásában nyilvánul meg.¹¹ A védelmi jogi

⁹ LIND: i. m. 12. o.

¹⁰ KELEMEN: i. m. (2020) 68. o.

¹¹ SIMICSKÓ: i. m. 6. o.

szabályozás, vagyis a különleges jogrend akkor bír relevanciával, amikor az államot ért támadás másként el nem hárítható, ezért a normál jogrend szabályait részben vagy egészben át kell lépni az önvédelem és a normál helyzet visszaállítása érdekében. Ugyanakkor a XXI. században az államok által biztosított védelemnek meg kell haladnia a XX. század katonai dominanciájú biztonság-felfogását.¹² A világháborúkkal megjelenő XX. század totalitásának jelenkorunkban új értelmet lehet tulajdonítani, ugyanis olyan közegben élünk, mely változatosságában és információáramlásában is globalizált és hálózatosított, azaz egy totalizált világról beszélhetünk, melyben a súlyos biztonsági kihívások elváltak az államtól, amely által új fenyegetési kör bontakozott ki. Erre azonban az állam védelmi jogi szabályozását is fel kell készíteni a hatékony reagálás érdekében. A XXI. század kapcsán kijelenthető, hogy megvalósultak a totális biztonsági kihívások, amely állítás abból fakad, hogy a nem állami szereplők által képviselt kihívások összefonódva a gazdasági, kommunikációs, technikai fejlődés és a társadalom infokommunikáció-függőségéből eredő kitettségével lényegében újra töltötte a totalitást és a komplex biztonság erőterében összemosta a határvonalait a biztonsági kihívások katonai-rendészeti-nemzetbiztonsági-államigazgatási kezelésének.¹³ Kutatásom további részében pedig azt szeretném szemléltetni, hogy milyen ismertetőjegyei vannak a XXI. század hadviselésének, miben nyilvánul meg és milyen eszközöket alkalmaz, hiszen jelentős hatást gyakorol jelenkorunk államműködésére, és annak fejlődésére.

Mielőtt azonban rátérnék dolgozatom központi elemére fontosnak vélem kihangsúlyozni, hogy a hibriditás védelmi és

¹² FARKAS Ádám: *A totalitás kora? A 21. század biztonsági környezetének és kihívásainak totalitása és a totális védelem gondolatkiértelmezése*, Budapest, Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, 2018. 47. o.

¹³ FARKAS Ádám: i. m. (2018) 52. o.

biztonsági összefüggései tekintetében három fogalom keveredik egymással, melyek némi tisztázást igényelnek ahhoz, hogy jobban megértsük az egyes definíciókat, ezek a fogalmak nem mások, mint a hibrid hadviselés, a hibrid konfliktus, valamint a hibrid fenyegetés.¹⁴ Kezdve a hibrid hadviselés magyarázatával, lényegében katonai értelemben vett fellépésről beszélhetünk, mely fellépés azonban főbb összetevőiben katonai gondolkodásmód szerint és eszközrendszer támogatásával valósul meg. Tulajdonképpen azt lehet mondani, hogy tartalmi értelemben ez egy háború megvívási formulaként értelmezhető, még ha ez nemzetközi jogi értelemben nem is helytálló. Értelemszerűen a XXI. század hadviselési formája számos új típusú kihívást hozott magával – mint például az információs hadviselés, a pszichológiai hadviselés, valamint a kiber hadviselés –, melyek vonatkozásában azonban szükséges leszögezni, hogy a hadviseléshez tartalmilag legalább egy olyan fél kell, amely haderőként, azaz a hadviselés szabályaihoz igazodó félként lép fel a konfliktusban. Ezen a vonalon haladva voltaképpen a hibriditás azt jelenti, hogy a katonai szembenállás megvívása nem kizárólag, avagy nem tisztán katonai eszközök és tényezők útján valósulhat meg. Mindazonáltal az orosz-ukrán konfliktus szigorú szemléléséből levont következtetések alapján, arra lehet jutni, hogy egy jelenséget lényegében onnan lehet hibrid hadviselésnek tekinteni, ahonnan a felek nyíltan katonai eszközökkel és a hadviselésre jellemző szerveződéssel, katonai műveleti keretek között lépnek fel egymással szemben. Mindemellett ki kell emelni, hogy a hibrid hadviselésben a katonai megközelítés mellett érvényre jutnak a nem katonai tényezők kiaknázásai is, ugyanis azok mögött gyakran a katonai műveleti célok elősegítése áll. Ide lehet sorolni többek között a kibertéri cselekményeket, diplomáciai és gazdasági lépéseket,

¹⁴ FARKAS Ádám – KELEMEN Roland: A közösségimédia-plattformok és a hibrid konfliktus kapcsolata, *In Medias Res*, 2022/1. 97. o.

valamint az igen gyakran felmerülő információs és kommunikációs törekvéseket, hiszen ezek célja között az szerepel, hogy a szemben álló fél erőit, nemzetközi és nemzeti támogatottságát destabilizálja. Ezzel szemben a hibrid konfliktusról megállapítható, hogy egy tágabb kört ölel fel. Ugyanakkor az itt is elmondható, hogy kiemelt relevanciát tulajdoníthatunk a katonai stratégiai céloknak, illetve azok elmozdításának vagy elérésének, azonban tipikusabb jellemzője közé tartozik, hogy az időbeli és funkcionális horizont nagyfokúan kiszélesedik. Természetesen ebben a felfogásban is identifikálható egy adott szembenállási helyzet, hiszen ez a belbiztonsági válság szintjén túlmutató, átmenetileg vagy földrajzilag határoltan fegyveres konfliktusokra jellemző vonásokkal is társulhat. Mindazonáltal az egyértelműen kijelenthető, hogy e körben a katonai dimenzió helyett vagy mellett a különböző nem katonai tényezők egy időben történő alkalmazása élvez kitüntetett szerepet, ugyanis e vonatkozásban a külső beavatkozó részéről nemcsak a megcélzott államon belül gerjesztett fegyveres szembenállás bír jelentőséggel, hanem szinte azonos figyelmet kaphatnak a nem katonai tényezők is.¹⁵ A hibrid konfliktus lényegében afféle köztes állapotként is értelmezhető. Erről azonban akkor beszélhetünk, mikor már fennáll egyfajta katonai jellegű szembenállás, de a nyílt, háborús vonásokat mutató konfliktus szintjét nem éri el, ezért inkább a nem katonai szférában zajló beavatkozásokra terelődik a hangsúly. Jobban mondva tehát arról van szó, hogy nyilvánvaló a direkt és közvetlen szembenállás, de annak megvívásában még nem a katonai erő kerül előtérbe, hanem a nem katonai tényezők széles körű és stratégiaileg szervezett alkalmazása, értelemszerűen a célból, hogy a szembenálló fél stabilitását megdöntse és előrelátható cselekvési lehetőségeit korlátozza. Voltaképpen a hibrid konfliktus a hibrid hadviselés előkészítéseként is definiálható,

¹⁵ FARKAS – KELEMEN: i. m. 98. o.

de le kell szögezni, hogy ebből nem szükségképpen következik háborús vagy nyílt katonai szembenállás. Végezetül említést kell tenni a hibrid fenyegetésről, melyről elmondható, hogy a legtágabb kategóriaként értelmezhető. E körben a nyílt katonai fellépés „csak” egy távoli lehetőségként vagy a többi cselekménnyel szembeni reakciók mérséklésére szolgáló elrettentésként merülhet fel. Ebből értelemszerűen következik, hogy a fenyegetési palettát a nem katonai tényezők alkalmazása teszi ki. Ennél fogva pedig lehetőség nyílt arra, hogy azok az elérni kívánt célok, melyek a történelem folyamán szokás szerint katonai erővel voltak kivívhatók, ma már ezek direkt alkalmazása nélkül is megvalósíthatók. A hibrid fenyegetésben központi szerepet töltenek be a titkosszolgálati eszközök és módszerek, a társadalmi tényezők, a különféle nem állami szereplők, valamint a politikai és gazdasági térben létrejövő cselekmények. Mindazonáltal egyértelműen kijelenthető, hogy a hibrid fenyegetéseknek régi ismerős, valójában új megjelenési formájának lényegét többnyire, de nem kizárólag a digitális térre épített cselekményei nyújtják. Végeredményben tehát a legtágabb kategória valamely hatalmi szereplő rendszeres, térben meglehetősen tág, akár globális keretben is megvalósuló, rövid, közép- és hosszútávú célok megvalósítására is alkalmas, nem katonai eszközökre hagyatkozó, de a katonai erő bevetésének kilátásba helyezésével, valamint a katonai és titkosszolgálati erők nem hagyományos feladatkörben történő alkalmazásával párosuló fellépések összességéeként azonosítható.¹⁶

A hibrid konfliktusról azt lehet elmondani, hogy nem alakult ki olyan definíciója, ami általánosan elfogadott lenne, annak ellenére, hogy számos szakértő foglalkozott vele. A kifejezés először William Nemeth, majd Frank G. Hoffman, amerikai elemzőknél jelent meg. Nemeth munkájában (2002) a csecsen helyzettel foglalkozott, amit hibridként, azaz régi és új elemekből

¹⁶ FARKAS – KELEMEN: i. m. 99–100. o.

felépülőnek határozott meg,¹⁷ azonban a katonai erő és a nem katonai eszközök integrált alkalmazása már korábban sem volt meglepő, ennek eklatáns példája a propaganda, a gazdasági eszközök, a szabotázs, a bomlasztás, valamint a félrevezetés, melyek a múltban is a hadviselés részét képezték.¹⁸ Valójában a hibrid hadviselés fogalmának kezdete a XX. század végére, a hidegháború befejezését követő időszakra tehető, amikor a fegyveres konfliktusok és a háborúk jellege kezdett átalakulni. A nyugati államok modern, széles körű, hagyományos háborúkra felkészült haderői a szervezett erőszak, olyan típusú formáival találták magukat szembe Afrikában, a Balkánon, Afganisztánban, Irakban és Libanonban, ami újnak volt betudható.¹⁹ A Szovjetunió bőséges történelmi tapasztalattal rendelkezik ennek a hadviselési formának az alkalmazásáról és azzal kapcsolatban, hogy hogyan lehet más államok területét megszállni vagy katonai műveletet végrehajtani úgy, hogy közben politikai, gazdasági és katonai eszközökkel hatást gyakorol a megtámadott államra, ezt számos ország tapasztalhatta meg a szovjet invázió során, ideértve Magyarországot, Csehszlovákiát, Afganisztánt és Grúziát.²⁰ Az első indiai-pakisztáni háborúban (1947-1948) is felfedezhetők a jelenkori hibrid konfliktusokhoz hasonló műveletek.²¹ Visszatérve Nemeth-hez, azonban még meg kell jegyezni, hogy úgy vélekedett

¹⁷ FARKAS Ádám – RESPERGER István: Az úgynevezett „hibrid hadviselés” kihívásainak kezelése és a nemzetközi jog mai korlátai, In: FARKAS Ádám – VÉGH Károly: *Új típusú hadviselés a 21. század második évtizedében és azon túl*, Intézményi és jogi kihívások, Budapest, Zrínyi Kiadó, 2020. 136. o.

¹⁸ KISS Álmos Péter: A hibrid hadviselés természetrajza, *Honvédségi Szemle*, 2019/4. 18. o.

¹⁹ Kestutis KILINSKAS: Hybrid warfare: an Orienting or Misleading Concept in Analysing russia’s Military Actions in Ukraine?, *Lithuanian Annual Strategic Review*, 2016/1. 143. o.

²⁰ KILINSKAS: i. m. 140. o.

²¹ KISS: i. m. 18. o.

a hibrid háborúkról, hogy azok a jövőben sokkal nagyobb jelentőségre fognak szert tenni. Szerinte elsősorban államokkal vagy politikai csoportokkal szemben fognak kialakulni, ezáltal pedig előtérbe fognak kerülni az egyes alternatív megoldások, amelyek a katonai fölényt háttérbe fogják szorítani és mindenfajta eszközt alkalmazni fognak a cél elérése érdekében, legyen szó hagyományos vagy irreguláris harcmodorról, de akár a terrorizmusig vagy a bűnözésig is terjedhet ezen eszközök tárháza.²²

A másik elemző, Frank G. Hoffman szerint „a hibrid fenyegetések a különböző hadviselési módok teljes skáláját magukban foglalják, beleértve a konvencionális képességeket, az irreguláris harceljárásokat és formációkat, a válogatás nélküli erőszakot és a kényszerítést alkalmazó terrorista cselekményeket, valamint a bűnözői tevékenységeket. Hibrid háborúkat egyaránt folytathatnak az államok és a különböző nem állami szereplők. Ezeket a multimodális tevékenységeket különálló egységek, vagy akár ugyanaz az egység is végezheti, de ezek általános, műveleti, valamint harcászati irányítása és koordinálása a fő harctéren megy végbe, a konfliktus fizikai és pszichológiai dimenzióiban szinergikus hatások elérése érdekében. A hatásokat a háború minden szintjén el lehet érni”.²³ Ebből azt a következtetést lehet levonni, hogy a hibrid fenyegetés definiálása során nagy hangsúlyt fektetett a hagyományos katonai erőkre, illetve kiemelte az egymással szemben álló felek jellegének eltérését, ideértve az államokat és a nem állami szereplőket, akik elmélete alapján egyaránt lehetnek hibrid konfliktus alanyai, valamint a harcmodorok különbözőségére is nagy figyelmet fordított, ami a hagyományostól, egészen az irreguláris hadviselésig terjedhet, de ugyanítt megemlíthető a terrorizmus és a fizikai terror is. Hoffman a hibrid fenyegetés

²² FARKAS – RESPERGER: i. m. 136. o.

²³ Frank G. HOFFMAN: *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid wars*, Arlington, Potomac Institute for Policy Studies, 2007. 8. o.

lényegét kívánta megragadni, azonban számos, olyan összetevő hiányzik értelmezéséből, amelyek ugyanakkor elemi részét képezik a meghatározásnak, ide sorolhatók a politikai, gazdasági, diplomáciai és a média információselemek. Tulajdonképpen azt lehet mondani, hogy a felmerülő definíciós kísérletek leíró jelleget mutatnak, azaz főként a hadviselés eszközrendszerének, jellegzetességének, valamint folyamat-elemeinek bemutatására irányulnak.²⁴

Ahogy korábban már említettem a hibrid konfliktusnak nem alakult ki bevett értelmezése, a NATO 2014-ben a walesi csúcstalálkozó zárónyilatkozatában, majd a NATO Parlamenti Közgyűlés Védelmi és Biztonsági Bizottsága, ezenkívül pedig az Európai Unió is egészen máshogy értelmezte.²⁵ A NATO walesi csúcstalálkozásának zárónyilatkozata alapján a hibrid konfliktus nem más, mint „széles körű nyílt és fedett katonai, félkatonai és nem katonai eszközök alkalmazása egy magasan integrált terv mentén. Alapvető fontosságú, hogy a szövetség rendelkezzen a szükséges eszközökkel és eljárásokkal, amelyek elengedhetetlenek a hibrid hadviselés fenyegetéseinek elrettentéséhez és az azokra való hatékony reagáláshoz, valamint a nemzeti erők megerősítéséhez szükséges képességekkel”.²⁶ Az említett megfogalmazást követően egy év múlva a NATO Parlamenti Közgyűlés Védelmi és Biztonsági Bizottsága a hibrid konfliktust úgy definiálta, hogy a támadó „aszimmetrikus taktikát alkalmaz a gyenge pontok nem katonai eszközökkel (mint például politikai, információs és gazdasági megfélemlítés és manipuláció) történő felkutatására

²⁴ SIMICSKÓ: i. m. 10. o.

²⁵ KISS: i. m. 18. o.

²⁶ Wales Summit Declaration Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Wales, 2014. 13. pont. (https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_112964.htm) (letöltés: 2022. 05. 03.)

és kihasználására, melyeket hagyományos és nem hagyományos katonai eszközökkel való fenyegetés kísér. Az eljárás mód skálázható és az adott helyzethez igazítható.”²⁷ Az említettekhez viszonyítva az Európai Unió már némileg részletesebb meghatározást adott, amelynek értelmében a következőképp fogalmazott: „a hibrid fenyegetések fogalma nem állandó, és rugalmasnak is kell maradnia annak érdekében, hogy megfeleljen a jelenség változó jellegének, a koncepció célja, hogy megragadja azoknak a kényszerítő és felforgató tevékenységeknek, valamint hagyományos és nem hagyományos módszereknek (például katonai, diplomáciai, gazdasági, technológiai) az egyvelegét, amelyeket állami vagy nem állami szereplők összehangolt módon használhatnak fel bizonyos célok elérése érdekében úgy, hogy eközben a hivatalosan deklarált hadviselés szintje alatt maradnak. A hangsúly általában a célpont sebezhető pontjainak kihasználásán, valamint egy olyan, nem egyértelmű helyzet megteremtésén van, aminek célja a döntéshozatali folyamatok hátráltatása. A hibrid fenyegetések eszközei lehetnek erőteljes félretájékoztatási kampányok is, amelyek során a szociális médiát használják fel a politikai narratíva befolyásolása, vagy közvetítő szereplők radikalizálása, toborzása és irányítása céljából.”²⁸

A definiálása során még érdemes említést tenni a hibrid szó jelentéséről is, amely nem más, mint különböző fajtájú egyedek keresztezéséből keletkezett, két különböző csoporthoz tartozó élőlény kereszteződéséből vagy keresztezésével létrejött, mindkét szülő genetikai tulajdonságát hordozó utód”, ezen fogalom

²⁷ Julio Miranda CALHA: *Hybrid Warfare: NATO's New Strategic Challenge?* NATO Parliamentary Assembly, 2015. 3. o.

²⁸ Közös közlemény az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak: *A hibrid fenyegetésekkel szembeni fellépés közös kerete – európai uniós válasz.* Európai Bizottság, Brüsszel, 2016. 4. 6. Bevezetés, 2. bekezdés. (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX%3A52016JC0018>) (letöltés: 2022. 05. 03.)

azonban jól rávetíthető a hibrid konfliktusra, pontosan amiatt, mivel a hagyományos és az irreguláris hadviselés rugalmas, valamint egyesített alkalmazása az, ami adja ennek a módszernek a tartalmát. A hibrid fenyegetést és az azzal kapcsolatban felmerülő tevékenységeket a szakértők a nem állami szereplők nagyfokú megjelenésével tartották fontosnak kiemelni.²⁹ Az Iszlám Állam tevékenysége, illetve Ukrajnában bekövetkező válság vizsgálata lehetőséget nyújtott arra, hogy a hibrid konfliktus módszeréről szélesebb körű képet lehessen kapni.

Resperger István a következőképp fogalmazta meg a hibrid konfliktust: „a hagyományos reguláris (lineáris, konvencionális) és az irreguláris (nem lineáris, nem konvencionális) hadviselés puha, közepes és kemény módszereinek, eljárásainak rugalmas alkalmazása abból a célból, hogy az ellenség államát, fegyveres erőit működésképtelenné, védtelenné tegyük és akaratunkat rákényszerítsük, legfőképpen azzal a stratégiai céllal, hogy az erőszak szinte a konfliktus folyamán ne haladja meg a háborús szintet”.³⁰ Ezenkívül, Resperger István úgy vélekedett az aszimmetrikus hadviseléssel kapcsolatban, hogy a nagy háborúk megszűnésével a hadművészet vezető területévé a harcászati, azaz a taktikai szint vált. Ezenkívül még kifejtette, hogy az orosz-ukrán katonai konfliktus tanulmányozása során megfigyelhető az, hogy az oroszok a haderőjüket „hullámszerűen”, a direkt és az indirekt akciókkal és eljárásokkal összhangban, de kis alapegységben indítják bevetésre. A siker pedig a nagystratégia győzelme, ami a harcászati „kis győzelmek” összegéből válik végeredménnyé.³¹

²⁹ FARKAS – RESPERGER: i. m. 138. o.

³⁰ KELEMEN Roland: A nem állami kibertéríműveletek egyes szereplőinek jelentősége a hibrid konfliktusokban, *SmartLaw Research Group Working Paper*, 2021/2. 2. o.

³¹ RESPERGER István: Stratégiák és fogalmak háborúja, az aszimmetrikus hadviselés hadtudományi megközelítése, *Hadtudomány*, 2016/26. 43. o.

3. A hibriditás újdonságai: a modern technológia nyújtotta új eszközök precíziós alkalmazása

A hibrid fenyegetés számos újdonságot hordoz magában. Kezdve a nem katonai tényezők alkalmazásával, melyek valójában nem tekinthetők újnak, mivel egy államközi viszony vonatkozásában a fegyveres erő vagy a katonai eszközöket alkalmazó erő bevetése előtt sor kerülhet nagyszámú nem katonai eszköz használatára, aminek oka a stratégiai cél hatékonyabb elérése. Emellett a háborúskodás kapcsán már korábban is kiemelt jelentőséggel bírtak, azonban az aszimmetrikus hadviselés történelmi fejlődésével egyre több szerephez jutottak. Ami miatt hibrid konfliktus esetében mégis újszerűségről beszélhetünk, az a korábban is használt nem katonai tényezők tárházának jelentős növekedéséből, az ezzel egyetemben kialakulni látszó stratégiai dominanciából, valamint hatásuknak megerősödéséből eredeztethető, ami egyúttal a társadalmi és technológiai fejlődésnek köszönhető.³² Továbbá, a technológiai fejlődés és a globális összekötöttség eredményezik nemcsak a helyzetelemzések felgyorsulását vagy a közel valós idejű helyzetfelismerést, de nem utolsósorban az azonnali és széles körű kommunikációt és a gyengeségek pontos támadását is lehetővé teszik. Ezenkívül, a korábban említettek az eszközök közvetlen irányítására és a műveletek feszes szinkronizálására is nagymértékben hatnak.³³ Az „előnyök”, melyek ezzel az újszerűséggel megjelennek, egy olyan világban jelentkeznek, ami valós idejű, illetve globális interakcióra épül, ezáltal pedig azt lehet mondani, hogy az alkalmazásnak a hatásfoka mellett az időtényező is rendkívüli mértékben megváltozott, azaz lerövidült. Másik újszerűsége a nemzetközi jogi környezet

³² FARKAS – RESPERGER: i. m. 132–133. o.

³³ KISS: i. m. 17. o.

kicszelezésében, illetve annak sérülékenységének kihasználásában rejlik, valamint jelentősen támaszkodik a nemzetállami szintű jogi megoldásokkal való visszaélésekre is, amelyekhez a korábban említett tényezők nagyfokú alkalmazása járul hozzá. Fontos megemlíteni, hogy a hibrid konfliktus a XXI. század egyik legnagyobb fenyegetéseként értelmezhető, mely komoly befolyással van mind az államok, mind pedig a nemzetközi szervezetek eljárásaira és módszereire. Ezt az újnak tekinthető, nemcsak katonai elemeket alkalmazó, hanem egyéb eszközöket is igénybe vevő módszert csak úgy lehet kezelni, hogyha az összefogásra alapozva a NATO, az Európai Unió, illetve ideértve a nemzetállamokat is, olyan stratégiát alakítanak ki és fejlesztenek, amely fel tudja venni a lépést a hibrid fenyegetés eszközeivel.³⁴

Mindemellett a hibrid konfliktus újszerűségeinek körében fontosnak tartom kiemelni a kibertér megjelenését, mint művelési eszközt, hiszen ahogyan az a generációk ismertetésénél is jól látszódott a XXI. század hadviselési formája olyan újdonságokat hozott magával – többek között köszönhetően a technológia-és társadalomfejlődésnek –, melyek teljesen megváltoztatták a biztonsági környezetet. Mindezt pedig – ahogyan arra a későbbiekben rátérek – szükségszerűen a védelmi jogi szabályozásnak is tudnia kell utánkövetni. Dolgozatom ezen részén tehát arra szeretnék rámutatni, hogy mi is a kibertér, hogyan jelenik meg, mint hadviselési eszköz, valamint milyen módokon tudja befolyásolni egy állam működését, ugyanis az egyértelműen kijelenthető, hogy a kibertér jelentős változásokat hozott az államok működésében és a társadalmi, gazdasági folyamatokban.³⁵ A kibertér vonatkozásában elsősorban azt kell tisztázni, hogy miről is van szó, tehát mi az a kibertér. Fogalmáról azt lehet mondani, hogy informatikai szempontból meglehetősen összetett, emellett gyakorlatilag az

³⁴ FARKAS – RESPERGER: i. m. 133. o.

³⁵ KELEMEN: i. m. (2021a) 1. o.

internethez és az online kultúrához köthető. A meghatározás összetettsége kitűnően levezethető a következő fogalomból, mely szerint a kibertér nem más, mint „elsősorban TCP/IP protokollra épülő hálózat révén összeköttetésben lévő elosztott vagy szorosan kapcsolat számítógépes rendszerek által biztosított fizikai és virtuális valóság”. Mindazonáltal szöveggörnyezettől függően jelentheti „az általuk megvalósított gép-gép, ember-gép közötti kapcsolat, valamint a szereplők között végbemenő adat-információcsere színterét is”. Leegyszerűsítve tehát, ha példának vesszünk egy weblapot, akkor ez esetében azt lehet mondani, hogy „feltöltötték az internetre, tehát a kibertérben van”.³⁶ A kibertér egyértelműen a lehetőségek sokaságát kínálja a hibrid konfliktus eszközparkjának, mindezt pedig kitűnően mutatja például a tömegtájékoztatás befolyásolása, a terrorista csoportok és a szakadár csoportok finanszírozásának egyszerűsödése, valamint a tevékenységek gyors, valós idejű összehangolása. Ebből is tehát jól látszik, hogy a védelmi jogi szabályozásnak, milyen veszélyekre, jobban mondva kihívásokra kell felkészülnie, hiszen ezek a lehetőségek nemcsak az eszközpark hatékonyságát, hanem egyúttal eredményességét is képesek fokozni. A kibertér és a kiber eszközpark a hibrid hadviselés során számos esetben felmerülhet, ugyanis eszköze vagy akár terepe lehet például a befolyásolásnak, a radikalizálásnak, a tömegpszichózis formálásának, egy adott állammal szembenálló fél informálásának, illetve a különböző motivációjú egyének legteljesebb körűen történő csatasorba állításának, ezeken kívül természetesen más beavatkozási formáknak is alapját képezheti.³⁷ A radikalizáció kapcsán ugyanakkor érdemes

³⁶ KELEMEN Roland – NÉMETH Richárd: A kibertér fogalmának és jellemzőinek multidiszciplináris megközelítése, In: FARKAS Ádám (szerk.): *Védelmi alkotmányosság az új típusú biztonsági kihívások erőterében*, Budapest, Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, 2018. 148. o.

³⁷ KELEMEN: i. m. (2021a) 3. o.

megemlíteni, hogy a kibertér szélesebb körben lehetővé teszi az egyénnek egy más közösséghez való tartozását, erre pedig úgy is képes, hogy a hagyományos léte ezzel voltaképpen nem változik. Emellett ugyanakkor az egyes hálózatok közösségformáló szerepe egyre növekszik, az egyén radikalizálódása tehát nemcsak a csoporton belüli aktivitásának fokozódásában, hanem a csoporton kívülre ható tevékenységében is megnyilvánul, így példának okáért megemlíthető a közösségi oldalakon történő toborzás, vagy az elveiknek, nézeteiknek megfelelő tartalom terjesztése.³⁸ Mindemellett ki kell térni a dezinformálásra és a tömegpszichózisra egyaránt, megvalósulása ott a legvalószínűbb, ahol az információs tér a felhasználók előtt szabadon nyitva áll, az állam pedig nem kellő mértékben cenzúráz, hiszen ezáltal bárki terjeszthet szándékos és stratégiai céllal kifinomult üzeneteket és végezhet felforgató tevékenységeket annak érdekében, hogy a szemben álló felet lélektanilag befolyásolja és ezzel egy meghatározott magatartás tanúsítására ösztönözze. Napjainkban a dezinformálás és a tömegpszichózis kiteljesedését szolgálják a social media platformok, hiszen külső szereplők előszeretettel használják ki az ott kialakult hálózatokat és csoportokat támadásaik során. Nyilvánosságuk folytán kitűnő terepet biztosítanak a dezinformációs műveletek végrehajtására, ugyanis e során a jogi szabályozás kiskapuit, avagy a szabadságjogokat használják ki, melyeket aztán visszaforgatnak a megtámadott állammal szemben. Céljuk természetesen az, hogy egyrészt aláássák az állam intézményeibe vetett bizalmat, ezzel megosztva a társadalmat, másrészt pedig felerősítsék a már meglévő törésvonalakat, vagy pedig újakat hozzanak létre.³⁹ Fontos kihangsúlyozni, hogy az

³⁸ KELEMEN Roland: Radikalizálás, dezinformálás és tömegpszichózis modern köntösben: a hibrid konfliktus kibertérben, *Jog Állam Politika*, 2021/3. 72–73. o

³⁹ KELEMEN: i. m. (2021b) 75–76. o.

eltérő motivációjú kibertéri szereplők csatasorba állítása mellett megvalósuljon a támadó általi tevékenység összehangolás, hiszen csak így érhető el az az összetett eredmény, mely következtében ténylegesen megtörténik a civil és a katonai zóna, valamint a háború és a béke határának összemosása.

A továbbiakban röviden ugyan, de ki szeretnék térni a kibertér biztonságra gyakorolt hatásaira is, ugyanis elmondható, hogy ezek mindegyike olyan töréspontként értelmezhető egy megtámadott állam életében, amelyekre építve egy hibrid konfliktus során a támadó fél az elérni kívánt céljait eredményesen végre tudja hajtani. Ezek elemzésére nyolc pontban kerül sor. Elsősorban a kibertér megfelelő eszközként szolgál arra, hogy befolyásolja az éntudatot, jobban mondva tehát kitűnő módszer a dezinformálásra, a feszültségkeltésre, voltaképpen a radikalizálásra. A második ilyen pont, az első pontból eredően a kibertér azon képessége, hogy alkalmas a tömegpszichózist szisztematikusan alakítani az ottani eszközök igénybevételével. A kibertérben létrejövő hálózatok, a hagyományos tér közösségeivel ellentétben jóval tematizáltabbak, ugyanis ezek esetében olyan emberek kerülnek egymással kapcsolatba, mindezt földrajzi határok nélkül, akik azonos gondolkodásúak és az érdeklődési körük is megegyező. Ahogyan korábban említettem, ennek kitűnő fórumaként szolgálnak a social media platformok. Ebből eredően pedig rá is térhetünk a kibertér harmadik pontjára, mely az információ áramlás, -szerzés rendkívüli mértékben történő felgyorsulásában nyilvánul meg. Ennek van pozitív és egyúttal negatív oldala is, előbbi a kutatás, a kommunikáció és a gazdaság területén mutatkozik meg, míg utóbbi a társadalmi alrendszerek sérülékenységében rejlik. Ezt a sérülékenységet növeli a kibertér negyedik pontja, az állami, gazdasági, társadalmi intézmények csatlakozása a kibertérhez, ugyanis ez ahhoz vezet, hogy ezek infrastruktúrái is támadható felületté válnak. Voltaképpen az internetes és kommunikációs hálózatokra kapcsolt eszközök könnyűszerrel

alakulhatnak fegyverhez hasonló felhasználás tárgyává. Mind-ebből kitűnően levezethető, hogy a kibertér óriási veszélyeket, ugyanakkor előnyöket hordoz magában, hiszen kiterjed az egész társadalomra, a kormányzatra, a katonaságra és a civil szférára egyaránt, lényegében tehát az egész állami működésre, ezért is fontos, hogy legyen olyan katonai doktrína, stratégia, amit kifejezetten a kibertérre dolgoznak ki. Ezeket a rendszereket pedig a különböző motivációjú cselekmények megvalósítására használják fel és pont ez az, ami az ötödik sajátosságát adja a kibertérnek. A hatodik szintén épít az azt megelőző pontra, amelynek lényege, hogy szinte teljesen ellehetetlenült a civil és a katona közötti elhatárolás. Nem utolsó sorban említést kell tenni a hetedik pontról is, mely szintén elősegíti, jobban mondva megkönnyíti a hibrid konfliktust alkalmazó fél térnyerését, ugyanis a kibertér rendelkezik azon képességgel, hogy globálissá, azaz határokon átnyúlóvá tegye az interakciókat, így tehát a terrorista franchise-okat egyaránt. Végezetül pedig a nyolcadik pont, mely könnyebbé teszi az előzőek megvalósítását, az az anonim és egyszerűbb gazdasági finanszírozás lehetőségében nyilvánul meg, mely az egyes csoportok, mint például a terrorista csoportok vonatkozásában bír relevanciával.⁴⁰ Felvetődik azonban a kérdés, hogy kik is lehetnek a szereplői egy hibrid konfliktusban megjelenő kiberműveletnek, erre természetesen számos állam biztonsági kihívásokkal foglalkozó dokumentuma is kitér, azonban a kiemelkedő, amely csoportosítja a kibertér potenciális veszélyforrásait, az nem más, mint az Egyesült Államok egy korábbi nemzetbiztonsági jelentése. Ennek értelmében a veszélyforrásai lehetnek az államok, e körben azok, amelyek fejlett kiberprogrammal rendelkeznek, vagy azon államok, melyek kisebb kiberkapacitással, de veszélyeztető szándékkal bírnak, ezenkívül ide sorolhatók a vagyonszerzési szándékkal kiberműveletet megvalósító személyek, valamint az ideológiai

⁴⁰ KELEMEN: i. m. (2021a) 3–5. o.

szándék által vezérelt hackerek vagy szélsőségek. Ebből kifolyólag értelemszerűen megállapítható az egyes kibercselekményekhez köthető személyi kör is, amely megnyilvánulhat az egyén, az egyének illegális csoportjai, mint például a terrrorszervezetek, a bűnszervezetek, a szakadár szervezetek vagy a radikális szervezetek, valamint a gazdasági szereplők és az államok és közösségeik képében egyaránt.⁴¹ Mindez tehát jól mutatja, hogy a technológia-és társadalomfejlődés révén mennyire megnőtt azon fenyegetések köre, melyekre fel kell készülnie egy adott államnak.

A hibrid háború, mint kifejezés Ukrajna ellen végrehajtott orosz hadviselési forma alapján terjedt el a hazai és a külföldi köznyelvben egyaránt, azonban mind a nyugati országok, mind Oroszország számára is eltérő jelentéstartalommal bírt.⁴² A nyugati sajtó, valamint számos szakember ezzel az elnevezéssel illetve az akkori konfliktust, ezáltal pedig az orosz szakirodalomban is ezt követően jelent meg a gibrídnya vojna szókapcsolat. Azonban azt fontos megemlíteni, hogy nem szerepel sem hivatalos katonai, sem védelempolitikai vagy stratégiai dokumentumokban. A hibrid konfliktus orosz értelmezésének elemei, viszont már Geraszimov által írt 2014. évi katonai doktrínában, a 2015. évi biztonsági stratégiában, illetve a katonai és biztonságpolitikai szakirodalomban is feltűntek.⁴³ Oroszország vonatkozásában több katonai doktrínáról lehet beszélni, melyek azonban a hibrid hadviselésről eltérő megfogalmazást adnak, mind terjedelmüket, mind tartalmukat tekintve. A 2010. évi katonai „doktrína” úgy definiálja a modern hadviselést, mint katonai és nem katonai jellegű erők, valamint erőforrások integrált alkalmazása. Ezzel szemben a 2014-es katonai „doktrína” meghatározása sokkal

⁴¹ KELEMEN: i. m. (2021a) 6. o.

⁴² FARKAS – RESPERGER: i. m. 138. o.

⁴³ SOMODI Zoltán – KISS Álmos Péter: A hibrid hadviselés fogalmának értelmezése a nemzetközi szakirodalomban, *Honvédségi Szemle*, 2019/6. 26. o.

részletesebb a katonai és nem katonai tevékenységek közti kapcsolatról, mely szerint a modern hadviselés a fegyveres erők, valamint a politikai, gazdasági, információs és egyéb nem katonai tevékenységek összehangolt használatából, valamint ezzel összefüggésben a lakosság tiltakozási potenciáljának kihasználásából és a különleges erők kezeléséből áll, azonban további sajátosságaként állapítható meg a kívülről finanszírozott és irányított politikai erők és társadalmi mozgalmak, valamint a közvetett és aszimmetrikus módszerek alkalmazása.⁴⁴ Valerij Geraszimov tábornok, orosz vezérkari főnök cikke, az úgynevezett „Geraszimov-doktrína” alapján jelentős fejlődésen ment keresztül a hibrid konfliktus elmélete,⁴⁵ munkája, viszont leginkább a krími események következtében vált egyre elterjedtebbé és ismertté.⁴⁶ Olyan módszert fogalmazott meg, amelynek középpontjában nem a katonai erő közvetlen alkalmazása, hanem egészen pontosan a politikai, diplomáciai, gazdasági és további nem katonai eszközök katonai erővel való alkalmazása állt, Geraszimov ezt új generációs módnak nevezte. Sajátossága abban rejlik a doktrínában lefektetett gondolatoknak, hogy olyan metódust javasolnak, amely az erő nem nyílt, álcázott alkalmazását helyezi a középpontba, ezáltal pedig a félkatonai és civil irreguláris erők bevetését, valamint az aszimmetrikus és indirekt módszerek használatának a szükségességét fejezik ki. Továbbá, Geraszimov mellett érvel, hogy a háborúknak nemcsak a fizikai területeket kell érinteni, hanem egyúttal ki kell terjednie és hatást kell gyakorolnia az információs térre is. Ezt azért tartja fontosnak, mert

⁴⁴ Katri PYHNÖNIEMI: *The Concept of hybrid War in Russia: A National Security Threat and Mean of Strategic Coercion*. Hybrid CoE Strategic Analysis, 2021. 3. o.

⁴⁵ FARKAS – RESPERGER: i. m. 137. o.

⁴⁶ RESPERGER István: *A válságkezelés és a hibrid hadviselés*, Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2018. 25. o.

így lehetőség nyílik az alkalmazott erők és módszerek valós idejű koordinációjára. Emellett művében még kihangsúlyozza azt is, hogy az ellenség területén szükségesnek tartja a teljes körűen és koordináltan végrehajtott csapásokat, ugyanakkor a kritikus infrastruktúra lerombolásának is nagy jelentőséget tulajdonít. Mindazonáltal a hagyományos katonai erő bevetése, ami véleménye szerint békefenntartásnak vagy válságkezelésnek van beállítva a konfliktus során, csak annak a legvégén jut szerephez.⁴⁷

Az „új” orosz hadviselési mód több tekintetben is eltér a korábban alkalmazott hadviselési formáktól. Elsősorban ez abban ismerhető fel, hogy a megtámadott fél megsemmisítése helyett annak ellehetetlenítését, azaz befolyásolását, valamint a belső bomlasztását tűzi ki célul, másodsorban pedig előtérbe kerülnek a kulturális és kommunikációs eszközök és ezek alkalmazása a fegyverek használata mellett.⁴⁸ Megjegyzendő, hogy az autokratikus kormányok előszeretettel alkalmazzák a médiát, olyan eszközként, amellyel ki tudják terjeszteni hatalmukat, ez alól Oroszország sem kivétel, melynek jól finanszírozott és profeszszionálisan kezelt médiaorgánumai vannak, ezek mind az Egyesült Államok, mind az Európai Unió médiapiacára is hatást tudnak gyakorolni, valamint a közösségi médiában számos álhír és egyéb hírcsatorna is alátámasztja jelentős befolyásoló szerepüket. Ezenfelül, Oroszország attól sem zárkózik el, hogy olyan személyeket alkalmazzon, akik a helyi médiában dolgozva képesek befolyásolni azt, ezzel is növelve a saját hatását.⁴⁹ Továbbá, még abban is fellelhető a különbség a korábban alkalmazott hadviselési formákhoz képest, hogy a különleges erők műveleteit sokkal inkább előnyben részesíti, mint a hagyományos fegyveres erőket.

⁴⁷ FARKAS – RESPERGER: i. m. 137–138. o.

⁴⁸ RESPERGER: i. m. (2018) 25. o.

⁴⁹ Jarmo MARKELA: Countering Disinformation: News Media and Legal Resilience, *Hybrid CoE Paper*, 2019/1. 20. o.

A Geraszimov-doktrínáról azonban még meg kell említeni, hogy egészen a konfliktus kezdetétől, annak kiteljesedéséig minden fázisra, tevékenységi formára felkészült. Bizonyos eszközöket, ideértve a katonai, gazdasági, valamint a diplomáciai eszközöket is, felváltva használ a konfliktus során, az első fázisban rejtve, a többiben pedig nyíltan alkalmazva azokat. Ezen kívül nagy szerepet szán az információs, pszichológiai és médiaműveleteknek egyaránt, melynek oka, hogy minél hatásosabban és célravezetően befolyásolni tudja akár a hazai, akár az ellenséges ország lakosságát, de a nemzetközi közvéleményre gyakorolt befolyást is ezen okok közé lehet sorolni.⁵⁰

A „doktrína” értelmében a hibrid hadviselést hat fázisra lehet osztani, ezek a következők:

1. rejtett veszélyek, vagyis az előkészítés időszaka,
2. aktiválás időszaka, ami műveleti szintű, stratégiai műveletet jelent,
3. válság cselekmények kezdő fázisa,
4. válság, krízis kibontakozása,
5. kiteljesedés fázisa,
6. békeállapot kialakítása.⁵¹

Ezzel szemben Rácz András a hibrid hadviselés modelljét előkészítési, politikai előkészítési, műveleti előkészítési, támadási és elért siker stratégiai kihasználási fázisaira tagolja.⁵²

A 2014. évi „doktrína” a 2010-es „doktrínával” ellentétben, nem tartalmazott olyan bekezdést, ami tisztázta volna, hogy melyek azok a célok, aminek elérése érdekében információs és politikai eszközöket alkalmaznak egy konfliktusban. Utóbbi azonban kimondja, hogy a modern hadviselés egyik sajátossága

⁵⁰ RESPERGER: i. m. (2018) 25. o.

⁵¹ KELEMEN: i. m. (2021a) 3. o.

⁵² RÁ CZ András: Oroszország hibrid háborúja Ukrajnában, *KKI-Tanulmányok*, 2014/1. 10–12. o.

az információs hadviselési műveletek korai alkalmazása a politikai célok elérése érdekében, amelyek a katonai erő bevetése nélkül mennek végbe, majd ezt követően kerül sor a katonai erő alkalmazására a világközösség kedvező reakciójának kialakítása végett. Később azonban megjelent az igény egy hasonló jellegű tartalom kidolgozására, amely módosított formában jött létre, mikor Valerij Geraszimov leírta, hogy mit tekint hibrid módszernek. Lényegét tekintve elsősorban a politikai célok elérésére helyezi a hangsúlyt, melyeket minimális fegyveres hatással kíván megvalósítani, emellett erősen épít főként az ellenség gazdasági és katonai potenciáljának meggyengítésére, az információs és pszichológiai befolyásolásra, a belső ellenzék aktív támogatására, valamint partizán és szabotázs módszerekre, melyekkel megalapozza a fegyveres harc lefolytatását. Ez a megfogalmazás jól mutatja az orosz hivatalos álláspontot a hibrid háborúról. Ezenfelül fontos megemlíteni, hogy 2014-ben a katonai és nem katonai tevékenyégek kapcsolatát úgy határozták meg, mint Oroszország elleni hibrid háború, tehát nem egy megoldásra váró analitikai problémaként merült fel, ennek súlyosságát leginkább a szakértői vitában lehetett érzékelni, miszerint a hibrid háború Oroszország szuverenitásának, civilizációs eredetiségének és nagyhatalmi státuszának aláásására tett kísérlet, ami továbbá bomlasztó és építő jellegű, azaz konstruktív akciók összességében mutatkozik meg, végső célja pedig a célállam önszerveződésének és öndezorientációjának elérésében fejeződik ki. A bomlasztó akciók skáláját egy algoritmus határozza meg, mely terjedelme az orosz kulturális-filozófiai hagyományok széthasítását célzó hosszú távú műveletektől egészen a közfelfogás és a döntéshozatali képesség alakításáig kiterjedhet, aminek a konfliktus döntő szakaszában van determináló szerepe. Ezzel szemben a konstruktív akciók inkább védekező intézkedéseknek tekinthetők, amelyek elsődlegesen az orosz társadalom integritásának erősítését és az országról alkotott pozitív kép megszilárdítását célozzák. Ebben

az összefüggésben vizsgálva a hibrid háború fogalmát, azt lehet mondani, hogy szinonimáját képezi az „ellenőrzött káosz” elméletének, a „színes forradalmak” fogalmának és az áltudományos összeesküvés narratíváknak, amelyek vélhetőleg azt a politikai hadviselést magyarázzák, amit az USA alkalmazott Oroszországgal szemben.⁵³

Ahhoz ugyanakkor, hogy értelmet nyerjenek az eddig elhangzottak és a következőkben kifejtett gondolatok érdemesnek tartom szemléltetni a főbb különbségeket a hagyományos katonai műveletek és a hibrid műveletek között. Ahogyan az korábban kitűnően látszott Oroszország előszeretettel alkalmazza ezt a hadviselési formát, de felvetődik a kérdés, hogy vajon melyek azok az eszközök és módszerek, amelyek egyáltalán felmerülhetnek egy hibrid szcenárió szerinti beavatkozás során. Ezt egy táblázat segítségével szeretném szemléltetni, célom velem, hogy összefoglalva ugyan, de egy szélesebb perspektívát kapjunk a szembenálló fél életébe történő beavatkozást segítő eszközökről.

Mindenekelőtt a hagyományos katonai műveletekről azt lehet elmondani, hogy az irányvonalak mentén való szerveződés jellemző rájuk, a különböző haderőnemek, valamint fegyvernemek együttműködésével. Ebben az estében a két fél akarata az, ami egymásnak feszül a harctéren, ezek a felek pedig a győzelemre törekednek, amelyet az ellenség súlypontjainak, fő erőinek megsemmisítésével, illetve a területének megszerzésével és a lakosság akaratának megtörésével kívánnak elérni. Ezzel szemben a hibrid fenyegetés során az ellenség védtelenné tétele kerül előtérbe, aminek elérése érdekében a különböző eszközöket, valamint a hagyományos és aszimmetrikus módszereket felváltva alkalmazzák. A hagyományos műveletekhez viszonyítva nem a fő erők leverése a cél, hanem az ellenség állami szintű vezetésének megtörése, illetve a visszavonulásra kényszerítése, amit direkt és indirekt mód-

⁵³ PYHÖNÖNIEMI: i. m. 4. o.

szerek használatával valósítanak meg. Ezeket a kemény, közepes és puha eszközök alkalmazásával lehet elérni, amelyeket intenzitási szintjük szerint az alábbi táblázat szemléltet:

Kemény (hard) eszközök és módszerek	<ul style="list-style-type: none"> • reguláris erők katonai akciói • kiterjedt irreguláris katonai akciók • különleges műveleti erők akciói • terrorcselekmények • nemzetbiztonsági műveletek
Közepes (medium) eszközök és módszerek	<ul style="list-style-type: none"> • irreguláris erők kisebb alegység szintű akciói • kiberműveletek • média tevékenysége • pszichológiai műveletek • információs műveletek • szervezett bűnözői cselekmények
Puha (soft) eszközök és módszerek	<ul style="list-style-type: none"> • embargó • gazdasági nyomásgyakorlás • gazdasági szankciók • gazdasági ösztönzők • pénzügyi műveletek • diplomáciai akciók, kezdeményezések • lakosság (kisebbség) támogatása, menekültek támogatása • humanitárius segélyakciók

1. táblázat: Alkalmazott eszközök és módszerek⁵⁴

⁵⁴ RESPERGER: i. m. (2018) 23.o.

4. Összegzés

A dolgozatomban egy koherens rendszert alkotva kívántam bemutatni, hogy milyen fejlődéseken ment keresztül az ellenérdekelt felek közötti szembenállás, és hogy hogyan jutottunk el a XXI. század hatalmi szembenállásának egyik formájáig, a hibrid konfliktusig. Ebből fakadóan kifejtésre került milyen meghatározásai jöttek létre a negyedig generációs hadviselésnek, s ez a korábbi generációkhoz képest milyen újdonságokat hordoz magában. Emellett részletesen bemutattam a hibrid fenyegetéssel kapcsolatos eszközparkot, mely vonatkozásában különös figyelmet szenteltem a kiberműveleteknek. Mindezt követően bemutattam a „Geraszimov-doktrínát” és annak a hibriditás megítélésére gyakorolt hatását, majd annak érdekében, hogy a dolgozatomban lefektetett gondolatok, így a hagyományos katonai műveletektől való különbözőség értelmet nyerjen röviden ismertettem a legfőbb különbségeket a hagyományos katonai műveletek és a hibrid fenyegetés között. Végezetül egy táblázat segítségével szemléltettem, hogy milyen széles eszközparkja lehet a hibriditásnak, mely egyértelműen mutatja, hogy egy igen sokrétű jelenséggel kell megbirkóznia az államoknak. A hibriditás jelentőségét és kiterjedtségét mutatja, hogy egy mindent országot érintő nemzetbiztonsági problémával állunk szemben, ugyanis nemcsak az orosz-ukrán háború tekintetében találkozhatunk vele, hanem a franciaországi sárgamellényes tüntetés vagy a 2019-es Notre Dame-béli tűzvész is megfeleltethető e jelenségnek, ezért is fontos minél több figyelmet fordítani e témára. Továbbá e témakörök kifejtése azon okból is indokolt volt, hogy megvilágításra kerüljenek azok a biztonsági kihívások és kockázatok, amelyekre az államoknak reagálniuk kell, így elengedhetetlen a felkészültség egy esetlegesen bekövetkező hibrid szcenárióra, ennek alapját pedig mindenekelőtt a védelmi jogi szabályozás korszerűsítése és hatékonysága képezheti.

MŰHELY

Kovács Tamás

Az 1939. évi II. törvénycikk, és annak történelmi háttere

1. Bevezetés

Tény, hogy mind a II. világháborúra való felkészülés, valamint az ezen időszak alatti jogalkotás szempontjából az 1939. évi II. törvénycikk meghatározó jelentőségű volt.¹ Gondolhatnánk, hogy a jogszabályt 1945 után kivezették a magyar jogból, azonban ez nem így történt. Ez a II. világháború előtt hozott törvény nem csak „egyszerűen” túlélte a háborút, hanem egészen 1960-ig (!) de facto része volt a magyar jogrendszernek.² Úgyanakkor érdemes rögzíteni, hogy a honvédelemmel kapcsolatos törvénykezés nem 1939-ben vagy 1912-ben kezdődött, hanem jóval korábban, de ezen folyamat elemzése szétfeszítené a tanulmány kereteit.³ Jelen tanulmány elsődleges célja annak a vizsgálata, hogy miként szabályozta (újra) az élet számos területét egy olyan jogszabály, amely címében „csak” a hon védelméről szólt.

1. A '30-as évek végének nagy kérdése Európában: lesz-e háború?

Ha a roppant zaklatottnak mondható 1930-as évtized utolsó néhány évét vesszük górcső alá, akkor az a nemzetközi – gyakran –

¹ FARKAS Ádám – KELEMEN Roland: Konferencia a polgári, magyar (hon) védelmi alkotmányozás csúcspontját jelentő, a honvédelemről szóló 1939. évi II. tc. tiszteletére, *Jogtörténeti Szemle*, 2020/2. 75–78.

² Végső előterjesztői indokolás a honvédelemről és a Magyar Honvédségről szóló 2021. évi CXL. törvényhez, *Indoklások Tára*, 2022. január 5., 178. o.

³ A témát feldolgozta: FARKAS Ádám: *A [hon]védelmi alkotmány kialakulása a polgári Magyarországon 1867–1944*, Budapest, Zrínyi Kiadó, 2019.

fegyveres konfliktusok ideje volt. Hosszan lehetne sorolni a világban dúló viszályok sorát a spanyol polgárháborútól egészen Japán Császárság kínai hódításáig,⁴ vagy a dél-amerikai kontinens számtalan, kisebb-nagyobb határvitáját, amelyek közül néhány nyílt háborúba torkollott. Ha azonban csak a szűkebb régiókra koncentrálunk, akkor arra egyértelműen a náci Németország terjeszkedése a jellemző, a szó szinte mindegyik jelentéssíkjaiban. 1938 márciusában lezajlott az Anschluss, így Ausztria eltűnt Európa térképéről, s létrejött a közvetlen magyar-német államhatár. Nem sokkal az Anschluss után a német vezetés már – és még csak egyelőre – Csehszlovákia német lakta területeire – az ún. Szudéta-vidékre – vetette ki hálóját. Érdeemes megjegyezni, hogy ekkoriban Lengyelországnak is voltak területi igényei Csehszlovákiával szemben, nem csak Magyarországnak.⁵ Az 1938-as Münchener Egyezmény úgy tűnt, vagy inkább sokan úgy gondolták, hogy az megoldotta a német – csehszlovák viszonyt, hiszen a náci Németország megkapta a Szudéta-vidéket és Hitler is megígérte, hogy nem lesz több területi követelése.⁶ Azonban a

⁴ Ezen két háború kapcsán érdemes megjegyezni, hogy ezeket a háborúkat már egyértelműen a totális jelzővel lehet jellemezni. Guernica – a német Condor Légiónál – bombázása vagy éppenséggel a japán császári hadsereg Nankingban elkövetett genocídium egyértelműen megmutatta, hogy a jövő háborúja nem „csak” a frontokon és a lövészárkokban fog lezajlani, hanem a háttérben és a civil lakosság soha nem látott módon ki lesz téve a megpróbáltatásoknak.

⁵ Egy német elképzelés szerint Magyarország háborút kellett volna, hogy provokáljon Csehszlovákiával, s amint elkezdődtek volna a harcok, Németország Magyarország oldalán belépett volna a háborúba. A magyar vezetés átlátta, hogy ez egy kalandor ötlet, tárgyalni sem volt hajlandó róla.

⁶ A Münchener Egyezmény kapcsán döntöttek úgy a nagyhatalmak, hogy a magyar – csehszlovák határvitát is rendezni kell, s ha a két fél nem tud megegyezni, akkor a nagyhatalmaknak kell meghúzni az új határt. Tekintettel arra, hogy a két állam tárgyalóküldöttsége nem tudott megegyezni egymással, ezért német – olasz döntőbíráskodás mellett húzták meg az új

Führer nem érte be ezzel a „ki morzsával”. 1939 márciusában a Wehrmacht bevonult, vagyis elfoglalta Cseh- és Morvaországot, megszüntetve ezzel a Csehszlovák államalakulatot.

A szlovák tagköztársaság ugyanekkor önállóvá vált, a szélsőjobboldali diktatórikus berendezkedéssel létrejött független Szlovákia lényegében egy német bábállam volt. 1939 tavaszára – miután Magyarország benyomult a „szabad” Kárpátaljára, létrejött a közvetlen magyar – lengyel határ is, amelynek jelentősége néhány hónap elteltével mutatkozik majd meg igazán.⁷

Ha megnézzük a Magyar Királyság másik két, még létező szomszédját, a királyi Jugoszláviát és Romániát – amelyekkel szemben szintén voltak területi követelései Magyarországnak – akkor azt konstatálhatjuk, hogy mindkét országban roppant feszültté vált a belpolitikai helyzet a '30-as évek végére: s ennek kvázi megoldásaként mindkét országban elkezdődött a nyílt diktatúra kiépítése. Ugyanakkor fontos rögzíteni, hogy az egykori kisantant (Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia) államok az 1938. augusztus 29-én aláírt Bledi Egyezményben elismerték Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát, vagyis a magyar fél már nyíltan is fejleszthette hadseregét.

Mindezekkel párhuzamosan a német vezetés már 1938-ban jelezte a lengyel kormánynak, hogy „szüksége van” az un. danzington korridorra. S bár aztán – mint ahogyan azt fentebb írtuk – a német kormány ekkor még az un. „csehszlovák kérdés” megoldásával volt elfoglalva, de 1939 nyarán a német vezetés immár az un. „lengyel kérdés megoldására” koncentrált. S míg a nyugati hatalmak 1938-ban még megbékélésre törekedtek, addig 1939-ben eljutottak oda, hogy Csehszlovákia volt az utolsó Hitlernek tett

csehszlovák – magyar határt, amely I. Bécsi döntés néven került be a magyar történelembe (1938. november 2.).

⁷ SALLAI János: *A magyar–lengyel határ története*, Budapest, Országos Lengyel Kisebbségi Önkormányzat, 1997. 44–46. o.

engedmény. Amikor 1939. augusztus 23-án híre ment, hogy a náci Németország és a kommunista Szovjetunió megnemtámadási szerződést írt alá Moszkvában (közismert nevén: a Molotov – Ribbentrop paktum), akkor sokan tisztában voltak az elkerülhetetlennel: az újabb háború kitörésével. Ez alig több mint egy héttel később, 1939. szeptember 1-én be is következett, amikor is a náci Németország – egy agent provokációra hivatkozva – megtámadta Lengyelországot. Nagy-Britannia és Franciaország felszólította ugyan a német felet, hogy 24 órán belül vonuljanak ki az elfoglalt lengyel területekről és fejezzék be a katonai műveleteket, de erre a németek még csak nem is reagáltak. Így szeptember 3-án a két nyugati nagyhatalom hadat üzent a náci Németországnak. Két héttel ez után, 1939. szeptember 17-én – összhangban a Molotov – Ribbentrop paktumban foglaltakkal – a Szovjetunió is megindította csapatait a paktumban neki ítélt területek elfoglalására.⁸ A Ferdinand Foch marsall által 1919-ben megjósolt újabb háború tehát kitört, s a kérdés csupán annyi volt, hogy vajon megmarad-e „*csak*” európai háborúnak, avagy világháború lesz.

2. Magyarország és a háborús készülődés

Joggal tehetjük fel a kérdést, hogy a mindenkori magyar vezetés hogyan reagált, vagy milyen elképzelései voltak erre a gyorsan (át)alakuló nemzetközi helyzetre. Nehéz lenne megmondani, hogy vajon melyik lehetett az első lépése a magyar kormánynak az események fonalában, de talán érdemes em-

⁸ Csak a történelmi hűség kedvéért érdemes megjegyezni, hogy a Molotov–Ribbentrop paktumban a Szovjetuniónak ítélt területek jelentékeny része – Baltikum, Besszarábia, Kelet-Lengyelország – a háború után is szovjet területek maradtak.

lékeztetni arra az tisztelt olvasót, hogy a háborús hangulat, a háborútól való félelem már a '30-as évek közepén megjelent, nem csak Európában, hanem Magyarországon is. Ha a magyar jogalkotást vizsgáljuk meg ebből a szempontból, akkor már az 1934. évi XVIII. törvénycikk, a „*hűtlenség szigorúbb büntetéséről*” is akár már ezen sorba illeszthető lépés volt.⁹ Az évtized végén pedig életbe lépett az „*állami rend megóvása végett szükséges büntetőjogi rendelkezésekről*” szóló 1938. évi XVI. törvénycikk pedig egyértelműen arra utal, hogy a kormányzat fontosnak tartotta még jobban megerősíteni a fennálló (belső) rendszabályi védelmét.

S ha maradunk az 1938. esztendőnél, akkor mindenképpen meg kell említenünk Darányi Kálmán híressé vált győri beszédét, amelyben kerek 1 milliárd pengős fegyverkezési programot jelentett be. Érdeemes azonban két dolgot megjegyezni a győri program kapcsán. Egyik, hogy a fejlesztés nem csak egy szűken értelmezett katonai fejlesztés volt, hanem egyben egy, a katonai szempontokból is fontos, de a polgári infrastruktúrát modernizáló terv is. A törvényhozás a győri programot végül az 1938. évi XX., „*a honvédelem és a közgazdaság fejlesztéséről, egyes népjóléti beruházásokról s ezek költségeinek fedezéséről*” törvénycikk néven fogadta el. A másik fontos tény a győri program kapcsán, hogy az „*nem csak úgy semmiből jött*” hirtelen. Már az 1930-as évek közepén elkezdődött a gondolkodás – ekkor még csak a vezérkarnál – a magyar hadsereg fejlesztéséről. 1937-re el is készült az első átfogó terv, amely 1,7 milliárd pengőt irányzott volna elő hadseregfejlesztésre. Maga az ötlet, hogy kell egy nagy állami injekció a gazdaságba, sokak, így például a Gyáriparosok Országos Szövetségének vezetésének tetszését is elnyerte, bár ők a hangsúlyokat – nem meglepő módon – máshová tették volna. Végül a tárcaközi egyeztetéseken alakult ki az 1 milliárdos keretösszeg,

⁹ Lásd részletesen az 1934. évi XVIII. tc.

valamint az is, hogy a végső tervben nagy infrastrukturális beruházások is szerepelni fognak.¹⁰

Mindezek fényében mondhatnánk, hogy a magyar állam készült, mi több fel is készült egy közelgő újabb háborúra. Azonban látni kell, hogy a győri program célkitűzése és keretösszege jól hangzott ugyan, de egyrészt 1 milliárd pengő erre a célra nem volt jelentős összeg nemzetközi, de még regionális összehasonlításban sem. Másrészt pedig a magyar honvédség így is messze el volt maradva a csehszlovák hadsereg fejlettségétől, de még a románétól is. Utóbbiaknál már korábban elindítottak egy nagy volumenű hadseregfejlesztést, majd 1937-ben az un. Károly-erőd-vonal építését is elkezdték.¹¹

Nem szabad elfelejtenünk, hogy a kor egyik nagy tapasztalata az I. világháború, illetve magyar szempontból az un. összeomlás időszaka (1918 ősze – 1919 nyara) volt. A kormányzati körökben általános vélelem volt, hogy egy háborús időszak csak úgy szabad belemenni, hogy a hátszországban abszolút stabilitás van, illetve a kormányzat számára a hatályos törvények mindent eszközt megengednek ezen stabilitás fenntartására.¹² Vagyis

¹⁰ Kovács Tamás: Az MNB és a „győri program” finanszírozása. In: HALM Tamás (szerk.): *A Magyar Nemzeti Bank szerepe a magyar gazdaságban – változó történelmi korszakokban*, Budapest, 2013. 27–41. o.

¹¹ Részletesen lásd: Constantin MOȘINCAT: *Politica de apărare a vestului României (1930–1940)*, două volume, Editura TIPO MC, Oradea, 2007.

¹² Különösen fontosnak tartották már az I. világháború alatt is a sajtó ellenőrzését, hiszen tisztában voltak azzal, hogy miként tudják a különböző lapok befolyásolni az emberek valóságérzetét. Ezt a kérdést elemzi: KELEMEN Roland: Sajtórendészet különleges jogrend idején: Az I. világháborús különleges sajtórendészet a külföldi és a hazai szabályok és gyakorlat tükrében, *In Medias Res: folyóirat a sajtószabadságról és a médiaszabályozásról*, 9(2020)/2. 280–307. o. és tágabb kontextusban: KELEMEN Roland: A különleges jogrend történeti modelljeinek kialakulása és fejlődése a 20. század második évtizedének végéig, In: FARKAS Ádám – KELEMEN Roland (szerk.): *Székülla és Kharübdisz között – Tanulmányok a különleges jogrend elméleti és pragmati-*

a hadviselés, a honvédelem tágabb kérdéskör pusztán annál, hogy a honvédség felszerelése megfelelő legyen és jól képzett tisztek vezessék a csapatokat.¹³ Ezt a szemléletet tetézte, hogy a számos, az I. világháborút megjárt s ott kitüntetett katonatiszt kapott a háború után a civil szférában vezető állást. Másrészt az 1919-es év sokakban, elsősorban a politikai döntéshozókban megerősített azt a hitet, hogy az állam rendjének védelme nem kis részben katonai feladat, s bizony előfordulhat olyan helyzet is, amikor egyedül a hadsereg lehet képes annak fenntartására.

A nemzetközi helyzet folyamatos változása és éleződése mellett a magyar kormányzatot aggasztotta az egyre jobban erősödő szélsőjobboldali – nemzetiszocialista – nyilaskeresztes pártok térnyerése is. A kormánypárt vezetőit különösen az nyugtalanította, hogy ezen pártok némelyike komoly tömegmozgalmat szervezett, s érzékelhető volt, hogy akár erőszakos úton is kész lenne átvenni a hatalmat. Ugyanakkor megvolt mind a rendészeti szervek vezetőinek egy részében, nemkülönben a politikai élet vezetőiben az a gondolat, hogy az „igazi veszély” a baloldalról várható, épp úgy, mint 1919-ben. Így ők a kommunista mozgalomban, illetve később már a szakszervezetekben és végül magában a Szociáldemokrata Pártban látták a legnagyobb

kus kérdéseiről, valamint nemzetközi megoldásairól, Budapest, Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, 2020. 43–79. o.

¹³ Itt jegyezzük meg, hogy önálló katonai büntető törvénykönyv már 1930 óta létezik: 1930. évi II. tc., illetve az ezt életbe léptető 1930. évi III. tc-kele együtt. A törvényről lásd: FARKAS Ádám: A nemzeti katonai büntető kodifikáció kiteljesedése: az 1930. évi II. törvénycikk, In: FARKAS Ádám – KELEMEN Roland: *A polgári Magyarország katonai büntetőjogának és igazságszolgáltatásának történeti vázlatja 1867–1944: Tanulmányok a katonai jogtörténet köréből*, Győr, Széchenyi István Egyetem Batthyány Lajos Szakkollégium, (2015) 99–122. o. Magáról a katonai büntetőjogról részletesen lásd: HAUTZINGER Zoltán: *A katonai büntetőjog rendszertana*, Pécs, AndAnn Kiadó, 2010.

ellenséget. Érdeemes rögzíteni, hogy egyrészt Magyarországon a kommunista párt egyszerűen nem működhetett hivatalosan, ugyanis jogszabályilag volt tilos létrehozása. Másrészt a hazai kommunista mozgalom – jóindulatú becslés alapján is – pár száz főt tett ki, mindenféle komolyabb társadalmi támogatottság és anyagi háttér nélkül.¹⁴

Ilyen körülmények között történt meg, hogy 1938. augusztus 25-én robbantás történt a parlamentnél, s bár a rendőrség Jókendvű (Jurisztovszki) Miklós személyében megtalálta a potenciális elkövetőt (a lakásán tartott házkutatás során egyértelművé vált az is, hogy a Hungarista Mozgalom tagja), de végül bizonyítékok hiányában el kellett engedni. Az év végén, a rendőrségnek információi voltak arra vonatkozóan, hogy Hungaristák egy csoportja robbantásos merényleteket tervez 1938 szilveszterén több zsinagóga ellen is. Alig több mint egy hónappal később, 1939. február 3-án, a Dohány utcai zsinagógából a péntek esti szertartásról kilépő emberek közé merénylők kézigránátokat dobtak.¹⁵ Az ügy a végnapjait élő Imrédy-kormány tagjainak az ingerküszöbét is elérte. Az igazságügyminiszter azonnali hatállyal statáriumot hirdetett, a rendőrség pedig rögvest elkezdte a nyomozást. A szálak csakhamar, s nagyon egyértelműen Szálasi Ferenc pártjához vezettek. Vélelmezhető, hogy a nyomozás során nem csak a szűken a merénylethez kapcsolódó bizonyítékokat tárta fel a rendőrség, hanem magának a különböző néven futó Szálasi Ferenc vezette pártok szervezeti struktúráját és céljait is,

¹⁴ A hazai kommunista mozgalom valós helyzetéről és annak rendőrség általi ellenőrzéséről lásd: VARGA Krisztián: A politikai rendőrség és a baloldali munkásmozgalom Wayand Tibor fogságban írt önvallomásában, *Betekintő*, 2010/1. (http://real.mtak.hu/145734/1/2010_1_varga_k.pdf) (letöltés: 2023. június 5.)

¹⁵ Kovács Tamás: Történelmi háttér Körömdi Ferenc Júniusi hétköznapi című regényéhez, In: KÖRMENDI Ferenc: *Júniusi hétköznapi*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2012, 191–216. o.

egészen 1935-től kezdődően.¹⁶ Ezek külön-külön is a fennálló államrend ellen irányultak. Ugyanakkor az is látszódott, hogy a hatályos törvényi szabályozás nem feltétlenül elégséges Szálasi-val és pártjaival szembeni hatékony fellépésre.

Mindezen tények ismeretében nem nevezhető véletlennek, hogy a kormányzat már 1938 év végén elkezdte az új, honvédelemről szóló törvénytervezet kidolgozását és hogy Rátz Jenő honvédelmi miniszter már ez év nyarán a totális háborúról, annak veszélyéről beszélt.¹⁷ Ezt annak a fényében is érdemes értelmezni, miszerint az 1912. évi LXIII tc. „*a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről*” szóló törvénycikk még hatályban volt, nemkülönben az I. világháború kitörése előtt hozott számos törvénnyel egyetemben. 1938. november 16-ai minisztertanácsi ülésen már Imrédy Béla miniszterelnök adta utasításba, hogy a törvénytervezet tanulmányozzák át, azzal a megkötéssel, hogy a következő minisztertanácsi ülésen a szöveget véglegesíthessék, hogy azt Bartha Károly honvédelmi miniszter minél előbb benyújthassa képviselőházi vitára.¹⁸ Az 1938. november 30-ai minisztertanácsi ülésének 4. napirendi pontjaként újfent a honvédelmi miniszter ismertette a kormány tagjaival a nyilván módosított törvénytervezetet, amely kapcsán az a döntés született, hogy további tárcaközi egyeztetések szükségesek.¹⁹ Ennél a pontnál talán érdemes felhívni a T. Olvasó figyelmét arra, hogy a számos bizottsági, illetve tárcaközi egyeztetés szükségessége már előre vetítette, hogy a készülő jogszabály a honvédelem

¹⁶ KARSAI László: *Szálasi Ferenc. Politikai életrajz*, Balassi, Budapest, 2016. 164–169. o.

¹⁷ A magyar katonai vezetők közül többen is, így Rátz Jenő is kiváló német kapcsolatokkal rendelkezett. Vagyis nem csak a spanyol polgárháborúból vonhatták le azt a következtetést, hogy a következő háború totális lesz.

¹⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL OL) K27 - 19381116.

¹⁹ MNL OL K27 - 19381130.

kérdéskörét jóval tágabban fogja értelmezni, mint ahogyan azt esetleg sokan gondolhatták, akár már a korban is. Sejthető volt, hogy a honvédelem a klasszikusan vett civil szféra számos szegmensében is valahogyan, de meg fog jelenni.²⁰ Az 1938. december 3-án tartott minisztertanácsi ülés 6. napirendi pontja újfent a készülő törvény volt. Ebben konstatálták az első verzióhoz képesti változásokat, egyben hozzájárultak ahhoz, hogy a képviselőház december 7-ei ülésére a törvényt be kell terjeszteni.²¹ Ugyanakkor az 1938. december 18-ai minisztertanácsi ülés jegyzőkönyve szerint a törvénytervezet még csak a bizottsági vitákon van túl, s a honvédelmi miniszter szerint a „*felmerült módosítási javaslatokról és ezekre vonatkozólag általa tett megjegyzésekről és válaszokról*” adott tájékoztatást.²² Mindebből arra következtethetünk, hogy a fentebb említett egyeztetések elhúzódhattak, illetve lehettek komolyabb, mélyebb viták is a törvénytervezet kapcsán.

Látható még ezekből a sporadikus információkból is, hogy a törvénytervezet előkészítése már 1938 őszén elkezdődött, de elfogadásáig hosszú út vezetett. Ráadásul 1938 végén Imrédynek számos elképzelése volt a jogalkotás „*felgyorsításáról*” (értsd: a rendeleti kormányzás bevezetéséről), mondván túl hosszúak és időt rablók a képviselőházi viták. Ugyan ez az elképzelés végül nem valósult meg, de arra valóban komoly igény mutatkozott, hogy igenis gyorsítsák fel az egyes törvényjavaslatok – gyakran valóban elhúzódó – képviselőházi vitáját. Ennek egyik okaként azt jelölték meg, hogy ne ott, a nagy nyilvánosság előtt „*szedjék szét*” a törvénytervezetet a kormánypárti képviselők. Ezért alakult ki az a gyakorlat, hogy a bizottságokban volt egy mélyebb

²⁰ NÁRAY Antal: Politika és hadvezetés, *Magyar Katonai Szemle*, 1932/3. 1–11.

²¹ MNL OL K27 - 19381203.

²² MNL OL K27 - 19381216.

vita az adott törvénytervezetről, hogy aztán a képviselőház plénuma előtt már szinte csak „*meg kelljen azt szavazni*”.

A képviselőház döntését követően végül 1939. március 11-én tudott hatályba lépni az új honvédelmi törvénycikk, amely hivatalosan *1939. évi II. törvénycikk a honvédelemről* címet viselte, s nem kevesebb, mint 235 paragrafusból állt.²³ Azt talán a törvény alkotói sem sejtették, hogy alig két héttel a törvény kihirdetése után – mint ahogyan arra korábban utaltunk – Hitler csapatai megszállják Cseh- és Morvaországot, s Magyarország nyílt fegyveres konfliktusba keveredik a frissen létrejött fasiszta Szlovák Állammal.²⁴

3. Mit szabályozott a törvény?

Mint látható, több körös egyeztetés és bizottsági munka előzte meg a 1939. évi II. tc. kihirdetését. Jogosan vetődik fel a kérdés, miért és mi tartottak ilyen hosszan az egyeztetések. Ennek akár lehetne magyarázat a jogszabály 235-nyi paragrafusa is, amelyek egyenkénti elemzésére ezen tanulmány, már csak terjedelmi okokból kifolyólag sem tud vállalkozni. Másik magyarázat az lehet, hogy a törvény – mint ahogyan arra fentebb már utaltunk – meglehetősen tágan értelmezte a honvédelem fogalomkörét, illetve hogy mi minden, és milyen mértékben is tartozik bele a honvédelem tárgyába. A mai korban talán azt mondanák erre a jogszabályra, hogy salátatörvény. Mind ezek ellenére érdemes a

²³ A törvény szövege elérhető: <https://net.jogtar.hu/ezet-torveny?docid=93900002.TV&searchUrl=/ezet-torvenyei?pagenum%3D42> (letöltés: 2023. május 17.) Jelen tanulmányban valamennyi szöveghűen idézett törvényi passzus itt található meg.

²⁴ Ez volt az ún. magyar–szlovák kis háború 1939. március 23. és április 4. között.

jogszabály néhány fontosabb szakaszát kiemelni és röviden elemezni és értékelni. Így például a törvény 1 §-a kimondja:

„A honvédelemben személyes szolgálatával és vagyonával mindenki köteles a jelen törvény rendelkezései szerint részt venni.”

Vagyis az elején nyilvánvalóvá teszik, hogy hogy nem „csak” katonai kérdés a honvédelem, s nem csak fegyveresen harcolva lehet és kell eleget tenni ezen kötelezettségnek. Ez a korábbi gyakorlatnak, nemkülönben a trianoni békében rögzített elveknek immár egyértelmű és nyílt elvetését jelentette. Az, hogy ez így kimondatható, nyilván szerepet játszott a megváltozott nemzetközi környezet, többek között a már említett 1938-as blei megállapodás is.

A törvény teljes egészét áthatja az a gondolat, hogy a honvédelemre nem „csak” akkor kell gondolni, amikor az ország már háborúban áll, hanem békében is, nemkülönben olyan időszakban is, amikor a háború veszélye fennáll. Ezekben a kivételes helyzetekben kell a kormánynak és a katonai vezetésnek kivételes hatalmat adni, ahogyan azt a törvény végül is meg is teszi.

A jogszabály definiálta – és számos szakaszon keresztül ki is fejtette – mi minden tartozik bele közvetlenül a honvédelmi kötelezettség körébe:

„2. § A honvédelmi kötelezettség magában foglalja a leventekötelezettséget (Második Rész),²⁵ a hadkötelezettséget (Harmadik Rész), a honvédelmi szolgáltatások kötelezettségét (Negyedik Rész) és a légvédelmi kötelezettséget (Ötödik Rész).”

Itt jegyezzük meg, hogy a „Vegyes és záró rendelkezések” között találjuk azt a paragrafust, amely létrehozza a „Közérdekű mun-

²⁵ BODÓ Szabolcs: A hadkötelezettség történeti áttekintése Magyarországon, *Hadtudományi Szemle*, 15. (2022)/1.5-19. (http://real.mtak.hu/144992/1/01_bodo_5-19_HSZ_2022_1.pdf) (letöltés: 2023. május 17) 12. o.

kaszolgálát” rendszerét. Az így létrehozott intézmény a norma szövege szerint:

„(1) *A katonai szolgálatra végleg alkalmatlannak osztályozott minden magyar állampolgár ifjú, annak az évnek január hó 1. napjától, amelyben huszonnegyedik életévét betölti, annak az évnek december hó 31. napjáig terjedő idő alatt, amely évben huszonnegyedik életévét betölti, egy ízben három hónapot meg nem haladó időtartamra terjedő, munkatáborokban teljesítendő közérdekű munkaszolgálatra kötelezhető. Azok az ifjak, akik állítási kötelezettségüknek huszonnegyedik életévük betöltése után tesznek eleget, a közérdekű munkaszolgálatra a sorozásukat követő egy éven belül kötelezhetőek.*”

Ugyanakkor a (2) szerint „*az állandóan az ország területén lakó azok az ifjak is kötelezhetőek, akiknek állampolgársága nem állapítható meg*” fiatalok is behívhatók közérdekű munkaszolgálatra. Vagyis, a munkaszolgálat is épp olyan honvédelmi kötelezettség volt, mint a fegyveres szolgálát. Azonban a munkaszolgálatos rendszer részletes és pontos szabályozását későbbre, s rendeleti szintre delegálta a törvény. Ez szoros összefüggésben lehetett azzal, hogy ekkor már előkészület és tárgyalás alatt volt a később 1939. évi IV. „*A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról*” szólótörvénycikk. A későbbi események, a kiadott rendeletek azt a vélelmet igazolják, hogy a munkaszolgálatos rendszert erősen célzottan hozták már eleve létre.²⁶

A jogszabály 3 §-a létrehozta a Legfelsőbb Honvédelmi Tanácsot (LHT), amely kétségtelenül az egyik legfontosabb szerv lett a világháború éveiben Magyarországon, s amelyik gyakran szerepel a memoárokban is, méghozzá olyan súllyal, mint a minisztertanács.

„(1) *A honvédelmi érdekek mind békében, mind háborúban való minél hathatósabb kielégítésének és az e végből szükséges intézkedések*

²⁶ V. ö. 507706 – 10- 1940. sz. HM rendelet, 2870/1941. sz. ME. Rendelet (végrehajtási utasítása: 27300 eln. 8 – 1941 HM).

összhangjának biztosítása céljából Legfelső Honvédelmi Tanács (az alábbiakban Tanács) szerveztetik.

(2) A Tanács üléseit – amennyiben azokon az államfő maga elnökölni nem kíván – az elnök vezeti.

(3) A Tanács elnöke a miniszterelnök, tagjai a miniszterek, továbbá a honvédség főparancsnoka és a vezérkar főnöke.

(4) A Tanács a tárgyalásai során szakértőket is meghallgathat.

(5) A Tanácsot az elnök évenként kétszer rendes ülésre hívja össze. Az elnök a Tanácsot ezenfelül is mind saját elhatározásából, mind valamely tag javaslatára ülésre bármikor egybehívhatja.

(6) A Tanács az ügyvitelére, továbbá a segédszerveire vonatkozó részletes szabályokat maga állapítja meg.

(7) A Tanácsra vonatkozó rendelkezések nem érintik a minisztereknek az 1848:III. törvénycikkben meghatározott felelősségét.”

Ha jól meggondoljuk, akkor az LHT alapvetően egy a katonai felsővezetőkkel kibővített minisztertanács volt. Tovább növelte az LHT súlyát, hogy az ülések elnöke – legalábbis elméletben – maga a kormányzó volt. Vagyis a kormányzó – ha és amennyiben akarta – közvetlenül, formalizált úton tudta, vagyis inkább tudhatta volna, érvényesíteni akarátát.²⁷ Természetesen jogosan vetődik fel a kérdés, hogy mi indokolhatta az LHT létrehozását, miért kellett formalizálni a katonai felsővezetés bevonását az ország vezetésébe. A törvény LHT-ra vonatkozó indoklása szerint:

„A korszerű hadviselés fokozott mértékben megkívánja az ország minden erőforrásának a hadviselési célok szolgálatába állítását s ennek elérése érdekében megfelelő békebeli előkészítésre van szükség. Ezeknek a munkálatoknak egységes irányítása megkívánja, hogy azal egy megfelelő hatáskörrel rendelkező külön szerv foglalkozzék. . . .

²⁷ Az LHT működéséről részletesen lásd: VARGA Benedek: A Legfelső Honvédelmi Tanács közjogi helye és tevékenysége a Horthy-korszakban, *Acta Universitatis Szegediensis*, 2021/3. 653–689. o.

A § (3) bekezdése a Tanács összeállítását szabályozza, s annak elnökekül a miniszterelnököt, tagjaiul a minisztereket, a honvédség főparancsnokát és a vezérkar főnökét jelöli meg. Vagyis a Tanács lényegében a honvédség főparancsnokával és a vezérkar főnökével kiegészített minisztertanács lesz, határozatai tehát lényegileg minisztertanácsi határozatok. A dolog természetéből következik, hogy az országnak a honvédelemre való előkészítését érintő kérdések tárgyalásánál és eldöntésénél a honvédségnek a honvédelmi előkészületek szempontjából kimagaslóan fontos feladatkört betöltő ezt a két tényezőjét nem lehet nélkülözni, hanem módot kell adni arra, hogy felfogásukat érvényesíthessék.”²⁸

Habár ezek a sorok „csak” az LHT létrehozásának indokálul szolgáltak, de az első mondat mintha az egész törvényt is megokolná.

A jogszabály döntő része valóban magával a honvédséggel foglalkozik (14. § – 130. §), de itt látni kell a rendszerszintű gondolkozást, illetve jogalkotást. Ennek egyik megjelenéseként értelmezhetjük a Leventekötelezettség bevezetését (6. § – 13. §). Bár a törvény 7. §-a szerint levente kötelezett:

„Minden magyar állampolgár ifjú annak az évnek szeptember hó 1. napjától, amelyben tizenkettedik életévét betölti, mindaddig, míg tényleges katonai szolgálatát meg nem kezdi vagy a katonai szolgálatra való alkalmatlanságát végleg meg nem állapítják, az alábbi szabályok szerint leventeköteles.”

E mellett a törvény 6 § (2) szerint „A leventekötelesek nevelését és képzését a honvédelmi miniszter irányítja.” Vagyis a katonaságra felkészítés már igen korán elkezdődött ezen jogszabály alapján. Joggal tehetjük fel a kérdést, hogy a fiatalok esetén – akik esetleg

²⁸ A törvény indoklása megtalálható: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?-docid=93900002.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D50> (letöltés: 2023. május 17.) Valamennyi, az indoklásból vett későbbi idézet innen vettem.

még iskolai tanulmányokat folytattak – volt-e a levente képzés kapcsán bármilyen szerepe az oktatásért felelő tárcának. A válasz egyértelmű igen, mint ahogyan az a törvénytervezet ezen szakaszának indoklásából is kiderül:

„A leventekötelesek foglalkoztatásának a magyar ifjúságnak a fentiekben vázolt általános nevelésébe való beillesztése folytán szükséges a leventefoglalkoztatás nevelési anyagának megállapításánál a vallás- és közoktatásügyi miniszter közreműködése is. A honvédelmi miniszter – aki a leventeképzés legfontosabb céljának, a katonai előképzésnek megfelelően a leventekötelesek nevelésének és kiképzésének irányítására hivatott – a fentebb említett nevelési anyagnak a vonatkozó részét a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel egyetértésben fogja megállapítani.”

Források hiányában nehéz arra a kérdésre válaszolni, hogy vajon a két miniszter, illetve minisztérium között milyen intenzitással és mélységgel folytak egyeztetések a levente képzéssel kapcsolatban. Mindenesetre a fennmaradt töredékes források, visszaemlékezések alapján azt kell gondolnunk, hogy a honvédelmi miniszter erőteljesebben tudta érvényesíteni elképzeléseit, mi több az akaratát a Levente-mozgalommal kapcsolatban, különösen 1941 áprilisa – Teleki Pál öngyilkossága – után.

A jogszabály 235 paragrafusából mintegy 66 foglalkozik kifejezetten a hadsereggel, katonai szervezési kérdésekkel „*Harmadik Rész – A honvédség és annak kiegészítése*” cím alatt. Ha megnézzük a törvény ezen részének felépítését, akkor jól látható, hogy minden kérdést, ami csak szóba jöhet, az szabályozásra került, mégpedig igencsak körültekintő, minden részletre kiterjedő módon:

I. Fejezet A honvédségre vonatkozó általános rendelkezések
(14. § – 18. §)

II. Fejezet Hadkötelezettség (19. § – 23. §)

- III. fejezet Hadkiegészítés (24. § – 32. §)²⁹
- IV. Fejezet Korlátozások a hadkötelezettség szempontjából (33. § – 35. §)
- V. Fejezet Tartalékos Tiszt- és tisztviselőképzés (36. § – 41. §)
- VI. Fejezet Kedvezmények (42. § – 47. §)
- VII. Fejezet Szolgálati kötelezettség teljesítése (48. § – 61. §)
- VIII: Fejezet Elbocsátás (62. § – 66. §)
- IX: Fejezet Költségek (67. § – 70. §)
- X. Fejezet A hadkötelezettséget teljesítők érdekeinek megvédése (71. § – 73. §)
- XI. Fejezet Átmeneti rendelkezések (74. § – 80. §)

Amennyire részletesen szabályozza a törvény fentebb a hadsereget, legalább annyira igaz ez a „*Negyedik Rész – Honvédelmi szolgáltatások és honvédelmi érdekű gazdasági korlátozások*” című fejezethez tartozó tevékenységek és esetek szabályozására is. A törvénynek ez a része mintegy 49 paragrafust tartalmaz, az alábbi megoszlásban:

- I. Fejezet Általános rendelkezések (81. § – 86. §)
- II. Fejezet Honvédelmi munkakötelezettség (87. § – 94. §)
- III. Fejezet Dologi honvédelmi szolgáltatások és gazdasági korlátozások (95. § – 123. §)
- IV. Fejezet A honvédelmi szolgáltatásokra és gazdasági korlátozásokra vonatkozó vegyes rendelkezések (124. § – 130. §)

²⁹ A hadkiegészítés rendszerét, illetve a hadkiegészítő parancsnokságokat is ezen törvény alapján állították fel. A rendszerről részletesen írt: FÖLDESI Ferenc: A magyar területi katonai igazgatási rendszer fejlődéstörténete 1920-tól a jelenlegi szervezeti rendszer kialakulásáig, valamint egy lehetséges szervezeti felépítése, Ph. D. értekezés, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola, 2004. (<https://nke.repo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/12004/ertekezes.pdf;jsessionid=B2899C7F4A466BFB6BC6A756B2044670?sequence=1>) (letöltés: 2023. május 26.) 55–56. o.

Látható, hogy a jogalkotók tisztában voltak azzal is, hogy a háború nem „csak” a hadsereg megszervezéséről szól, hanem annak közvetlen hátterének biztosításáról is, amelynek értelmében nem csak az egyes személyek szabadságát, hanem adott esetben a gazdaság, illetve a gazdasági szereplők mozgásterét is korlátozni lehet szükséges.

Az 1939. évi II. törvénycikk Ötödik Része a légvédelem kérdéskörét szabályozza. (131. § – 140. §). Természetesen a jogszabály ezen részéről is elmondható, hogy egyértelműen a háború készülése, mi több felkészülés jegyében íródott, s próbált meg szabályozni egy meglehetősen speciális, korábban az 1935. évi XII. törvénycikkkel már szabályozott területet. Joggal tehetjük fel a kérdést, hogy miért volt erre szükség? Nyilván, s ez nem igényelt különösebb magyarázatot, a 20 század 30-as éveire már látható volt, hogy a légi erők komoly, pusztító fegyvernemmé női ki magát, amely súlyos károkat tud okozni nem csak a fronton, de a hátszágban is. Mindezt aztán a spanyol polgárháború, illetve a kínai – japán háború eseményei igazolták is. Mindezek mellett a törvénytervezet mellé benyújtott indoklás sem ad választ, arra a kérdésre, miért kellett a légoltalom intézményét bevinni az 1939. évi törvénycikk alá, Csak sejthetjük, hogy a jogalkotó egységes gondolkodása vezetett ide, hiszen az 1939. évi II. tc. életbe lépésével párhuzamosan az 1935. évi XII. tc.-t hatályon kívül helyezték.³⁰ A törvény ezen részének indoklása azonban érdekes adalékokat ad a légvédelem átszervezéséről, pontosabban annak igencsak széles körű kiterjesztéséről:

„A 132. § (1) bekezdése a személyes légvédelmi kötelezettséget a honvédelmi munkakötelezettség alatt állókra terjeszti ki, aminek folytán a személyes légvédelmi kötelezettségnek az 1935:XII. tc. 1. §-ában megállapított időtartama meghosszabbodik, mert a szerint a kötelezettség felső korhatára a 60. életév volt. A rendelkezés értelmében

³⁰ 1939. évi tc. 231. §.

személyes légvédelmi kötelezettség alatt fog állani – nemre való tekintet nélkül – minden 14–70 éves személy. A kérdés ilyen értelmű rendezésére, a honvédelmi munkakötelezettségre vonatkozó rendelkezéssel való összhang megteremtésén kívül, azért is volt szükség, mert lehetnek olyan hatvanévesnél idősebb személyek is, akik a légvédelmi szolgálat ellátására még alkalmasak s akiknek erre a szolgálatra való igénybevétele fiatalabbaknak a honvédelem érdekében álló terheesebb szolgálatra való alkalmazását teszi lehetővé. Vagyis a kiterjesztés a népesség munkaerejének gazdaságos kihasználása szempontjából fontos.”

A jogszabály nem csak az egyének, külön a leventék számára, de a település számára is megfogalmazott kötelezettségeket, így például kötelesek voltak közérdekű légvédelemről gondoskodni.³¹ Ugyanakkor a törvény 136. §-a azt is kimondta: „A honvédelmi miniszter a belügyminiszterrel egyetértésben városokat és községeket együttes vagy kölcsönös légvédelemre kötelezhet.” Vagyis újabb a törvény újabb helyen kötelezte együttműködésre a két tárca vezetőjét. A paragrafus érdekessége, túl azon, hogy légvédelmi tervet kellett készítenie minden egyes településnek, hogy a jogalkotó veszélyeztetettségük alapján négy csoportba (A, B, C, D) csoportba sorolta a magyarországi településeket.³²

4. Kivételes hatalom az 1939. évi II. törvénycikkben

Ahogy azt már korábban írtuk, a törvény egyik meghatározó, s a magyar jogszabályalkotásra hosszabb távon is komoly hatást gyakorló része az a 29 szakasz, amelyek a kivételes hatalomról, illetve annak a mindennapi, a polgári – civil életet megváltoztató

³¹ 1939. évi II. tc. 136. §.

³² Uo.

szabályrendszerét írja le.³³ Látható itt is, hogy a háború és a háborús veszély a jogalkotók gondolkodásában egy és ugyan azon kategóriába estek:

„141. § (1) Háború idején vagy az országot közvetlenül fenyegető háborús veszély esetében a minisztérium, valamennyi tagjának felelőssége mellett a törvényhozás további rendelkezéséig a szükség mértékéhez képest megteheti az alábbi 142–170. §-okban meghatározott rendelkezéseket (kivételes hatalom).”

Nyilván érdemes megnézni, hogy a jogszabály írói milyen indoklást fűztek a 141. §-hoz:

„A 141. § annyiban tér el az 1912:LXIII. tc. 1. §-ától, hogy a háború mellett a háború fenyegető veszélyének okából elrendelt katonai előkészületek helyett – az országot közvetlenül érintő nemzetközi feszültséget jelöli meg a kivételes hatalom igénybevételenek előfeltételül. A katonai előkészületek ugyanis éppen úgy csak szükséges következményei az országot közvetlenül érintő nemzetközi feszültségnek, mint a kivételes intézkedések igénybevétele. Helyesebb tehát a kivételes hatalom előfeltételül az annak szükségét valóságban felidéző okot, magát a nemzetközi feszültséget megállapítani, nem pedig a nemzetközi feszültség egyik okozatához, a katonai intézkedésekhez kapcsolni a kivételes intézkedések lehetőségét.”

Ezek alapján egyértelmű, hogy a jogalkotók 1938 végén már egyértelműen úgy értékelték az európai helyzetet, hogy az, ha

³³ Arra, hogy egy állam életében lehetnek olyan időszakok, amelyek speciális jogi szabályozást igényelnek, már a két világháború közötti korszakban is gondoltak. Vélelmezhető, hogy a magyar jogalkotók ezeket is ismerték, s nemcsak a közelmúlt szabályozóit gondolhatták újra. V. ö. SZABÓ István: Különleges jogrend a weimari alkotmányban – A fogalmak pontossága – a jogalkalmazó mérlegelési lehetősége, *Iustum Aequum Salutare*, XIII(2017)/4. 127–141. o. Mindez a magyar jogban sem volt ismeretlen: v. ö. FARKAS Ádám: A honvédelmi jog polgári szabályozási előzményei Magyarországon, In: FARKAS Ádám (szerk.): *A honvédelem jogának elméleti, történeti és kortárs kérdései*, Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2018. 31–58. o.

még nem is háborús, de egyértelműen háborúval fenyegető. Természetesen fel lehet tenni a kérdést, hogy mi indokolhatta, hogy a törvényben a háborúval fenyegető helyzet esetén is be lehetett vezetni a kivételes állapotot. Megítélésünk szerint újfent az I. világháborús tapasztalatok játszhattak ebben fontos szerepet. Mert bár ugye létezett törvény a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről (1912. évi LXIII. tc.), de a tapasztalat az volt, hogy magára a háborúra – a szó számos jelentéssíkjában – nem sikerült felkészülnie sem a Magyar Királyságnak, sem pedig az Osztrák–Magyar Monarchiának. Vagyis teljesen logikus következtetés volt, hogy a háborúra való felkészülést nem lehet a háború kitörésének pillanatában elkezdni. Másrészt, bár a korabeli magyar határoktól nem messze 1912-ben az I., majd 1913-ban a II. Balkán háború zajlott le, de ezek a Monarchia mindennapi életét lényegesen nem befolyásolták, a katonai felkészülést pedig csak alig. Mondhatni: az 1914-es világháború tapasztalatok szerint sem a Magyar Királyság, sem pedig az Osztrák–Magyar Monarchia nem sokat tanult a közvetlenül az I. világháborút megelőző évek eseményeiből.

Mindezen tapasztalatokat levonva a jogalkotók alaposan végig gondoltak, hogy melyek azok a területek, ahol szükségesek lehetnek módosítások, vagyis komoly szigorítások ha a (katonai – külpolitikai) helyzet azt megkívánja. Ezeket az alábbi felsorolásban foglaltam össze, zárójelben a részterületre vonatkozó törvénytörzesszámok száma:³⁴

- a) Közigazgatással kapcsolatos hatáskörök:
 - közigazgatási szervezet módosítása (142. §)
 - közigazgatási határozatok megsemmisítése, illetve intézkedési jogkör (143. §)

³⁴ DOMANICZKY Endre: A különleges jogrend magyar szabályozásának történeti fejlődése (a kezdetektől 2011-ig), In: NAGY Zoltán – HORVÁTH Attila (szerk.): *A különleges jogrend és nemzeti szabályozási modelljei*, Budapest, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, 94–95. o.

- kormánybiztos utasítási és rendelkezési joga (144. §)
kormánybiztos kihágási jogköre (145. §)
- b) Rendszeti hatáskörök:
útlevéllel kapcsolatos jogkörök (146. §)
egyesületi jog korlátozása (148. §)
gyülekezési jog korlátozása (149. §)
kiürítés (147. §)
kitiltás, felügyelet, őrizet (150. §)
sajtóellenőrzés (151. §)³⁵
posta-, táviró-, távbeszélőforgalom, valamint a rádió ellenőrzése (152. §)
fegyverekre, lőszerekre, robbanószerekre és más veszélyes tárgyakra vonatkozó korlátozás (153. §)
szeszes italok kiszolgálásának korlátozása (154. §)
- c) Pénzügyi hatáskörök:
államháztartási hitelműveletek (155. §)
pénzforgalom szabályozása és korlátozása (156. §)
közszolgáltatásokkal kapcsolatos jogkörök (157. §)
nemzeti hitelintézetek működésével kapcsolatos jogkörök (158. §)
- d) Igazságszolgáltatással kapcsolatos hatáskörök:
polgári jogi igazságszolgáltatás (159. §)
büntető eljárásjogi szabályok kiegészítése és módosítása,
büntető eljárásjogi garanciák (törvényes bíróhoz való jog) korlátozása (160. §)
bírók beleegyezés nélküli áthelyezése (161. §)

³⁵ A sajtóellenőrzés és a cenzúra jogi szabályozásának kiépítéséről: PAÁL Vince: *Tanulmányok a magyar sajtószabadság történetéhez 1867–1944*, Médiatudományi Könyvtár, (<https://nmhh.hu/dokumentum/208847/MK36web.pdf>) (letöltés: 2023. május 17.) 234. o.

- e) Egyéb kivételes hatáskörök:
határidők elmulasztásából vagy meg nem tartásából származó jogkövetkezmények elhárítása és enyhítése (162. §)
közegészségügyi intézkedések (163. §)
temetőkkal kapcsolatos intézkedések (164. §)
kötelező biztosításokkal kapcsolatos intézkedések (165. §)
érdekképviselői szervekkel kapcsolatos jogkörök (166. §)
kereskedelmi társaságokkal és kereskedőkkel kapcsolatos jogkörök (167. §)
tanintézetek tanulmányi és vizsgarendjével, valamint a képeztető vizsgákkal kapcsolatos jogkörök (168. §)
ipari és gazdasági foglalkozások gyakorlásához szükséges előfeltételektől való eltérést biztosító jogkörök (169. §)
vagyontárgyak biztonságba helyezésével kapcsolatos jogkörök (170. §)

Ebből a felsorolásból is jól kitűnik, hogy ezen ügyek döntő része a Belügyminisztérium hatáskörébe tartozott, míg a többi a Pénzügy- illetve az Igazságügyminisztériumot érintette. Jól látható az is, hogy a jogszabályok jelentékeny része kifejezetten rendészeti tárgyú volt, s jellemzően a meglévő szabályozás szigorításáról beszélhetünk az esetek jó részében. Ugyanakkor az internálás / rendőri felügyelet alá helyezés egy, már 1918 – 1923 között működött jogintézmény volt, így azt a jogalkotók „csak” visszahozták a rendszerbe. Vagyis újfent azt tapasztaljuk, hogy a kormányzat egy, az I. világháborús időszakban már bevált rendszert hozott vissza 1939-ben.³⁶

³⁶ Az I. világháború idején ennek jogi hátterét az 1912. évi LXIII. törvénycikk 6. §-a adta. Ezt az 1914. évi L. törvénycikk 10 §-a kiegészítette, miszerint a belügyminiszter elrendelhetette az állam érdekeire veszélyt jelentő személyek rendőri felügyelet, illetve lakóhelyről való eltávolítását. Ezen utóbbi törvény végrehajtási rendelet, a 10962/1916 sz. BM rendelet volt, amely felsorolta az

Érdemes azt is rögzíteni, hogy a törvénynek ezen része az, amelyben nem csak a honvédelmi miniszternek és/vagy a honvéd vezérkar főnöke jelenik meg, hanem a belügyminiszter is. Mi több: bizonyos konkrét kérdésekben a belügyminiszter/belügyminisztérium került döntési helyzetbe. A törvény szövege alapján kijelenthető, hogy a belügyminiszter és a honvédelmi miniszter, illetve ezen két tárca konfliktusa kódolva volt.

5. Büntetőjogi rendelkezések

A törvény VII. fejezete a „*Közös büntető rendelkezések*” címet kapta, vagyis a jogalkotók azt a megoldást tartották a legcélravezetőbbnek, hogy ugyan abban a törvényben rögzítik a törvény egyes rendelkezéseit megszegők elleni szankciókat, amelyeket a 212. § – 221. § – ok tartalmaznak. A szankciók esetén két dolgot minden képen érdemes kiemelni. Egyik, a katonai büntetőbíráskodás hatálya alatt álló személyekre vonatkozó 220. §. 4 pontja, amelynek értelmében:

„Az a polgári személy, aki a fegyveres erő mozgósított (hadi állományra kiegészített) csapatainak (parancsnokságainak, hatóságainak, intézeteinek) kíséretéhez tartozik, vagy aki akár törvény, akár szerződés alapján katonai vezetés alatt teljesít valamely szolgálatot vagy munkát, úgyszintén a különleges légvédelmi szolgálatra akár törvényes kötelezettség, akár önkéntes jelentkezés útján igénybevetett személy (133. §), az e viszony tartama alatt elkövetett bűncselekmény miatt katonai büntetőbíráskodás alatt áll.”

A mai szemmel talán túlzónak tűnő szigorra magyarázatot ad törvénytervezethez beadott indoklás:

internálás okait; a határozatot hozó hivatalos személy (belügyminiszter, kormánybiztos, esetleg az első fokú rendőrhatóság) megjelölését; a panasz lehetőségét; az internált jogait és kötelezettségeit; és az internálás hátrányait.

„... a javaslat álláspontja szerint helyesebb a katonai hatóságnak módot nyújtani a bűnvádi eljárás megindítására abban az esetben, ha a fegyelmi megtorlás nem látszik kielégítőnek, vagy olyan intézkedésre van szükség, amely az adott esetben csak büntető ítéletben mondható ki. A bekezdés szövegezése világossá kívánja tenni azt az álláspontot, hogy a rendőri büntetőbíráskodás körébe tartozó kihágások rendes elintézési módja ezután is a fegyelmi megtorlás és a büntető eljárás megindításáról csak kivételesen súlyos esetekben lehet szó.”

A másik fontos passzusa ezen részének a törvénynek, amely a rögtönbíráskodás intézményének bevezetését szabályozta.

„221. § (1) A minisztérium abban az esetben, ha az ország épiségének vagy belső rendjének megóvása végett elrettentő példaadás szükséges, a rögtönbíráskodást mind a polgári, mind a katonai büntetőbíráskodás körében az egész országra vagy egy részére rendelettel bármely büntetetre elrendelheti. Rögtönbíráskodás elrendelése esetében az ez alá tartozó büntetteket a rögtönbíráskodás körében továbbra is halállal lehet büntetni.

(2) Rögtönbíráskodásnak csak előzetes kihirdetés után lehet helye. Mihelyt a rögtönbíráskodás elrendelésének oka megszűnt, főleg, ha a halálbüntetésnek egy vagy több bűnösön foganasított végrehajtásával az elrettentő példa már megadatott, a rögtönbíráskodás megszüntetését azonnal ki kell mondani és mindig ugyanoly módon ki kell hirdetni, miként a rögtönbíráskodás elrendelését.

(3) A rögtönbíráskodás eljárási szabályait a minisztérium rendelettel állapítja meg.

(4) A jelen § nem érinti a katonai rögtönbíráskodásra vonatkozólag az 1912:XXXIII.³⁷ és az 1930:III. törvénycikkekben³⁸ foglalt rendelkezéseket.”

³⁷ 1912. évi XXXIII. törvénycikk a honvédség katonai bűnvádi perrendtartásáról.

³⁸ 1930. évi III. törvénycikk a katonai büntetőtörvénykönyv életbeléptetéséről és a közönséges büntetőtörvények egyes rendelkezéseinek ezzel kapcsolatos módosításáról és kiegészítéséről.

A törvény egyértelműen fogalmaz: az ország belső rendjének fenntartásának biztosítása végett lehet bevezetni a rögtönbíráskodást. Tudható, hogy a Horthy – korban is volt már olyan időszak – a biatorbágyi merénylet okán több mint egy évig – amikor statárium volt érvényben, s akkor is az ország belső békéjének és rendjének védelme volt az indok.³⁹

Ennek fényében különösen érdekes, hogy milyen indoklást fogalmaztak meg eme paragrafus kapcsán, amikor benyújtották a képviselőház elé az 1939. évi II. törvénycikket:

„A honvédelem elsőrendű érdeke, hogy az ország épségének és belső rendjének minden körülmények között való megóvása – ha erre szükség van – a legszigorúbb büntetőszabályok igénybevételeivel is biztosítottassék. Nélkülözhetetlen ennélfogva, hogy a minisztérium a szükséghez képest mindenkor a megtorlás olyan eszközéhez nyúlhasson, amely alkalmas arra, hogy a honvédelemnek előbb említett elsőrendű érdeke ellen irányuló bármilyen támadások elharapózását elrettentő példaadással már csírájában fojtsa el. Ez a megfontolás indokolja a jelen § (1) bekezdésében adott felhatalmazást.”

Visszaköszön tehát a vasszigor, s a honvédelem elsőrendű, mindenképp felett álló érdeke. Mindez akkor, amikor még Magyarország nem hadviselő fél, „*csupán*” a háborús veszély érzékelhető.

³⁹ A merénylettel – igaztalanul – megvádolt két kommunista mozgalmárt, Sallai Imrét és Fürst Sándort, ezen időszak alatt tartóztatták le és ítélték végül őket halálra. A perről részletesen lásd: DRÓCSA Izabella: „A győztes proletárforradalom meg fogja bosszulni halálunkat!” – A Sallai – Fürst per, *Veritas Évkönyv*, Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár – Magyar Napló, Budapest, 2021. 171–187. o.

6. Konklúzió

Az 1930-as évek végének Európája egyszerre égett háborús lázba és fél egy újabb háború kitörésétől. S bár szemmel látható volt a náci Németország expanzív politikája, azt egy adott ponton túl a nyugati nagyhatalmak nem voltak hajlandóak akceptálni. A magyar kormány és a vezető politikai körök – ha konkrétan nem is tudták – de érezték, hogy az agresszív német politika előbb-utóbb egy újabb háborút fog kiprovokálni, amelyre időben fel kell készülni. Ezen felkészülés részének tekinthető az 1939. évi II. a honvédelemről szóló törvénycikk is. A jogszabály kidolgozása már 1938-ban elkezdődött, végül azonban 1939 márciusában került kihirdetésre, alig fél évvel a II. világháború kitörése előtt. A törvény nem pusztán a honvédséggel, a Levente szervezettel vagy éppenséggel a légoltalom elvi és praktikus kérdéseivel foglalkozott. A jogszabály jelentékeny része a háború és háborús vészhelyzet esetén lehetséges és szükséges ún. kivételes hatalom kérdéskörével is, amely értelem szerűen a civil szféra számos területére is kihatott, különösen a rendészetre. Érdemes megjegyezni, hogy az 1939. évi II. törvénycikk külön büntetőjogi rendelkezéseket is tartalmazott a törvényben szereplő normák megszegésének szankcionálására. Ugyanakkor ez a jogszabály írta elő a honvéd vezérkar főnökének felsőházi tagságát is, beemelve ezzel a törvényhozás általános rendszerébe. Szintén ezen törvény alapján is jött létre a Honvéd Vezérkar Főnökének Különbírósa 1941 októberében, amely a háborús évek alatt számos politikai színezetű ügyben hozott – nem egyszer – halálos ítéletet.⁴⁰ Önmagában is érdekes kérdés, vagy inkább probléma volt, hogy

⁴⁰ TAKÓ Dalma: A Honvéd Vezérkar Főnökének különbírósa, *Új Nemzeti Kiválóság Program 2017/2018*, Győr, Széchenyi István Egyetem, 2018. 46–47. o.

a honvédelmi miniszter számos esetben együttműködésre volt kötelezve más tárcavezetőkkel is, elsősorban a belügyminiszterrel. A háborúra való készülődés beszédes jele továbbá a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács létrehozása is, amely a katonai és a polgári politikai vezetés korábbiaknál komolyabb együttműködésének színtere kellett volna, hogy legyen.⁴¹ A különböző szocializációs és politikai háttérrel bíró vezetők összeütközése azonban szinte kódolva volt. A törvény erejét, kidolgozottságát és fontosságát mutatta az is, hogy ez alapján 1939 őszétől rendeletek százait adták ki, amelyek közül nem egy – s ez magáról a törvényről is elmondható – túlélte a háborút. Ha ki kellene emelni azonban egy elemet, amelyről azt kell mondani, hogy napjainkban is él, akkor az egyértelműen a honvédelem tág értelmezése lenne, vagy akár úgy is fogalmazhatnánk, hogy a honvédelem jóval több, mint a hadsereg szervezeti és működési szabályozóinak összessége.

⁴¹ KELEMEN Roland: A Honvédelmi Tanács. Szerves fejlődés vagy elnevezésbeli hasonlóságok a magyar jogtörténetben? (Honvédelmi Bizottmány - Legfelső Honvédelmi Tanács - Honvédelmi Tanács szabályozása, jellege.), *Katonai Jogi és Hadijogi Szemle*, 6. 2018/1. 63–94. o.

Kenéz Bence Kende

Gyűlöletbeszéd a közösségi médiában. Az online gyűlöletkeltés geopolitikai hatásai az orosz-ukrán háború tükrében

Az internet, majd a közösségi médiaplatformok megjelenése és elterjedése a nemzeti, illetve a regionális jogalkotókat addig páratlan kihívások elé állította. Amellett, hogy a véleménynyilvánítás szabadságához fűződő jog gyakorlása az új platformoknak köszönhetően egyszerűbbé vált, mint valaha, az éremnek – mint a legtöbb innovatív megoldás esetén – itt is két oldala volt. Az információáramlás soha nem látott mértékű gyorsulása egyben azt is eredményezte, hogy egyes káros magatartási formák az online térben is megjelentek. E jelenség egyik legfontosabb manifesztációja az internetes gyűlöletbeszéd, amelynek offline változata is számtalan jogalkalmazási kérdést vet fel, a közösségi média jellegéből adódó sajátosságok azonban ennél is kérdésesebbé teszik a helyes normatív megközelítés kidolgozásának mikéntjét. Ugyan elmondható, hogy a kezdeti, libertariánus megközelítéshez képest a jelenlegi szabályozás jelentős eredményeket ért el az online gyűlöletbeszéd visszaszorításával kapcsolatban, alkalmazhatóságát tekintve mégis újabb és újabb hiányosságok merülnek fel, és a közösségi mediaszolgáltatóknak tulajdonított felelősség is egyre inkább növekszik; napjaink geopolitikai konfliktusai egyértelművé teszik, hogy egy elhibázott normarendszer bizonyos körülmények között egész közösségek életét fenyegetheti.

1. Bevezetés: a véleménynyilvánítás szabadsága általában

A szabad véleménynyilvánításhoz való jog a demokratikus társadalmak alapköve.¹ E jog gyakorlása egyszerre szolgálja az egyéni

¹ *Handyside v The United Kingdom* App no 5493/72 (EJEB, 1976. 12. 07.) [49].

autonómia kiteljesedését és a közösség oldaláról a demokratikus közvélemény megteremtésének, fenntartásának a lehetőségét.² A napjainkra mind hazai,³ mind nemzetközi sztenderdek⁴ által védett véleménynyilvánítás szabadsága nemcsak egyéni, hanem ösztársadalmi szempontból is kiemelt jelentőséggel bír. Ahogy az Alkotmánybíróság a gyűlöletbeszéd büntethetőségét vizsgáló határozatában is kimondta:

„Történelmi tapasztalat, hogy mindannyiszor, amikor a véleménynyilvánítás szabadságát korlátozták, sérelmet szenvedett a társadalmi igazságosság, az emberi kreativitás, [...] a káros következmények nem csupán az individuuum, hanem a társadalom életében is megmutatkoztak és az emberiség fejlődésének sok szenvedéssel járó zsákutcájához vezettek.”⁵

E jog azonban felbecsülhetetlen jelentőségének ellenére sem tekinthető abszolút jognak.⁶ Egyszerűen belátható ugyanis, hogy gyakorlása könnyen más jogok – leggyakrabban a jóhírnévhez, a magánélethez, valamint a vallásszabadsághoz való jog⁷ – élvezetébe ütközhet. Jogosan merülhet fel tehát a kérdés, hogy ezekben az esetekben melyik jog élvezzen elsőbbséget, ill. melyik

² 165/2011. (XII. 20.) AB határozat [IV/1.1].

³ Alaptörvény IX. cikk (1) bekezdés.

⁴ EJEE 10. cikk, kihirdette: 1993. évi XXXI. törvény az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről; Emberi Jogok Amerikai Egyezménye 13. cikk; PPJNE 19. cikk, kihirdette: 1976. évi 8. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről; Emberek és Népek Jogainak Afrikai Chartája 9. cikk.

⁵ 30/1992. (V. 26.) AB határozat [III/2.1].

⁶ KENDE Tamás – NAGY Boldizsár – SONNEVEND Pál – VALKI László (szerk.): *Nemzetközi jog*, Budapest, Wolters Kluwer, 2018. 1142. msz.

⁷ *Guide on Article 10 of the European Convention on Human Rights*, EJEB, 2022. [99]-[109].

jog jogosultjának kelljen túrnie, hogy valamely alapvető jogában korlátozza a jogalkalmazó.

A véleménynyilvánítás szabadságának tipikus kollíziói közül napjaink egyik fontos esete a gyűlöletbeszéd – közelebről annak közösségi médiában megjelenő alakzatának – kategóriája; dolgozatomban ezért arra vállalkozom, hogy a gyűlöletbeszéd értékelésének főbb szabályait összevessem a közösségi média szabályozásának újszerű kihívásaival, és bemutassam annak a jogalkotói dilemmának a főbb jellemzőit, amely az elmúlt években a kérdésben kibontakozni látszik.

E kérdésre a világ alkotmányos rendszereiben több válasz is született; szinte közismert tény például az Amerikai Egyesült Államok szólásszabadság vonatkozásában szinte abszolutista attitűdje, mely jelentősen eltér az Európában ismerttől.⁸ Terjedelmi okokból azonban jelen dolgozatomban csak az Európa vonatkozásában releváns megoldások felvázolására vállalkozom.

Utóbbi modellről tehát megállapítható, hogy – bizonyos feltételek fennállása esetén és meghatározott garanciák⁹ érvényesülésének biztosítása mellett – kivételesen, és e kivételeket szűken értelmezve¹⁰ engedélyezi a véleménynyilvánítás szabadságának korlátozását. A különböző alkotmánybíróági, illetve regionális emberi jogi bírósági gyakorlat részletesebb elemzése nélkül alapvetően elmondható, hogy a magyar jogalkalmazó a *szükségességi-arányossági teszt* lépései (legitim cél, alkalmasság, szükségesség, arányosság)¹¹ mentén vizsgálja a véleménynyilvánítá-

⁸ Robert A. KAHN: Miért tiltják az európaiak a gyűlöletbeszédet? – Vita Karl Loewenstein és Robert Post között, In: KOLTAY András (szerk.): *A gyűlölet szabadsága – amerikai és európai perspektívák*, Budapest, Wolters Kluwer, 2016. 3. o.

⁹ PPJNE 19. cikk 3. bekezdés.

¹⁰ TRÓCSÁNYI Sára: *A kommunikáció jogi alapjai*, Budapest, Osiris, 2004. 76. o.

¹¹ DOJCSÁK Dalma – SOMODY Bernadette – SZABÓ Máté Dániel – VISSY Beatrix: *Alapjogi tanok I.*, Budapest, HVG-ORAC, 2021. [123].

nítás szabadságának korlátozhatóságát, míg az EJEB¹² (illetve kisebb eltérésekkel az összes nemzetközi emberi jogi bíróság)¹³ az ún. *hármasteszt* alkalmazásával állapítja meg, hogy egy adott korlátozás megsértette-e a releváns egyezményt. A hármasteszt elemeinek megfelelően egy beavatkozás csak akkor tekinthető jogszerűnek, ha az 1) törvényes, 2) az adott egyezményben meghatározott legitím célt szolgál, valamint 3) szükséges.¹⁴ Mint azonban az az alábbiakban kifejtésre kerül, az internetes gyűlöletbeszéd esetében e kérdés komplexebb megközelítést igényel.

2. A gyűlöletbeszéd általában

2.1. A gyűlöletbeszéd fogalma

Mielőtt azonban bemutatnám az internetszabályozás főbb kérdéseit és nehézségeit, szükséges a gyűlöletbeszéd fogalmának minél pontosabb meghatározása is. E vállalkozás több ponton akadályba ütközik, ugyanis – ahogy több nemzetközi fórum is kimondta – a gyűlöletbeszédnek napjainkban nem létezik általánosan elfogadott, jogi kötőerővel bíró definíciója sem európai, sem nemzetközi szinten;¹⁵ az egyes nemzeti jogrendszerek

¹² *Handyside v The United Kingdom* App no 5393/72 (EJEB, 1976. 12. 07.) [44]-[46], [49], [53].

¹³ A teljesség igénye nélkül ld. *Ingabire Victoire Umukoza v Rwanda* App no 003/2014 (Emberek és Népek Jogainak Afrikai Bírósága, 2018. 12. 07.) [133]; *Womah Mukong v Cameroon* Comm no 458/1991 (ENSZ EJB, 1994. 08. 10.) [9.7].

¹⁴ Jan OSTER: *Media Freedom as a Fundamental Right*, Cambridge University Press, 2015. 112–118. o.

¹⁵ *Combating Hate Speech – Recommendation CM/Rec(2022)16*, Európa Tanács, 2022. 05. 20. Explanatory Memorandum [15]; *Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the expert workshops on the*

között pedig nincs összhang abban, hogy pontosan mit értenek gyűlöletbeszéd alatt.¹⁶ Ennek ellenére léteznek egyrésztől jogilag nem kötelező definíciók, másrésztől olyan fogalmi elemek, amelyek mindenképpen beletartoznak a gyűlöletbeszéd tényállásába. Az alábbiakban tehát ezek bemutatása következik.

A szemléltetés érdekében álljon itt három, ugyanazon teszteltől, de más-más időben származó fogalom meghatározás. Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának R (97) 20 számú iránymutatásában foglaltak szerint *„a gyűlöletbeszéd [...] lefed minden olyan megnyilvánulást, amely terjeszti, szítja, hirdeti vagy igazolni igyekszik a faji gyűlöletet, a xenofóbiát, az antiszemitizmust vagy az intolerancián alapuló gyűlölet más formáit, különösen az intoleranciát, melyet agresszív nacionalizmus, etnocentritás, diszkrimináció, ill. kisebbségek, bevándorlók vagy ilyen háttérrel rendelkező személyekkel szembeni ellenségesség útján fejeznek ki.”*¹⁷ A Miniszteri Bizottság a szexuális irányultság és a nemi identitás szembeni diszkriminációról szóló iránymutatásában pedig már gyűlöletbeszédéről beszél abban az esetben is, ha a megnyilvánulás *„leszbikus, meleg, biszexuális vagy transznemű személyek”* ellen szól.¹⁸

prohibition of incitement to national, racial or religious hatred (A/HRC/22/17/Add.4), Appendix: Rabat Plan of Action on the prohibition of advocacy of national, racial or religious hatred that constitutes incitement to discrimination, hostility or violence, ENSZ Közgyűlés, 2013. 01. 11., a továbbiakban: Rabat Plan of Action [16].

¹⁶ Anne WEBER: *Manual on hate speech*, Európa Tanács, 2009. 3. o.

¹⁷ Saját fordítás. Az eredetiért ld. *Recommendation No. R (97) 20 of the Committee of Ministers to member states on „hate speech”*, Európa Tanács, 1997. 10. 30. 107. o.

¹⁸ Saját fordítás. Az eredetiért ld. *Recommendation CM/Rec(2010)5 of the Committee of Ministers to member states on measures to combat discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity*, Európa Tanács, 2010. 03. 31. melléklet [6].

Mintegy uniójaként e két definíciónak, a Miniszteri Bizottság 25 évvel később már így fogalmaz: „gyűlöletbeszéd [...], amely terjeszti, szítja, hirdeti, terjeszti vagy igazolni igyekszik a személy vagy személyek csoportja ellen irányuló erőszakot, gyűlöletet vagy diszkriminációt, vagy amely ezen személyeket vélt vagy valós tulajdonságuk vagy állapotuk – különösen faj, bőrszín, vallás, állampolgárság, nemzeti vagy etnikai származás, kor, fogyatékoság, születési vagy társadalmi nem vagy szexuális irányultság – alázza meg.”¹⁹

A fenti példákból kitűnik, hogy a gyűlöletbeszédnek több fogalma létezik, melyek az idő folyamán, a társadalmi tapasztalatok értékelésének fényében változhatnak. A példánál maradva megállapítható, hogy ugyan egyik definíció sem taxatív azon tulajdonságok tekintetében, amelyek a gyűlöletbeszéd alapját képezhetik, mégis feltűnő, hogy míg az első fogalom meghatározás – legalábbis a nevesített tulajdonságok terén – megmarad a faji-etnikai csoportok, ill. a kisebbségben lévő csoportok védelménél, addig a későbbi definíció már kifejezetten hangsúlyozza a korábban legfeljebb az *intolerancián alapuló gyűlölet más formái* kategória alá besorolható (akár bizonyos korcsoportok elleni) gyűlöletbeszéd elkövetésének lehetőségét.

A gyakorlatban az EJEB a *Perinçek kontra Svájc*-ügyben lefektetett,²⁰ majd később, 2021-ben az *Erkizia Almandoz kontra Spanyolország*-ügyben megerősített²¹ kritériumrendszer segítségével vizsgálja, hogy egy kérdéses esetén lehet-e gyűlöletbeszédéről beszélni. A háromelemű teszt által vizsgált kérdések a következők: 1) feszült politikai vagy társadalmi kontextusban

¹⁹ Saját fordítás. Az eredetiért ld. *CM/Rec(2022)16 of the Committee of Ministers to member states on combating hate speech*, Európa Tanács, 2022. 05. 20. melléklet [2].

²⁰ *Perinçek and Others v Switzerland* App no 27510/08 (EJEB, 2015. 10. 15.) [204]-[208].

²¹ *Erkizia Almandoz v Spain* App no 5869/17 (EJEB, 2021. 06. 22.) [45]-[48].

történt-e a kifogásolt véleménynyilvánítás; 2) az – közvetlen vagy közvetett kontextusában értelmezve – tekinthető-e erőszakra, gyűlöletre vagy intoleranciára való közvetlen vagy közvetett felhívásnak (e tekintetben a bíróság külön kiemelte, hogy különösen érzékeny olyan kategorikus kijelentésekre, amelyek megaláznak teljes etnikai, vallási vagy más csoportokat); 3) a véleménynyilvánítás formája és tartalma alkalmas-e arra, hogy a célzott személy(ek)nek ártalmat okozzon.

E ponton megemlítendő továbbá az ENSZ Emberi Jogi Főbiztosának 2013. január 11-ei jelentése,²² mely tartalmazza azon öt szakértői konferencia eredményét, amelyek a gyűlöletbeszéd jogi kérdéseivel foglalkoztak. A konferenciák konklúziója egy *Rabat Akcióterv*nek nevezett dokumentum lett, amely az államoknak és a média szereplőinek tett javaslatokon felül egy *hatos tesztet* is tartalmaz,²³ mely a releváns jogalkalmazó szervezeteknek nyújthat segítséget annak eldöntésében, hogy egy adott véleménynyilvánítás gyűlöletbeszédnek minősül-e.

A fentiekben kifejtettek alapján megállapítható tehát, hogy – habár a jelenlegi viszonyok között nem a gyűlöletbeszéd nem definiálható teljes precizitással, mégis kiemelhetőek olyan fogalmi elemek, amelyek mindenképpen szorosan kapcsolódnak a gyűlöletbeszédhez. Ennek megfelelően jelen dolgozatomban gyűlöletbeszéd alatt olyan véleménynyilvánításokat értek, amelyek 1) gyűlöletre, erőszakra vagy intoleranciára hívják fel 2) emberek egy csoportját, 3) egy ember vagy emberek csoportjának vélt vagy valós, illetve nem vagy nehezen megváltoztatható tulaj-

²² Rabat Plan of Action.

²³ Rabat Plan of Action [29]. A dokumentum alapján a gyűlöletbeszéd csak gyűlölet leghevesebb és legmélyebb formáinak kifejezését jelenti; e mérce eléréséhez az Akcióterv a következő hat szempont figyelembevételét javasolja: a) kontextus; b) a szerző státusa; c) szándék; d) tartalom és forma; e) a nyilvánosság mértéke; f) a kár [erőszak, intolerancia stb.] bekövetkezésének valószínűsége.

donságai miatt (különösen bőrszín, szexualitás, nem, etnikai hovatartozás vagy vallás), melyek 4) annak valamilyen csoporthoz vagy közösséghez való tartozását alapozzák meg.

2.2. A gyűlöletbeszéd és a véleménynyilvánítás szabadságának viszonya

A nemzetközi emberi jogi bírói fórumok joggyakorlatát tekintve megállapítható, hogy az idők során szerves változás ment végbe a gyűlöletbeszéd megítélését tekintve. Ezt a változást Jan Oster az ún. *kizáró megközelítésről az indokló megközelítésre* való áttérésként értékeli, mely során mind az EJEB, mind az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága felülvizsgálta addigi joggyakorlatát.²⁴ Habár általános jelleggel elmondható, hogy a gyűlöletbeszéd tagállamok részéről történő korlátozását az emberi jogi fórumok az alkalmazott egyezményekkel összhangban lévőnek tekintik, fontos különbségek mutatkoznak a régebbi és az új joggyakorlat között annak tekintetében, hogy milyen érvek mentén teszik ezt.

Kezdetben mindkét testület a gyűlöletbeszédre mint a véleménynyilvánítás szabadságának védelmén *per definitionem* kívül eső kategóriára tekintett, amely álláspontját azzal indokolta, hogy míg a véleménynyilvánítás szabadságának védelme a demokratikus társadalmak alapvető érdekét szolgálja, addig a gyűlöletbeszéd olyan esszenciális értékek megsemmisítésére (pl. társadalmi pluralizmus) törekszik, amelyek nélkül demokratikus társadalom nem képzelhető el – így a gyűlöletbeszéd mögött rejlő hosszabb távú veszélyekre hívta fel a figyelmet, ezekkel indokolva a védelem hiányát.²⁵ Az ebben az időszakban az EJEB

²⁴ OSTER: i. m. 230–240. o.

²⁵ Uo. 231. Ld. még *Féret v Belgium* App no 15615/07 (EJEB, 2009. 07. 16.) [77].

elé kerülő ügyeket tehát már a befogadhatósági vizsgálat szakaszában elutasították, az EJEE 17. cikke szerinti *ratione materiae* befogadhatatlanságra és az EJEE 35. cikk 3. bekezdése szerinti nyilvánvaló alaptalanságra hivatkozva.²⁶ Hasonlóan járt el az ENSZ Emberi Jogok Bizottsága a *JRT and the WG Party kontra Kanada*-ügyben, amikor a kérelmező véleménynyilvánítási szabadságának védelmére irányuló kérelmet a PPJNE gyűlöletbeszéd-tilalmazási kötelezettségéről szóló 20. cikk 2. bekezdésére, ill. a Kiegészítő Jegyzőkönyv joggal való visszaélésről szóló 3. cikkére hivatkozva utasította vissza.²⁷

A testületek később azonban felülvizsgálták addigi gyakorlatukat. Az EJEB – kiindulva az elvi tételből,²⁸ mely szerint a szabad véleménynyilvánításhoz való jog részeként nemcsak a semleges vagy pozitív fogadtatásban részesülő, hanem a sokkoló, sértő vagy felháborodást keltő kifejezések is védelemben részesülnek²⁹ – a *Soulas és mások kontra Franciaország*-ügytől az azt követő ügyekre nézve úgy határozott, hogy a gyűlöletbeszédet is a véleménynyilvánítás szabadságának általános elvei alapján kell megítélni, és a fentebb említett *hármás teszt* lépésein végighaladva, az érdemi vizsgálat során kell értékelni az adott véleménynyilvánítás korlátozhatóságát.³⁰ Az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága szintén erre a következtetésre jutott, amikor a *Ross*

²⁶ Ld. pl. *Garaudy v France* App no 65831/01 (EJEB, 2003. 06. 23.) [1(i)]; *Glimmerveen and Hagenbeek v The Netherlands* App nos 8348/78 and 8406/78 (EJEB, 1979. 10. 11.).

²⁷ OSTER: i. m. 232. o.; *JRT and the WG Party v Canada* Comm no 104/1981 (ENSZ EJB, 1983. 04. 06.) [8]-[9].

²⁸ OSTER: i. m. 233. o.

²⁹ Ld. többek közt *Handyside v The United Kingdom* App no 5493/72 (EJEB, 1976. 12. 07.) [49]; *Otto-Preminger-Institut v Austria* App no 13470/87 (EJEB, 1994. 09. 20.) [47].

³⁰ *Soulas and Others v France* App no 15948/03 (EJEB, 2008. 07. 10.) [23]; *Féret v Belgium* App no 15615/07 (EJEB, 2009. 07. 16.) [52].

kontra Kanada-ügyben úgy ítélte, hogy a PPJNE 20. cikke nem mentesíti a testületet az érdemi vizsgálat szükségessége alól.³¹

A joggyakorlat legújabb fejleményei, közelebről a *Lilliendahl kontra Izland*-ügyben tett megállapítások alapján az EJEB-ről megállapítható, hogy napjainkra a gyűlöletbeszéd két típusát ismeri el, melyek más-más megítélés alá esnek. Az első kategóriának az EJEE joggal való visszaélést tiltó 17. cikke alá eső gyűlöletbeszédnek tekinti, mely azonban – a *Perinçek kontra Svájc*-ügyben kifejtettekkel³² összhangban – csak extrém és kivételesen súlyos esetekben jelentheti a gyűlöletbeszédnek tekintett közlés automatikus kizárását az emberi jogi védelmen köréből. Az EJEB újabb joggyakorlatának második gyűlöletbeszéd-kategóriája minden olyan gyűlöletbeszédet magába foglal, amelyre nézve nem alkalmazható a 17. cikkben foglalt tilalom, de amelynél a tagállamok számára megengedett annak korlátozása. Az ilyen közléstípusokat az EJEB a 10. cikk alapján kifejlesztett *hármás teszt* alapján bírálja el és határoz arról, hogy megsértették-e az adott kérelmezőt a véleménynyilvánítási szabadságában.³³

Megállapítható tehát, hogy a gyűlöletbeszédnek minősülő közlések általában kívül esnek a szabad véleménynyilvánításhoz való jogot illető védelem körén – az alábbiakban ennek megfelelően egy hadi jellegű perspektívából kísérlem meg illusztrálni e tétel fontosságát.

³¹ OSTER: i. m. 233. o.; *Ross v Canada* Comm no 736/1997 (ENSZ EJB, 2000. 10. 18.) [10.6].

³² *Perinçek and Others v Switzerland* App no 27510/08 (EJEB, 2015. 10. 15.) [113]-[115].

³³ *Lilliendahl v Iceland* App no 29297/18 (EJEB, 2020. 05. 12.) [33]-[37].

3. Az orosz–ukrán háború

Az Oroszországi Föderáció sok éves – hol leplezett, hol nyílt – agresszió után 2022. február 24-én megtámadta Ukrajnát, sokadik alkalommal, ám mindeddig a messze legsúlyosabb módon megsértve ezzel szomszédja szuverenitását.³⁴ A széles médiafigyelmet kapott konfliktusnak a tanulmány írása idején még ugyan nem látni a végét, azonban már a jelen pillanatban is kijelenthető, hogy több szempontból felfoghatatlanul pusztító következményekkel járt; a háború első tizenhét hónapja alatt az agressziónak 9287 igazolt civil halálos áldozata volt³⁵ – a konfliktus során ezenfelül 2023. augusztus 8-áig a nagyjából kétharmadnyi magyar népességnek (!) megfelelő 6,24 millió ukrainai lakosnak kellett más országokba menekülnie,³⁶ valamint további 5,08 millióan váltak belső menekültté.³⁷

Tovább rontja a helyzetet, hogy az orosz fél a konfliktus ideje alatt sorozatosan és súlyosan megsérti a nemzetközi humanitárius jogot; a háború súlyosságát felmérő ENSZ-jelentések

³⁴ Crise ukrainienne: la Russie lance une opération militaire, l'Ukraine craint « une grande guerre en Europe », *Le Monde*, 2022. 02. 24. (https://www.lemonde.fr/international/article/2022/02/24/crise-ukrainienne-le-president-zelensky-craint-une-grande-guerre-en-europe_6115004_3210.html); Putin's Forces Attack Ukraine, *The New York Times*, helyi idő szerint 2022. 02. 23. (<https://www.nytimes.com/live/2022/02/24/world/russia-ukraine-putin>).

³⁵ *Ukraine – civilian casualty update as of 16 July 2023*, United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, 2023. 07. 17.

³⁶ *Operational Data Portal – Ukraine Refugee Situation*, United Nations High Commissioner for Refugees (<https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>).

³⁷ *Ukraine Internal Displacement Report – General Population Survey, Round 13*, International Organization for Migration, 2023. június.

rendszerint a releváns nemzetközi egyezmények súlyos és szisztematikus megsértését³⁸ tárják fel, tömegmészárlásokról, kényszervertetésokről, önkényes letartóztatásokról, civilek sérelmére elkövetett szexuális erőszakról, valamint (akár gyermekek elleni) önkényes deportációkról, kínzásokról és egyéb emberiség elleni, illetve háborús bűncselekményekről számolva be.³⁹ E jogsértések elkövetésének gyakori eszköze az ún. szűrőrendszer [filtration system] alkalmazása, melynek keretében a dél-ukrajnai frontvonal közeléből a Krím-félszigetre menekülő lakosságot motozásnak és kihallgatásnak vetik alá, családi kapcsolataik és érzékeny személyes adataik (pl. politikai nézeteik, illetve mobil eszközökön folytatott magánbeszélgetéseik) átadására kényszerítve a közigazgatási határt átlépőket, valamint önkényesen letartóztatva és akár hónapokig jogalap nélkül fogvatartva az orosz hatóságok által gyanúsnak ítélt személyeket.⁴⁰

A háború alatt elkövetett jogsértések hatására az ukrán lakosság széles rétegeit ma is embertelen körülmények között tartják fogva, gyakran kínzásnak és a szexuális erőszak legkegyetlenebb fajtáinak alávetve őket, az elfoglalt területek lakosságát

³⁸ Ld. a *polgári lakosság háború idején való védelméről* szóló 1949. évi genfi egyezmény 27. és 147. cikkei, kihirdette: a *háború áldozatainak védelmére vonatkozóan Genfben, az 1949. évi augusztus hó 12. napján kelt nemzetközi egyezményeknek a Magyar Népköztársaságban való törvényerejéről* szóló 1954. évi 32. törvényerejű rendelet; a *kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmódok elleni* 1985. évi New York-i egyezmény 2. cikk, kihirdette: a *kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmódok elleni nemzetközi egyezmény kihirdetéséről* szóló 1988. évi 3. törvényerejű rendelet.

³⁹ *Independent International Commission of Inquiry on Ukraine*, United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, 2022. 10. 18. 7–17. o.

⁴⁰ *Situation of human rights in the temporarily occupied Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine*, United Nations Human Rights Council, 2023. 05. 26.

pedig több esetben nőket és gyermekeket sem kímélő tömeges kivégzések során mészárolták le.⁴¹ A pusztítás módszeres kíméletlenségét kitűnően illusztrálja továbbá, hogy a háború első öt hónapjában egyes becslések szerint 200 000 ukrainai gyermeket vihettek erőszakkal Oroszországba, hogy családjuktól elszakítva nemzeti identitásukat oroszra változtassák.⁴²

Ezzel párhuzamosan az ukrán fél az online térben is több oldalról támadás áldozatává vált. A frontvonalak mentén folytatott küzdelem mellett a konfliktust sokrétű digitális hadviselés is kíséri, amely többek között Ukrajna kommunikációs és energetikai infrastruktúrája ellen eszközölt kibertámadásokban,⁴³ valamint online dezinformációs kampányokban⁴⁴ és gyűlöletbeszédben⁴⁵ nyilvánul meg. Az utóbbira már 2022 előttről is számos példa hozható fel a közösségi médiaplatformok átlagfelhasználói részéről is,⁴⁶ de az orosz propagandamédiában – sőt, a legmagasabb rangú állami tisztviselők körében is – gyakran folyamodnak olyan

⁴¹ *Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine (A/HRC/52/62)*, United Nations Human Rights Council, 2023. 03. 15.

⁴² Ukrainian children reported seized, missing amid war with Russia, *Al Jazeera*, 2022. 07. 01. (<https://www.aljazeera.com/news/2022/7/1/ukraines-missing-children-2>).

⁴³ *Russia's war on Ukraine – Timeline of cyber-attacks*, Európai Unió, 2022. június, 2–3. o.

⁴⁴ Russian propaganda 'outgunned' by social media rebuttals, *AP News*, 2022. 03. 04. (<https://apnews.com/article/russia-ukraine-volodymyr-zelenskyy-kyiv-technology-misinformation-5e884b85f8dbb54d16f5f10d105fe850>).

⁴⁵ *Hate Speech in the Media Landscape of Crimea – an Information and Analytical Report on the Spread of Hate Speech on the Territory of the Crimean Peninsula (March 2014 – July 2017)*, Kijev, Crimean Human Rights Group, Human Rights Information Centre, 2018. 20–22. o.

⁴⁶ Fire and fury: anti-Ukrainian hate speech on Russian social networks, *Ukraine World*, 2019. 09. 13. (<https://ukraineworld.org/articles/infowatch/anti-ukrainian-hate-speech-VK>).

kommunikációs módszerekhez, amelyek az ukrán állam hiteltelelnítését vagy az ukrán lakosság dehumanizációját célozzák.

Kimutatható, hogy 2014-től a Krím-félszigeten és Kelet-Ukrajnában jelen lévő orosz média aktív propagandakampányba kezdett, hogy az addigi „testvérnép” képét egy antagonizált verzióra cserélje. Ennek érdekében számtalan megjelenésben az ukránokat módszeresen náciknak, fasisztáknak, „Banderáknak” bélyegezte és agresszív, alacsony intelligenciával rendelkező lényeknek állította be, az ukrán államot egy olyan bukott alakulatnak nevezve, amelynek „nem is kéne léteznie”. Szintén megfigyelhetők olyan negatív általánosítások, amelyek a teljes ukrán népességet (vagy annak egy meghatározott területen élő részét) bűnözőknek nyilvánítják (pl. „Ukrajna 90%-a tolvaj” vagy „tolvaj galíciaiak”). A média retorikája a háború kezdete óta pedig újabb tetőpontot ért el a radikalitásban, amit olyan szélsőséges üzenetek jellemeznek, mint az agresszív „Ukrajna desatanizációjaként” narrálása, vagy Anton Krasovszkij orosz újságíró élő adásban elhangzott nyilatkozata, mely a megszállás ellen tiltakozó ukrán gyerekek folyóba fullasztására és elégetésére buzdította a nézőközönséget. A gyűlöletbeszéd detektálhatósága szempontjából az is kiemelendő ugyanakkor, hogy az új ellenségkép megalkotását olyan szóalkotások, illetve negatív jelentéstársítások is végigkísérték, amelyek az egyszerűbben felismerhető szitokszavaktól (pl. „ukro-őrület”) a szinte kizárólag a térség kulturális hátterében elmélyült olvasók számára érthető, sértő megjelölésekig (pl. „hohol” – az ukrán kozákok tradicionális hajviseletére utaló szitokszó⁴⁷) terjednek.⁴⁸

⁴⁷ Benjamin STRICK: *Incitement to kill – Tracking hate speech targeting Ukrainians during Russia’s war in Ukraine*, Centre for Information Resilience, 2023. május, 5. o.

⁴⁸ Yuliya KRYLOVA-GREK: Dehumanizing the „Enemy” – Hate speech directed at Ukrainians in Russian media, *Baltic Worlds*, 2022/3–4. 41–45. o.

Az állami tisztségviselők által elkövetett úszítás két-két szemléletes példája, hogy az ellenfél dehumanizációja érdekében például Vlagyimir Putyin orosz elnök az ukrán vezetést „drogfüggőknek”, illetve „neonáciknak” bélyegezte, míg Dimitrij Medvegyev korábbi elnök egy nyilatkozata szerint az ukrán emberek „söpredékek” és „szörnyszülöttek”.⁴⁹

Az államilag támogatott gyűlöletkeltés azonban nem korlátozódik Oroszország területére, illetve az orosz népesség gyűlöltre buzdítására; az elmúlt időszakban az is észlelhető volt, hogy Moszkva különböző médiatermékek útján más országok polgárait is igyekezett módszeresen az ukránok ellen hangolni. Egy, még a háború előtt készült jelentésből kitűnik, hogy a *Sputnik* nevű, orosz állami kézben lévő sajtótermék az ukránokat „nácikként”, valamint Lengyelország örök ellenségeként írja le, akik „a volhíniai mézárulás megismétlésére esküdnek össze”.⁵⁰ Az – akkor még nem a háború elől menekülő – ukrán menekülteket ugyanezen lap a „bérek csökkenésével”, a „kanyaró behozatalával”, és a városokon belüli „enklávék” és „gettók” létrehozatalával egyenlősíti.⁵¹

A konfliktus egyik szintén kevésbé köztudott vetületként ezenfelül érdemes lehet kiemelni a gyűlölet kifejeződésének kölcsönösségét, illetve kétirányúságát. Az ukránok orosz megszállók

⁴⁹ Az Egyesült Királyság delegáltja útján kifejtett hivatalos álláspontja az ENSZ Biztonsági Tanácsának 2022. június 21-ei ülésén. A képviselő beszédének átiratáért ld. *Disinformation and hate speech pave the way for war crimes and genocide: UK statement on Ukraine*, az Egyesült Királyság Kormányának hivatalos honlapja, 2022. 06. 21. (<https://www.gov.uk/government/speeches/disinformation-and-hate-speech-pave-the-way-for-war-crimes-and-genocide>).

⁵⁰ Ognian SHENTOV – Ruslan STEFANOV – Todor GALEV (szerk.): *Countering Kremlin's Media Influence in Europe – Patterns of Anti-Democratic Messaging, Disinformation Responses, and Resilience Assets*, Center for the Study of Democracy, 2021. 05. 17. 78. o.

⁵¹ Uo.

íránt érzett negatív érzelmei ugyanis kétségkívül érthetőek, ezek internetes kifejeződése azonban egészen egyedülálló jogalkalmazási problémát vet fel az online gyűlöletbeszéd szabályozása szempontjából.⁵² Az ukránok által posztolt, gyűlöletbeszédnek minősülő tartalmakra a Facebook kezdetben úgy reagált, hogy – bizonyos országokra kiterjedő hatállyal⁵³ – *de facto* tolerálni rendelte az olyan, gyűlöletbeszédnek minősülő internetes tartalmakat, amelyek a megszálló katonák ellen irányultak, vagy felhívást tartalmaztak Vlagyimir Putyin orosz elnök vagy Alekszandr Lukasenka fehérorosz államfő meggyilkolására.⁵⁴ Az e döntés keltette ellentmondásos helyzetre a Meta nemzetközi ügyekért felelős elnöke egy Twitteren közzétett közleményben reagált, melyben előadta, hogy „semmilyen ruszofóbiát vagy oroszok ellen irányuló diszkriminációt, zaklatást vagy erőszakot nem fogunk tolerálni”, valamint hogy a moderáció új rendszerre csak Ukrajnában kerül alkalmazásra. A közlemény szerint a tartalomszabályozási rend módosítása csupán ideiglenes jellegű intézkedés, melyre azért volt szükség, mert ha az általános szabályokat alkalmaznák, akkor „rendes ukránok által feltöltött, megszállással szembeni dühöt és ellenállást kifejező tartalmakat

⁵² *Facebook Struggles with Hate Speech around Russia's Invasion of Ukraine*, Media Diversity Institute, 2022. 04. 08. (<https://www.media-diversity.org/facebook-struggles-with-hate-speech-around-russias-invasion-of-ukraine/>).

⁵³ A kivételes státusú országok Azerbajdzsán, Észtország, Grúzia, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Örményország, Románia, Szlovákia, illetve maga Oroszország és Ukrajna voltak. A különleges bánásmódból részesülő államok között tehát – Örményország mellett – Ukrajna és Oroszország valamennyi kaukázusi és nyugati szomszédja szerepelt, Fehéroroszország, Finnország és Moldova kivételével.

⁵⁴ Facebook allows war posts urging violence against Russian invaders, *Reuters*, 2022. 03. 11. (<https://www.reuters.com/world/europe/exclusive-facebook-instagram-temporarily-allow-calls-violence-against-russians-2022-03-10/>).

[törölnének] a platformról, ami jogosan lenne elfogadhatatlannak nyilvánítható”.⁵⁵

Valóban, az orosz támadás számtalan külső szemlélő számára antagonizálták vagy az orosz vezetést, illetve államot, egyesek számára egyenesen magát az orosz lakosságot – ideértve akár a legtávolabbi diaszpórát is.⁵⁶ Jól mutatja ezt az a jelenség, hogy a háború hatására még a konfliktus által közvetlenül nem érintett országokban is jelentősen megemelkedtek a háborúval kapcsolatos bűncselekmények. A német Szövetségi Bűnügyi Hivatal adatai szerint például Németországban 2022 februárja és áprilisa között több, mint 1 700 háborúval kapcsolatos – a szóbeli sértésektől egészen az erőszakos támadásokig terjedő – bűncselekményt észleltek, az elkövetések gyakoriságát heti 200-ra becsülve.⁵⁷ Ezek közül csak Berlinben, a február 24. és április 20. közötti időszakban 206 ilyen eset történt, és ezek közül kiemelkedően jelentős a háborúpárti érzelmek szimbólumává vált „Z” betű használatával kapcsolatos bűnesetek száma is. A nyilvánvalóan háborúhoz kapcsolódó bűncselekmények miatt folyamatban lévő nyomozások mintegy negyede oroszellenes megnyilvánulások miatt indult.⁵⁸

⁵⁵ A Meta nemzetközi ügyekért felelős elnökének közleménye, Nick Clegg, *Twitter*, 2022. 03. 22. (<https://twitter.com/nickclegg/status/15023498-05221126144/photo/1>).

⁵⁶ Russians Around the World Are Facing Abuse and Harassment Amid the Ukraine Conflict, *Time*, 2022. 03. 10. (<https://time.com/6156582/ukraine-anti-russian-hate/>).

⁵⁷ Ukraine War Sparks Hate Crimes in Germany – Russians, and Those Perceived to be Russian, Targets of Attacks, *Human Rights Watch*, 2022. 05. 30. (<https://www.hrw.org/news/2022/05/30/ukraine-war-sparks-hate-crimes-germany>).

⁵⁸ Polizei: Über 1700 Straftaten mit Bezug zum Ukraine-Krieg, *Süddeutsche Zeitung*, 2022. 04. 28. (<https://www.sueddeutsche.de/politik/extremismus-berlin-polizei-ueber-1700-straftaten-mit-bezug-zum-ukraine-krieg-dpa.urn-newsml-dpa-com-20090101-220428-99-77438>).

Mindeközben viszont maguknak az orosz felhasználóknak is nehézségekkel kell szembenézniük, ha a internetes platformokon szeretnének megnyilvánulni: a fent említett új tartalomszabályozási rend bejelentésének hatására az orosz vezetés „extrémista szervezetnek” nyilvánította az amerikai céget, majd kitiltotta az országból a Facebookot és az Instagramot. Ennek ellenére – mivel a Facebook-fiókokkal való rendelkezés tényét önmagában nem kriminalizálták – sok orosz VPN-szolgáltatások segítségével továbbra is képes folytatni felhasználói tevékenységét az említett oldalakon. Mivel azonban a kivételes moderáció csak Ukrajnára vonatkozik, sok orosz felhasználót – köztük olyan neves személyiségeket, mint Ljudmila Petrusovszkaja és Alekszandr Szmirnov írókat – tiltanak ki a platformról online gyűlöletbeszéd miatt, ha háborúellenes érzelmeiket és az orosz vezetés iránti gyűlöletüket fejezik ki.⁵⁹

A fentiekből látható, hogy az ilyen és hasonló geopolitikai konfliktusokban felmerülő helyzetek komoly kihívást jelentenek a közösségimédia-szolgáltatók számára. Mint láthattuk, a gyűlöletbeszédet olykor kifejezetten nehéz kiszűrni, ennek ellenére egyes kommentátorok a médiaszolgáltatók – legalább részbeni – felelősségét vélik felfedezni az említett humanitárius katasztrófák elfajulásában. Habár ok-okozati viszonyt az említett esetek súlyossága és a médiaszolgáltatók moderációjának olykor előforduló hiányosságai között tudományos módszerekkel a jelen körülmények között nem lehet kimutatni, a logikai összefüggést cáfolni sem lehet teljes bizonyossággal.⁶⁰ Kiemelendő ugyanakkor, hogy a világtör-

⁵⁹ Facebook Struggles with Hate Speech around Russia's Invasion of Ukraine, *Media Diversity Institute*, 2022. 04. 08. (<https://www.media-diversity.org/facebook-struggles-with-hate-speech-around-russias-invasion-of-ukraine/>).

⁶⁰ Szerzői interjú Joan BARATA stanfordi médiajogi kutatóprofesszorral, *Microsoft Teams*, 2022. 10. 28.; ld. még Susan BENESCH: The Ghost of Causation in International Speech Crime Cases, In: Predrag DOJČINOVIĆ (szerk.):

ténelem során számos olyan eset ismert, amikor a gyűlöletbeszéd által felkorbácsolt, közösségek ellen irányuló megvetés népirtásokban és tömeges atrocitásokban öltött testet; az ENSZ tematikus portálja például szemléletesen szögezi le, hogy „a Holokauszt nem gázkamrákkal, hanem egy kisebbség elleni gyűlöletbeszédrel kezdődött” – hasonló indítóokkal bíró katasztrófákként sorolva fel az 1975–79-es kambodzsi, az 1994-es ruandai, az 1995-ös srebrenicai és a jelenleg is tartó rohingya népirtásokat.⁶¹

Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy az ukrajnai konfliktus vonatkozásában nagyságrendekkel könnyebb továbbítani a gyűlöletbeszédnek minősülő információkat. Összehasonlításképp: míg a ruandai népirtásra felbujtó közléseket rádión közvetítették, a közösségi médiában terjedő gyűlöletbeszédet jóval gyorsabban lehet a világ több országába is eljuttatni, melynek eredményeképp szignifikánsan több ember találkozik hasonló üzenetekkel – sőt, míg a rádióműsort legfeljebb beszéd útján lehetett továbbadni egy relatív limitált létszámú ismerősi körnek, a gyűlöletbeszédnek minősülő posztokat bárki egy kattintással megoszthatja (akár több ezres) követőtáborával.⁶²

A fentiek alapján tehát megállapítható, hogy – legalább elméleti szinten – a közösségimédia-szolgáltatók részéről bizonyos helyzetekben nehezen túlbecsülhető mértékeket ölthet egy megfelelő moderációs stratégia kidolgozásáért és végrehajtásáért való felelősség.

Propaganda, War Crimes Trials and International Law: From Speakers' Corner to War Crimes, Routledge, 2012. 254–268. o., aki – hasonló okokra hivatkozva – a népirtásra felbujtás nemzetközi büntetőjogi gyakorlatát elemezve az okozatosság tesztjét a felbujtó beszéd hatóképességének vizsgálatával javasolja helyettesíteni.

⁶¹ Understanding hate speech – Hate speech and real harm, az ENSZ hivatalos honlapja (<https://www.un.org/en/hate-speech/understanding-hate-speech/hate-speech-and-real-harm>).

⁶² STRICK: i. m. 8., 15–21. o.

4. Gyűlöletbeszéd a közösségi médiában

4.1. A közösségi média természete

A közösségi média elterjedésével jelentősen lecsökkent a tartalomgyártóvá válás belépési küszöbe, így számtalan személy kapott lehetőséget arra, hogy médiatartalmat gyártson,⁶³ illetve interakcióba kerüljön a mások által gyártott tartalmakkal úgy, hogy ezt minden másik felhasználó is láthassa.⁶⁴ A folyamatot előreléző jóslatok túlnyomórészt egyértelműen kedvező fényben tüntették fel e fenti, *tartalomgyártás demokratizálódásának* is nevezett jelenséget⁶⁵ – az általa lehetővé tett alkotási és művelődési kooperációt, valamint a konstruktív társadalmi párbeszéd megkönnyítését⁶⁶ és az azonnali visszajelzés lehetőségének fontosságát⁶⁷ hangsúlyozva. Ettől azonban részben eltérő módon a közösségi média megjelenése a véleménynyilvánítás szabadságának szempontjából nézett következményeit értékelve kettős természetűnek mondható. Igaz, a társadalmi párbeszéd,

⁶³ GELEGONYA Edina: Ez nem az a tizenöt perc – Önreprezentáció a YouTube-on, illetve az ehhez kötődő népszerűség működési mechanizmusa és hálózati kontextusa 96. o., In: KACSUK Zoltán – VÁLYI Gábor – TÓFALVY Tamás (szerk.): *Zenei hálózatok – Zene, műfajok és közösségek az online hálózatok és az átalakuló zeneipar korában*, Budapest, L'Harmattan, 2011. 93–106. o.

⁶⁴ PAPP János Tamás: *A közösségi média platformok szabályozása a demokratikus nyilvánosság védelmében*, Budapest, PPKE–JÁK, 2021. 19. o.

⁶⁵ Franck REBILLARD: *Le web 2.0 en perspective – Une analyse socio-économique de l'internet*, Párizs, L'Harmattan, 2007. 94–98. o.

⁶⁶ GOSZTONYI Gergely: *Cenzúra Arisztoteléstől a Facebookig – A közösségi média tartalomszabályozási gyakorlatának komplexitása*, Budapest, Gondolat, 2022. 79., 82. o.

⁶⁷ Dan GILLMOR: *We the Media – Grassroots Journalism by the People, for the People*, Sebastopol, CA, O'Reilly Media, 2004. 236–238. o.

a tartalomalkotás, és általában véve az internetes információcsere széles körben lehetővé vált azok számára is, akik nem rendelkeztek elegendő erőforrással egy saját platform fenntartásához – azonban ennek konstruktivitása nem érte el a várt szintet.⁶⁸ Ezt a sokak számára váratlan jelenséget kitűnően tükrözi Zygmunt Bauman lengyel filozófus megállapítása: „*A legtöbb ember a közösségi médiát [azért használja], hogy olyan komfortzónát készítsen magának, ahol egyetlen hangként a saját hangjuk visszhangját hallják*”.⁶⁹

4.2. A közösségi média szabályozhatósága

Az emberi jogi szttenderdeknek megfelelően a gyűlöletbeszéddel kapcsolatos eseteket mindig csak az adott eset minden körülményének figyelembevételével lehet eldönteni,⁷⁰ azonban ennek megvalósíthatósága a közösségi média természetéből adódóan nem mindig egyértelmű. Mivel azonban az internet elsöprő sebességgel vált napjaink egyik fő kommunikációs eszközévé,⁷¹ a sértő közlések nyilvánosságának magasabb foka miatt egyes visszaélések elkövetésére is hatékonyabb teret biztosít, mint a hagyományosabb felületek. Emiatt – holott az ún. *kiberlibertárianusok* táborá sokáig „jogmentes térként” tekintett a médiumra, természeténél fogva lehetetlennek tartva és elutasítva minden elképzelést, amely annak szabályozására irányult⁷² – a visszaélések

⁶⁸ GOSZTONYI: i. m. 82–83. o.

⁶⁹ Zygmunt BAUMAN: „Social media are a trap”, *El País*, 2016. 01. 25. (https://english.elpais.com/elpais/2016/01/19/inenglish/1453208692_424660.html); GOSZTONYI: i. m. 88. o.

⁷⁰ *Jersild v Denmark* App no 15890/89 (EJEB, 1994. 09. 23.) [31].

⁷¹ Ennek tényét a releváns nemzetközi emberi jogi gyakorlat is figyelembe veszi, ld. *Cengiz and Others v Turkey* App nos 48226/10 and 14027/11 (EJEB, 2015. 12. 01.) [49].

⁷² David R. JOHNSON – David POST: Law and Borders – The Rise of Law in Cyberspace 1392–1393. o., *Stanford Law Review* 1996:5. 1367–1402. o.;

megnövekedett száma⁷³ miatt mára bebizonyosodott, hogy az ún. *kiberpaternalisták* elképzeléseinek megfelelően az interneten is szükség van a hagyományos jogrendszerekhez hasonló normákra.⁷⁴ A közösségimédia-szabályozás ugyanakkor egy, a hagyományos jogrendszerénél lényegesen komplexebb rezsim, amit számos ok magyaráz; ennek megfelelően az alábbiakban kitérek 1) az online szabályozás szerkezeti sajátosságaira, majd 2) a tartalommenyiség okozta nehézségekre, végül pedig 3) az internetes alapjog-korlátozások alkotmányos garanciáival kapcsolatos problémákra.

4.2.1. Az internetes jogalkalmazás a szabályozás szerkezetének szempontjából

Az egyes közösségi oldalak közvetítő szerepéből, illetve az internet nyújtotta anonimitásból adódóan az online szabályozás módszertana alapvető különbségeket mutat az offline térben megszokottakhoz képest. A problémát a gyakorlatban általában úgy oldják fel jogalkotók, hogy a néhány, kvázi monopolhelyzetben lévő platformszolgáltatóra állapítanak meg bizonyos szabályokat, amelyek azokat különböző, a felhasználók által betartandó használati szabályzatok meghozatala, illetve moderációs politika folytatása útján érvényesítenek.⁷⁵ Az így létrejövő normatív struktúrában – míg a szabályozó–szabályozott dicho-

Andrew MURRAY: *Information Technology Law – The Law & Society*, Oxford University Press, 2019. 55–63. o.; GOSZTONYI: i. m. 84., 90–94. o.; John Perry BARLOW: *A Declaration of the Independence of Cyberspace*, Davos, 1996. (<https://www.eff.org/cyberspace-independence>).

⁷³ SZŰTS Tamás: *Online – Az internetes kommunikáció és média története, elmélete és jelenségei*, Budapest, Wolters Kluwer, 2018. 331. o.

⁷⁴ Matthias C. KETTEMAN: *The Normative Order of the Internet – A Theory of Rule and Regulation Online*, Oxford University Press, 2020. 37., 64. o.

⁷⁵ MURRAY: i. m. 71–75. o.

tómia az „offline viszonyokban” az esetek többségében jól leírta az állam és a véleménynyilvánításra jogosultak kapcsolatát –, az online keretek között az már háromszereplős: egyfelől ugyan 1) a közösségi oldalak üzemeltetői döntenek el, mi jelenhet meg a platformjaikon, emellett viszont 2) az államok bizonyos normatív igénnyel lépnek fel az üzemeltetőkkel szemben, valamint 3) a jogalanyokra ugyanúgy érvényesek az adott állam jogszabályai, mint az interneten kívül.⁷⁶ Ez a sajátos felállás a gyakorlatban azt eredményezi, hogy a platformszolgáltató *de facto* jogalkalmazói szerepbe kerül,⁷⁷ ugyanakkor – mint alább majd kifejtésre kerül – a szokásos alkotmányos garanciák gyakori hiányával kísérve.

4.2.2. Az internetes jogalkalmazás a tartalom mennyiségének szempontjából

Ha a jogalkotó a releváns érdekeket megfelelően is egyensúlyozza ki, a normaérvényesítés gyakorlati akadályokba ütközhet a jogalkalmazás szintjén. A különféle, véleménynyilvánítással kapcsolatos visszaélések üldözése egyre erőforrásigényesebb feladattá vált: egy 2019-es adat szerint például a YouTube-ra naponta 720 000 órányi videót töltenek fel,⁷⁸ mely átszámolva minden nap nagyjából 82,14 évnyi új tartalomnak felel meg. Képtelenség volna tehát elvárni, hogy egy szolgáltató minden felkerülő tartalmat előzetesen ellenőrizzen, ahogy az is lehetetlen, hogy minden

⁷⁶ Jack M. BALKIN: Free Speech in the Algorithmic Society: Big Data, Private Governance, and New School Speech Regulation 1188–1189. o., *UCD Law Review* 2008:51. 1149–1210. o.

⁷⁷ Natasha TUSIKOV: *Chokepoints – Global Private Regulation on the Internet*, Oakland, California University Press, 2017. 49–53. o.

⁷⁸ A YouTube saját, sajtótájékoztatón elhangzott jelentése alapján ld. More Than 500 Hours Of Content Are Now Being Uploaded To YouTube Every Minute, *TubeFilter*, 2019. 07. 05. (<https://www.tubefilter.com/2019/05/07/number-hours-video-uploaded-to-youtube-per-minute/>).

jogellenes tartalom utólag lekerüljön a platformokról.⁷⁹ Ennek ellenére – legalábbis elvileg – a sajtószabadság mércéit az adatmennyiség nehezen elképzelhető mérete ellenére az interneten közzétett beszédre is alkalmazni kell;⁸⁰ a visszaélések folyamatos elkövetését, és ezáltal egyben a moderáció szükségességét pedig kitűnően szemlélteti, hogy csak a YouTube 2019-ben egy nap alatt átlagosan 87 435 videót távolított el felületéről kifogásolható tartalomra hivatkozva.⁸¹

4.2.3. Az internetes jogalkalmazás az alkotmányos garanciák érvényesülésének szempontjából

Belátható végül, hogy egy adott tartalom jogszerűségéről való döntéshozatal során az internet jogalkalmazója keresztútba kerül; egyfelől az elsöprő tartalom mennyiség miatt lehetetlenség lenne elvárni tőle, hogy a kellő alapossággal (pl. a szükségességi-arányossági tesztet elvégezve)⁸² döntsön arról, hogy a szerző korlátozható-e a véleménynyilvánítási szabadságában – emiatt könnyen előfordulhat, hogy egy adott személy anélkül szenved el a jogkorlátozást, hogy az egyébként igazolható volna. Másrésztől azonban a jogalkalmazó adott esetben felelőssé válhat azért is, ha nem tesz semmit (vagy eleget) annak érdekében, hogy mások

⁷⁹ Mark ZUCKERBERG: The Internet needs new rules. Let's start with these four areas, *The Washington Post*, 2019. 03. 30. (https://www.washingtonpost.com/opinions/mark-zuckerberg-the-internet-needs-new-rules-lets-start-in-these-four-areas/2019/03/29/9e6f0504-521a-11e9-a3f7-78b7525a8d5f_story.html).

⁸⁰ KOLTAY András: *Az új média és a szólásszabadság*, Budapest, Wolters Kluwer, 2019. 39. o.

⁸¹ Number of videos removed from YouTube worldwide from 4th quarter 2017 to 2nd quarter 2022, *Statista*, 2017–2022.

⁸² Alaptörvény I. cikk (3) bekezdés.

jogait megóvjá.⁸³ A tartalmak eltávolításához fűződő alapjogi dilemmát azonban az esetek többségében nem hivatásos jogászok oldják fel (és ez aligha lehetne másként), ami további okot adhat arra, hogy megkérdőjeleződjön az alkotmányos alapelvek internetes térben való maradéktalan érvényesülése.⁸⁴

Látható tehát, hogy mind az offline gyűlöletbeszéd, mind a közösségi média általában vett szabályozásával kapcsolatban merülnek fel problémák. Jogosan merül fel ezért a kérdés, hogy hogyan küzdenek meg tehát a jogalkotók, illetve jogalkalmazók e két problémakör kombinációja által felvetett kihívásokkal, amikor az online gyűlöletbeszéd ellen lépnek fel; az alábbiakban erre a kérdésre igyekszem válaszolni, az Európai Unió szabályozásának különböző aspektusaival illusztrálva a lehetséges szabályozási irányokat.

4.3. A gyűlöletbeszéd mai szabályozása a közösségi médiában

A közösségi média szabályozására különböző megoldások születtek,⁸⁵ melyek az állami ellenőrzéstől az önszabályozásig – azaz az egyes ágazatokba tartozó szereplők általi, autonóm, ugyanakkor jogi kötőerővel nem bíró szabályok megalkotásáig – tartó skálán mozognak, illetve ezek egy sajátos kombinációját, a társzabályozást is alkalmazzák; az utóbbi rezsím esetén a közhatalom kikényszeríthető szabályozási irányokat határoz meg, amelyeket az önszabályozás tölt ki tartalommal.⁸⁶

⁸³ *Delfi AS v Estonia* App no 64569/09 (EJEB, 2015. 06. 16.) [162].

⁸⁴ GOSZTONYI: i. m. 181. o.

⁸⁵ BUKOR Liza: *Az online gyűlöletbeszéd a közösségi média világában*, ELTE-ÁJK Alkotmányjogi Tanszék, 2018. 16–18. o.

⁸⁶ ROLF H. WEBER – ULRIKE I. HEINRICH: Governance Issues of the new media environment 94–95. o. (ld. különösen a 49. lábjegyzetet), In: KOLTAY András (szerk.): *Media Freedom and Regulation in the New Media World*,

Mindez a gyűlöletbeszédre vetítve azt is jelenti, hogy a szabályozási célok nem minden esetben jogalkotás útján érhetők el a legmegfelelőbbben; a technológiai sajátosságok miatt a normakövetés biztosítása gyakran könnyebb, ha a releváns szakértők önként dolgoznak ki bizonyos szabályokat, még ha azok nem is mindig bírnak jogi kötőerővel. Emellett belátható az is, hogy egy jogszabályi szintű szabályozás bizonyos tárgykörökben túlzottan bürokratikusá tenné a közösségi média szabályozását.⁸⁷ Az ön- és társszabályozás technikái ennek megfelelően ma már közhatalmi elismerést nyernek mind tagállami,⁸⁸ mind uniós szinten (utóbbiról ld. lentebb). Ennek megfelelően az alábbiakban a gyűlöletbeszéd szabályozásának egyes jogi, illetve jogon kívüli (vagy kvázi jogi) módjait vázolólok fel.

4.3.1. Jogi eszközök: az E-ker. irányelv és a DSA

Az Európai Unió szabályozási rendszerében a közösségi médiaplatformokra posztolt gyűlöletbeszéd tekintetében releváns normákat az elektronikus kereskedelemről szóló (E-ker.) irányelv tartalmazza,⁸⁹ melyeket 2024 februárjától részben a *Digital*

Budapest, CompLex, 2014.; CSINK Lóránt – SZIKORA Tamás: *A média-szabályozás rendszere és formái* 155–157. o., In: KOLTAY András – NYAKAS Levente (szerk.): *Magyar és európai médiajog*, Budapest, Wolters Kluwer, 2015. 151–161. o.

⁸⁷ CSINK – SZIKORA: i. m. 155–157. o.

⁸⁸ Így pl. a *médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról szóló* 2010. évi CLXXXV. törvény 8., illetve 202/A. §-aira hivatkozik CSINK – SZIKORA: i. m. 156. o.

⁸⁹ Az Európai Parlament és a Tanács 2000/31/EK irányelve (2000. június 8.) *a belső piacon az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások, különösen az elektronikus kereskedelem, egyes jogi vonatkozásairól (Elektronikus kereskedelemről szóló irányelv)*.

Services Act vált majd fel.⁹⁰ Az alábbiakban tehát e két jogforrás összefoglaló bemutatása következik.

Elsőként fontos kiemelni, hogy mindkét jogi aktus hatálya a gyűlöletbeszéd kategóriájánál jóval átfogóbb szabályozást biztosít, amennyiben elsősorban az a célja, hogy harmonizált szabályokat állapítson meg az *információs társadalommal összefüggő szolgáltatásokra* vonatkozóan az uniós belső piac megfelelő működése érdekében,⁹¹ valamint – a DSA esetében – hogy bizonyos eljárási kereteket teremtsen a digitális szolgáltatások jogszerű működésének javításáért,⁹² valamint hogy demokratikus társadalom rálátását növelje a platformok működésébe, transzparensebbé téve az őket üzemeltető cégek által folytatott moderálási és tartalomszabályozási politikákat.⁹³ Az irányelv a közösségi médiaplatformokon elkövetett gyűlöletbeszéd vonatkozásában ugyanakkor két okból bír kiemelt relevanciával: egyrésztől rendezi a közvetítő szolgáltatók felelősségét a platformjaikra posztolt tartalmakért, másrésztől pedig megteremti a jogi alapját egy kifejezetten gyűlöletbeszédre vonatkozó, azonban jogi kötőerővel nem bíró magatartási kódex megalkotásának.

⁹⁰ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2022/2065 rendelete (2022. október 19.) *a digitális szolgáltatások egységes piacáról és a 2000/31/EK irányelv módosításáról* (digitális szolgáltatásokról szóló rendelet, a továbbiakban: DSA).

⁹¹ E-ker. irányelv 1. cikk; DSA 1. cikk 1. bekezdés.

⁹² Szerzői interjúk (PAPP, BARATA).

⁹³ Dušan V. POPOVIĆ: Freedom of Expression on Social Networks – An International Perspective 291. o., In: Marcin WIELEC (szerk.): *The Impact of Digital Platforms and Social Media on the Freedom of Expression and Pluralism – Analysis on Certain Central European Countries*, Budapest–Miskolc, Ferenc Mádl Institute of Comparative Law – CEA Publishing, 2021. 277–310. o.

Az irányelv alkalmazásában a közösségimédia-szolgáltatók tárhelyszolgáltatóknak minősülnek,⁹⁴ így főszabály szerint nem terheli őket felelősség a szolgáltatás igénybe vevőjének kérésére tárolt információért, feltéve, hogy a szolgáltatónak nincsen tudomása jogellenes információról, illetve ha – a jogellenes információról való tudomásszerzés esetén – haladéktalanul intézkedik annak eltávolításáról vagy hozzáférhetetlenné tételéről;⁹⁵ az ehhez kapcsolódó eljárási szabályokat és szankciókat azonban az irányelv szerint akár a tagállamok is meghatározhatják.⁹⁶ További fontos rendelkezése az irányelvnek, hogy kifejezetten kimondja, hogy a közvetítő szolgáltatók nem kötelezhetők az általuk továbbított vagy tárolt információk nyomon követésére, vagy ezen tartalmak jogellenes információk keresése érdekében történő általános monitorozására.⁹⁷ Az irányelv ugyanakkor meghagyja annak lehetőségét, hogy speciális esetekben a tagállami közigazgatási hatóságok bizonyos tartalmak levételére vagy a jogsértő információval kapcsolatos adatszolgáltatásra⁹⁸ kötelezhessék a szolgáltatókat.

A DSA hatálya az előzőektől valamivel eltérően kiterjed minden olyan digitális szolgáltatóra, amelynek felhasználóinak szék- vagy lakóhelye az Unióban található;⁹⁹ emellett – a nagyobb felhasználói bázissal járó nagyobb kárpotenciál miatt – speciális szabályok vonatkoznak majd az EU-n belül legalább 45

⁹⁴ BARTÓKI-GÖNCZY Balázs – POGÁCSÁS Anett: A médiatartalom-szolgáltatásnak nem minősülő internetes tartalmak szabályozása 656. o., In: KOLTAY András – NYAKAS Levente (szerk.): i. m. 652–670. o.

⁹⁵ E-ker irányelv 14. cikk (1) bekezdés.

⁹⁶ Uo. 14. cikk (3) bekezdés, 20. cikk.

⁹⁷ Uo. 15. cikk (1) bekezdés.

⁹⁸ Uo. 14. cikk (3) bekezdés.

⁹⁹ DSA 1. cikk (3) bekezdés.

millió aktív felhasználónak szolgáltatást nyújtó platformokra.¹⁰⁰ Az átláthatóság jegyében a rendeletjavaslat tájékoztatási kötelezettséget ír elő a szolgáltatók részére, akik a moderálási döntéseik mögötti okokat, és az elérhető jogorvoslati lehetőségeket minden esetben kötelesek lesznek közölni a döntés által érintett féllel. Ezenfelül a szolgáltatóknak indokolt kérésre hozzáférést kell biztosítaniuk a platformokat működtető algoritmusokhoz független kutatók részére.¹⁰¹A jogellenes tartalmak – így például a gyűlöletbeszéd – eltávolítását a rendelet a szakértelemmel rendelkező, tagállami hatóságok által kijelölt, objektíve eljárni képes, ún. megbízható bejelentők (*trusted flaggers*) bevonásával könnyítené, akik így bizonyos értelemben kvázi moderátorként segítenék a hivatásos személyzet munkáját.¹⁰² A bejelentés a E-ker. irányelv által alkalmazott *Notice and Take-Down System (NTDS)*¹⁰³ helyett az ún. *Notice and Action Mechanism (NAM)* elvei alapján történne, melynek keretében a jogellenes tartalmat észlelő felhasználóknak egy négyelemű bejelentést¹⁰⁴ kellene eljuttatniuk a szolgáltatókhoz, akiknek időben, tárgyilagosan

¹⁰⁰ Uo. 25. cikk.

¹⁰¹ Uo. 31. cikk (2) bekezdés.

¹⁰² Uo. 19. cikk (1)–(2) bekezdések.

¹⁰³ Az NTDS értelmében a szolgáltatónak a jogellenes tartalmat az arról szóló bejelentés után el kell távolítania a platformjáról. A rendszerrel kapcsolatos főbb aggályokra összefoglaló jelleggel ld. Juan LONDOÑO: Content Moderation Using Notice and Takedown Systems: A Paradigm Shift in Internet Governance, *American Action Forum*, 2021. 11. 08. (<https://www.americanactionforum.org/insight/content-moderation-using-notice-and-takedown-systems-a-paradigm-shift-in-internet-governance/>).

¹⁰⁴ 1. jogellenesség indokolása; 2. jogszerűtlen tartalom helyének pontos meghatározása; 3. bejelentő neve és e-mail címe; 4. jóhiszeműségi nyilatkozat [DSA 14. cikk (2) bekezdés].

eljárva kellene dönteniük az értesítésről, a fentebb említett tájékoztatási kötelezettséget is szem előtt tartva.¹⁰⁵

Fontos kiemelni végül, hogy a rendelet előírásainak való meg nem felelés komoly szankciókat vonhat maga után: a DSA alapján ilyenkor a Bizottság az adott szolgáltató előző pénzügyi év teljes árbevételének 6%-ának megfelelő bírságot is kiszabhat.¹⁰⁶ A rendelet alkalmazandóvá válása vélhetően előnyös következményekkel jár majd a digitális szolgáltatások minőségének javítása szempontjából, aggályként merül fel azonban, hogy a szolgáltatók a profitmaximalizálás jegyében könnyen a túlszabályozás hibájába eshetnek, a bírságokat elkerülendő még olyan tartalmakat is eltávolítva, amelyek egyébként jogszerűek (ha első ránézésre ellentmondásosak is).¹⁰⁷

4.3.2. Kvázi jogi eszközök: önszabályozás és közösségi alapelvek

A gyűlöletbeszéd elleni uniós fellépés kapcsán kiemelkedő jelentőséggel bír ezenfelül *A jogellenes online gyűlöletbeszéddel szembeni fellépést szolgáló magatartási kódex* (a továbbiakban: CoC).¹⁰⁸ A CoC egy, az Európai Bizottság, illetve a Facebook, a Twitter, a YouTube és a Microsoft által megalkotott megállapodás. Létrejöttének jogalapja az E-ker. irányelv, mely rögzíti a Bizottság és a tagállamok ösztönző szerepét az irányelv rendelkezéseinek betartásához hozzájáruló magatartási kódexek kidolgozásában.¹⁰⁹ A CoC értelmében az információs vállalatok számos nyilvános kötelezettségvállalást tettek az online gyűlöletbeszéd – a kódex

¹⁰⁵ DSA 14. cikk (6) bekezdés.

¹⁰⁶ Uo. 42. cikk (3) bekezdés.

¹⁰⁷ Erre a veszélyre ld. GOSZTONYI: i. m. 146–150. o.

¹⁰⁸ *A jogellenes online gyűlöletbeszéddel szembeni fellépést szolgáló magatartási kódex*, Európai Bizottság, 2016. 06. 30.

¹⁰⁹ E-ker. irányelv 16. cikk (1) bekezdés a) pont. A rendelkezés a DSA alkalmazandóvá válásával is hatályban marad.

alkalmazásában: „faji, bőrszín szerinti, vallási, származás szerinti vagy nemzeti, illetve etnikai hovatartozásuk alapján meghatározott személyek csoportjával vagy e csoport valamely tagjával szembeni, nyilvánosság előtti erőszakra vagy gyűlésre uszítás”¹¹⁰ – visszaszorítása céljából; egyrészt kötelesek olyan világos és hatékony eljárásokat létrehozni, amelyekkel biztosítható, hogy a gyűlöletbeszédet észlelő felhasználók bejelentést tehessenek a vállalatoknak, másrészt – külön e célra alkalmazott, moderátorokból álló csapatok útján – kötelesek e bejelentések többségét egy napon belül megvizsgálni, illetve szükség esetén eltávolítani azt a platformról, vagy egyéb módon meggátolni az ahhoz való hozzáférést.

Ugyan a kötelezettségvállalások betartása önmagában nem kikényszeríthető, a CoC-ben a médiaszolgáltatók azt is vállalták, hogy rendszeresen értékelik az informatikai vállalatok által tett vállalások implementációját, illetve azok hatását.¹¹¹ Jogosan merülhetnek fel aggályok a vállalatok teljesítési elszámosságát illetően, azonban az értékeléseket szemügyre véve megállapítható, hogy az eredmények kifejezetten pozitív képet mutatnak; a legfontosabb mérföldkönek talán az mondható, hogy az egy napon belül elbírált bejelentések aránya a kezdeti átlagos 40%-ról az első öt év alatt több, mint ennek duplájára, 81%-ra nőtt,¹¹² az értesítések számának általánosan növekvő

¹¹⁰ A Tanács 2008/913/IB kerethatározata (2008. november 28.) *a rasszizmus és az idegengyűlölet egyes formái és megnyilvánulásai elleni, büntetőjogi eszközökkel történő küzdelemről* 1. cikk (1) bekezdés a) pont; CoC 1. o.

¹¹¹ CoC 3. o.

¹¹² Igaz, a két adatnál más-más volt a CoC-ben részes platformok száma; az elsőnél érdemben három platform eredményeit összesítették, a másodiknál viszont már hatét. Ha azonban a hatodik jelentés adatai alapján súlyozott átlagot számolunk az eredetileg is vizsgált három platform teljesítményéből, hasonló – sőt, valamivel magasabb – számot kaphatunk (83%).

tendenciájának¹¹³ ellenére. A legutóbbi jelentésben a tendencia ugyan csökkenni látszik (64%),¹¹⁴ ami azonban még így is túlterjesítésnek tekinthető annak fényében, hogy a szolgáltatók a bejelentések *többségének* 24 órán belüli felülvizsgálatát vállalták.¹¹⁵ A CoC végül rögzíti, hogy a Bizottság további szereplőket is ösztönöz a csatlakozásra; valóban, megalkotása óta jelentősen bővült a részes vállalatok száma, és mára az Instagram, a Snapchat, a Dailymotion, a Jeuxvideo.com, illetve a TikTok is részei¹¹⁶ a CoC-nek. A két legújabb platform – a Viber és a Twitch – 2022-ben jelentette be csatlakozását.

A közösségi médiaplatformok elterjedésével gyakorlattá vált továbbá az is, hogy az egyes szolgáltatók előre közzéteszik moderálási alapelveiket, minden felhasználó számára jól elérhető módon rögzítve, hogy milyen tartalmak feltöltése esetén számíthatnak a médiaszolgáltató moderációs közbelépésére. Az ilyen típusú szabályozás szemléltetéséhez kitűnő példa lehet egy részlet a Facebook moderációs szabályaiból: „A Facebook közösségi alapelvei határozzák meg, hogy mi megengedett a Facebookon, és mi nem”;¹¹⁷ valamint a gyűlöletbeszédre vonatkozó definíciós rendelkezés: „a gyűlöletbeszéd közvetlenül támad embereket [...] általunk védett tulajdonságként meghatározott szempontok

¹¹³ Ld. különösen a Facebooknak tett bejelentések számát: *Results of the 1st–3rd monitoring exercises; Factsheets – 4th–6th monitoring rounds of the Code of Conduct* (az Európai Unió Bizottsága, 2016. 12. – 2021. 10.).

¹¹⁴ *7th evaluation of the Code of Conduct*, Európai Bizottság, 2022. november.

¹¹⁵ CoC 2. o.

¹¹⁶ *The EU Code of conduct on countering illegal hate speech online – The robust response provided by the European Union*, az Európai Bizottság hivatalos honlapja (https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/combating-discrimination/racism-and-xenophobia/eu-code-conduct-countering-illegal-hate-speech-online_en).

¹¹⁷ A Facebook közösségi alapelvei, *Meta Transparency Center* (<https://transparency.fb.com/hu-hu/policies/community-standards/>).

(faji hovatarozás, etnikai származás, nemzetiség, fogyatékoság, vallási hovatarozás, kaszt, nemi irányultság, nem, nemi identitás, illetve súlyos betegség) alapján”.¹¹⁸

A fenti példákól jól látható, hogy a Facebookéhoz hasonló szabályozó eszközök megalkotásukat és alkalmazásukat tekintve egyedülálló normáknak tekinthetők. Mint fentebb is bemutatam, ilyenkor a szabály címzettje sajátos jogi helyzetbe kerül, ugyanis alapvető jogait egy magánaktus alapján, lényeges tartalmukat érintve korlátozzák, a szabályalkotó diszkréciója szerint. Különösen érdekes alkotmányjogi kérdéseket vet fel az, hogy a gyűlöletbeszéd definíciója körüli problematika ellenére a médiaplatformok saját szabályzatai mégis egyértelmű – sőt, platformként eltérő – fogalom meghatározást adnak, amely alapul szolgál a felhasználók irányába történő jogkorlátozásoknak.

Természetesen bizonyos mértékben minden közösségimédia-szolgáltató cég hozhat szabályokat szabad vállalkozáshoz fűződő jogának gyakorlása körében. A közösségi szabályzatok ugyanakkor olyan – a felhasználók elfogadásról hozott (elviékben) szabad döntése miatt részben szerződéses, a rájuk vonatkozó nemzetközi emberi jogi sztenderdeket tekintve törvényi jellegű dokumentumok,¹¹⁹ amelyek érvényesítése a felhasználók alapvető jogait is gyakran érinti, ezért a joggyakorlat gyakran még egyes államokon belül is eltérő abban, hogy mekkora szabadságot élvezhessen egy-egy szolgáltató a szabályzatok megalkotásakor. A közösségi szabályzatok megléte mindazonáltal elengedhetetlen a kellő kiszámíthatóságot biztosító moderációs politika

¹¹⁸ Szabályzatok részletei – Gyűlöletbeszéd, *Meta Transparency Center* (<https://transparency.fb.com/hu-hu/policies/community-standards/hate-speech/>).

¹¹⁹ Susan BENESCH: But Facebook's Not a Country: How to Interpret Human Rights Law for Social Media Companies 103. o., *Yale Journal on Regulation*, 2020/38. 86–111. o.

folytatásához, még ha érvényesítésük a klasszikus alkotmányjogi szempontokat figyelembe véve olykor meg is kérdőjelezhető.¹²⁰

5. Hogyan tovább? Konklúzió, „de lege ferenda” javaslat

Összefoglalásként elmondható tehát, hogy az internetszabályozás problémája sokoldalú és komplex kérdést jelent a nemzeti, ill. regionális jogalkotók számára. Mára világos, hogy az internet *laissez-faire* megközelítése hatalmas veszélyeket hordoz magában, és fennáll a veszélye annak, hogy a közösségi média példátlan információtovábbítási hatékonyságát közösségek egymás ellen hangolására használják fel, akár népirtásig szítva bizonyos konfliktusokat – továbbra is kérdéses marad azonban, hogy hol található meg az alul-, illetve a túlszabályozás közötti egyensúly, és hogy milyen hozzáállás segíti elő leginkább az információcserét oly módon, hogy ezzel egyidőben minél kevesebb felhasználó váljon emberi jogi jogsértések áldozatává.

Az elmúlt években annak lehettünk tanúi, hogy a nemzetközi közösség mind lokális, mind regionális szinten jelentős és sokoldalú lépéseket tett a szabályozás kifinomultságának javítása irányába, mind jogi, mind jogon kívüli eszközökhöz folyamodva. Amennyiben azonban figyelembe vesszük a fentebb vizsgált orosz–ukrán háborúhoz hasonló helyzeteket, joggal merülhetnek fel kételyek a szituáció normatív eszközökkel való javíthatóságával kapcsolatban. Valóban, habár a konkrét esetben vizsgált

¹²⁰ BAYER Judit: Rights and Duties of Online Platforms 31–33., 44. o., In: Judit BAYER – Bernd HOLZNAGEL – Päivi KORPISAARI – Lorna WOODS (szerk.): *Perspectives on Platform Regulation – Concepts and Models of Social Media Governance Across the Globe*, Baden-Baden, Nomos, 2021. 25–45. o.; Szerzői interjú PAPP János Tamással, a PPKE–JÁK megbízott oktatójával, Budapest, 2022. 10. 27.

gyűlöletbeszédhez kapcsolódó szituáció orvoslása további (pl. informatikai, diplomáciai és hadtechnikai) kompetenciákat is igényelhet, a jogon kívüli eszközökben rejlő potenciált és az önszabályozás jelentőségét figyelembe véve az alábbi javaslatot fogalmazom meg.

Politikatudományi kutatások bizonyították, hogy a gyűlöletkeltő retorikával szemben egyéni szinten, a gyűlöletbeszédet elkövető egyénnel történő közvetlen kapcsolatfelvétel és diskurzus még akkor is jelentős mértékben szolgálhatja az ilyen magatartást tanúsítók vonatkozásában a „speciális prevenciók célokát”, ha a kapcsolatfelvevő nincs közvetlen ismeretségben a gyűlöletbeszédet elkövetővel.¹²¹ Némiképp hasonlóan, a fentebb bemutatott rendelkezéseken felül a CoC is tartalmaz bizonyos rendelkezéseket az ún. *gyűlöletkeltő retorikával és az általa okozott előítélettel szemben fellépő független üzenetek* vonatkozásában is – nem adva ugyan definíciót erre a kifejezésre, azonban ilyennek értékelhető például a 2019-es európai parlamenti választások idején a #WeDeserveBetter hashtag alatt futtatott, pluralizmust és toleranciát szorgalmazó hirdetéskampány,¹²² a Microsoft szakértői agytörzstökkel való társulása eredményeként megjelent hirdetések a Bing keresőoldalon,¹²³ vagy a YouTube azon intézkedése, hogy a gyűlöletbeszédnek minősülő tartalom megtekintése esetén több olyan videót javasol a szolgáltatás kezdőlapján, amelyek a valódi

¹²¹ Ld. pl. Alexandra A. SIEGEL – Vivienne BADAAN: #No2Sectarianism: Experimental Approaches to Reducing Sectarian Hate Speech Online 850–853. o., *American Political Science Review* 2020/3. 837–855. o.; Joshua L. KALLA – David E. BROOCKMAN: Reducing Exclusionary Attitudes through Interpersonal Conversation: Evidence from Three Field Experiments 422–423. o., *American Political Science Review* 2020/2. 410–425. o.

¹²² *Progress on combating hate speech online through the EU Code of conduct 2016–2019*, Brüsszel, az Európai Unió Tanácsa, 2019. 09. 27. 5. o.

¹²³ Uo.

tények kontextusába helyezhetik számára az imént befogadott hamis információkat.¹²⁴

Javaslatom szerint tehát az államoknak nemzetbiztonsági szempontból is érdemes lehet megfontolnia, hogy a gyűlöletbeszéddel ellentétes előjelű retorika terjesztése hatékony módja lehet annak, hogy megelőzhető legyen a közösségek elleni gyűlölet kialakulása (és így talán közvetetten egész népiirtások megtörténte), és csökkenthető legyen a már folyamatban lévő gyűlöletkeltés intenzitása. Mindezt az orosz–ukrán háborúra szubszumálva: egy Ukrajna, illetve szövetségesei által összehangoltan szervezett ellenretorikai fellépés az orosz hadsereg által elkövetett humanitárius jogi jogsértések alapjaként szolgáló, ukrán közösség elleni gyűlölet csökkentésének és egyes további jogsértések megelőzésének effektív eszközévé válhatna; a párbeszéd által közvetített üzenetek mind egyéniesített, mind tömegesen terjesztett formában történő célba juttatása esetén a fentiek szerint megalapozottan tehető fel, hogy a közösségellenes gyűlöletkeltés hatékonyabban kontrollálható lenne a közösségi médiában.

¹²⁴ *How YouTube protects our community from hate speech*, YouTube, 2021. 10. 12. (<https://youtu.be/FN29YdwbpR8>).

FÓRUM

László-Gyulyás Csaba

Recenzió a „Military Justice. Contemporary Challenges, History and Comparism” c. kötetéről

Gwenaël Guyon, Jean-Paul Laborde, Stéphane Baudens. *Military Justice. Contemporary Challenges, History and Comparism. (1st International Military Justice Forum, 18-19 November 2021) – Katonai igazságszolgáltatás, jelenkori kihívások, történelem és összehasonlítás. Maklu Kiadó, 2002, Antwerpen, Portland, Apeldoorn. A könyv online ára 70 Euro.*

A tanulmánykötetben érdekes történelmi összefoglalást és összehasonlítást adnak a Franciaország, India, Belgium, Dél-Afrika, Olaszország, Dánia és Brazília katonai igazságszolgáltatásának fejlődéséről.

A szerzők a katonai igazságszolgáltatás fő szerepét abban jelölik meg, hogy *„a hadműveletek sikerét ne árnyékolják be nem kívánatos cselekmények, járuljon hozzá egy adott nemzet biztonságához azáltal, hogy az állam érdekeit szolgáló fegyveres erők fegyelmét fenntartsa a vonatkozó nemzetközi jognak megfelelően.”*

A történelmi összefoglaló mellett a szerzők megpróbálják felhívni a figyelmet azokra a területekre, amelyek jogi szempontból kihívást jelentenek a jelenleg is folyó és jövőbeni háborús konfliktusok során. A történelem azt igazolja, hogy békében, civil kontrollal és az adott állam alkotmányos berendezkedésének megfelelően megalkotott, az állam fegyveres erőire vonatkozó jogszabályokat háborús körülmények között nem egyszer módosítani kellett, hogy megfeleljenek az adott kor kihívásainak.

Nincsen ez másként napjainkban sem. A szerzők, a kötetben megjelentett tanulmányok által, remekül összefoglalják korunk katonai és hadijogi kihívásait, amelyeket a XXI. század harctere-

in alkalmazott technológiai fejlődés hozott magával. A jelenkor kihívásai közé tartozik a harcterek robotizációja, a kiterjesztett vagy megnövelt képességű katonák megjelenése, a mesterséges intelligencia katonai célú alkalmazása autonóm fegyverrendszerekben stb. A szerzők továbbá fontosnak tartják - amivel én is egyet tudok érteni-, hogy ezeket az új technológiákat jogi kontroll alá kell helyezni megfelelő nemzeti- és nemzetközi jogszabályok, egyezmények megalkotásával.

Egy másik terület, amivel a tanulmánykötet foglalkozik: az a katonai igazságszolgáltatás fokozatos leépítése, átalakítása és a civil igazságszolgáltatásba történő integrálása. Ezen a területen a szerzők azt emelik ki, hogy a korábbi katonai igazságszolgáltatás, amely az adott állam fegyveres erőinek privilégiumai közé tartozott évszázadokon keresztül, egyre jobban civil kontroll alá került. Egyes nyugati országokban ez a civil befolyás és kontroll már korábbi időszakban megtörtént, de a II. világháború után egyre inkább általánossá vált a nyugati demokráciákban. Ehhez a jogi fejlődéshez hoznak a szerzők tanulmányokat példaként.

A könyv két fő részre osztható. Az első felében kapunk egy szelektív történelmi áttekintést 1715-től egészen 1948-ig. Az áttekintés hét tanulmányt közöl, mindegyik tanulmány jogtörténeti témát dolgoz fel.

Ezek közül számomra a legérdekesebb David Gilles által írt tanulmány az *„Őslakók, bűncselekmények és katonai igazságszolgáltatás: a francia és indián háborúk fegyelmезettek voltak?”* témakörben, illetve Evert Kleynhans írása *„Hazaárulás, politikai beavatkozás és a háború utáni vadászat a dél-afrikai árulók és kollaboránsoк után (1945–48)”*.

Gilles írása egy olyan világba kalauzolja el az olvasót, ami a magyar olvasó közönség számára jogtörténeti kuriózumot jelenthet. Ez pedig nem más, mint a hétéves háború (1756-1763) észak-amerikai hadszíntere, az ott alkalmazott hadijog, illetve katonai bíraskodás gyakorlatának kérdésköre. A gyarmatokon,

ebben a kezdeti időszakban, a bíraskodást a kormányzó vagy valamelyik katonai egység parancsnoka gyakorolta meglehetősen engedékeny módon, mivel sokszor az őslakosok szövetségi támogatásától függött egy-egy vállalkozás sikere vagy maga az adott terület birtokának megtartása. Magát a bíraskodást is felhasználták az expedíciós vezetők a szövetséges őslakos törzsekkel való diplomáciai kapcsolatok kialakításához, erősítéséhez. Mindezt azért tudták elérni, hogy a szövetséges törzsek vezetőit lehetőség szerint bevonták az ítélkezésbe. Ezek az ítéletek gyakran az elkövető távollétében születtek és a cselekmény súlyához képest enyhék voltak. Erre azért volt szükség, hogy az esetleges szigorú ítéletek ne okozzanak a gyarmattartósító expedíciós erők és velük szövetségben lévő őslakó törzsek között.

Ami az alkalmazott jogrendet illeti, igen vegyes képet mutat. Egyrészt alkalmazták az adott gyarmattartó ország jogszabályait, az Európában szokásos katonai és hadijogot, illetve a nemzetközi tengeri jogot (mivel az expedíciós seregek katonái zömében a haditengerészetekhez tartoztak). Mind a franciák, mind a britek az expedíciós hadseregek tagjaira továbbra is a saját katonai bíraskodásukat alkalmazták, de sokszor sokkal enyhébb elbírálásban részesültek a katonák, mint az európai hadszíntereken. Ennek fő okai az utánpótlás nehézsége (nehéz volt az európai katonákat pótolni, a lojalitásuk megtartása létfontosságú volt) illetve az, hogy az őslakók életformája vonzó volt az európaiak számára és sokan csatlakoztak életvitel szerűen egyes őslakos törzsekhez, megnősültek és családot alapítottak.

A hadviselés szempontjából a kormányzók és katonai vezetők azzal szembesültek, hogy az amerikai őslakosok teljesen más módon viselnek hadat, mint az Európából érkezett hadseregek és más szokásjogot alkalmaznak például a legyőzött és fogságba esett ellenséggel szemben, mint amit az európai hadszíntereken volt szokás. Az őslakók sokkal durvábban bántak a hadifoglyokkal és teljesen más funkciójuk volt, mint az európai háborúkban,

ahol a hadifoglyokra is vonatkoztak bizonyos kötelezettségek az őket fogva tartók részéről (életben tartani, ellátni őket és a háború végén kölcsönösen kicserélni a hadifoglyokat). Az amerikai őslakosok fogságába került katonák jobb esetben egyfajta túsok lettek, ebben az esetben a béke zálogai vagy esetleges újabb háború kirobbanásának okai voltak. Rosszabb esetben megkínózták és kivégezték a fogságba esett katonákat, sokszor igen kegyetlen módon. Ellenben a foglyul ejtett nőket és gyereket integrálták saját közösségükbe.

Fegyelmi szempontból a franciákkal szövetséges amerikai őslakosok szintén kihívást jelentettek, mert az erődök ostrománál nem igen lehetett őket alkalmazni. Ugyanis ez a fajta harcéljárás idegen volt tőlük, mert az őslakosok hadviselése és taktikája zömében az erdei összecsapásokra, rajtaütésekre épült. Egy másik érdekes jelenség az volt, hogy az őslakosok a túlerővel szemben szinte mindig kitértek az összecsapás elől. Az amerikai őslakosok kultúrájában fontosabb volt az élet felesleges feláldozásának elkerülése, mint az értelmetlen, de európai szemmel hősiességnek mondott halál a csatatéren. A szerző említést tesz arról, hogy az amerikai őslakosok általa vizsgált csoportja igen békés életet élt a gyarmatosítók megérkezése előtt.

Evert Kleynhans írása *Hazaárulás, politikai beavatkozás és a háború utáni vadászat a dél-afrikai árulókra és kollaboránsokra (1945–48)* számomra azért volt érdekes, mert a második világháború egy szinte alig ismert hadszínteréről és az ott hivatalban lévő tisztségviselők által elkövetett háborús bűnök és hazaárulási esetek kivizsgálásáról szól. A tanulmány a Rein és Barell által vezetett *Union War Persecutions Section* (Egyesült Háborús Vádak Részlege) tevékenységét foglalja össze.

A második világháború alatt a német Külügyi Hírszerzés és az Abwehr (a német katonai hírszerzés) sikeresen telepített kémeket Dél-Afrikába annak érdekében, hogy haditengerészeti hírszerzési információhoz jusson Németország. Ez csakis úgy volt

lehetséges, hogy a német ügynökök kapcsolatba léptek dél-afrikai ellenzéki csoportokkal (a Dél-afrikai Nemzeti Párttal¹ és az Ökrösfogat Őrszemekkel²). A háború alatt a brit hírszerzés sikeresen megfigyelte ezt a kémtevékenységet, köztük annak vezetőjét, Hans von Rensburgot és belső körét.

Az ügyben 1945 májusában történt fordulat, amikor Henry Lawrence igazságügyi miniszter az Unión belül arra kérte a brit hírszerzési szerveket, hogy hozzák nyilvánosságra von Rensburgnak a németekkel való együttműködésére vonatkozó összes információjukat. Ezzel kezdetét vette a von Rensburg és körének hazaárulásával kapcsolatos bizonyítékok összegyűjtése. A Reinmisszió sikerrel járt, nyilvánosságra került megfelelő számú és súlyú bizonyíték von Rensburg és körének bűnösségét illetően. Ennek ellenére elmaradt a felelősségre vonásuk, mivel az akkori dél-afrikai vezetés nem akarta azt felvállalni politikai okokból.

A könyv második fele a jelenkor kihívásai közül hoz összesen hat tanulmányt. Egy tanulmányt a dán katonai igazságszolgáltatás fejlődéséről – szerzője Lars Stoltenberg –, egyet a brazil katonai igazságszolgáltatásról (Maria Rocha tanulmánya). A fenti két tanulmány áttekinti a jelzett ország katonai igazságszolgáltatásának fejlődését és jelenkori helyzetét.

Az igazán izgalmas témák (legalábbis számomra) a kötet utolsó három tanulmánya jelentette. Az első tanulmányban Jean-Paul Laborde³ a *harctereken történő bűnügyi bizonyítékok* összegyűjtésének problematikáját járja körül, amivel önmaga is szembesült, mint az ENSZ Terrorelhárítási Főigazgatója. Az ISIS iraki és szíriai tevékenységével kapcsolatos hadműveleti

1 National Party.

2 Ossewabrandwag angolul Ox-wagon Sentinels (*Brit ellenes, németbarát dél-afrikai szervezet, amely főleg burokból állt és 1939–52-ig volt aktív*).

3 Jean-Paul Laborde korábbi UN Counter Terrorism Executive Director (ENSZ Terrorelhárítási Főigazgatója).

területeken történő információgyűjtés során felhalmozott adatok között számos emberiség és háborús bűncselekményre vonatkozó adat került a hadműveleteket végző katonák birtokába. A cikk kiemeli, hogy a bizonyítékok sikeres begyűjtéséhez egyrészt meg kell határozni azon adatok körét amelyek, mint későbbi bizonyítékok szóba jöhetnek egy esetleges büntetőeljárás során, másrészt a műveleti területen tevékenykedő katonákat ki kell képezni arra, hogy hogyan rögzítsék, tárolják és továbbítsák az összegyűjtött bizonyítékokat. A fentiekhez nyújt segítséget az ENSZ Terrorrelhárítási Főigazgatósága által kiadott „*Útmutató a katonai bizonyítékokhoz*”⁴ című dokumentum.

*Sarah Badari által írt tanulmány a Kiterjesztett képességű katonák bűnügyi felelősségének*⁵ kérdéskörét járja körül a vonatkozó francia büntető jogszabályok alapján. A téma önmaga lehetne akár egy tudományos fantasztikumba illő teoretikus elmélkedés, de a szerző megmarad a jelenlegi kutatások lehetőségeinél és ezáltal a realitás talaján. A tanulmány vizsgálja a kiterjesztett képességű katona egyéni felelősséget mind a civil társadalomban szolgálaton kívül, mind pedig szolgálatban és harci körülmények között. A szerző körbejárja ezt a problémát abból a szempontból, hogy a megnövelt képességű katona birtokában volt-e szabad akaratának a cselekmény elkövetésekor, az adott cselekményt szándékosan követte-e el, valamint cselekményének következményére kiterjedt-e belátási képessége vagy sem. A katona egyéni felelőssége mellett a szerző megvizsgálja azt, hogy a katonánál alkalmazott kiterjesztett képesség rendelkezik-e időbeni korlátot (mint például a kedvező hatású drogok⁶) vagy visszafordíthatatlan változást idéz elő az adott kiterjesztett képességű katona fizikai vagy pszichikai állapotában. A szerző nem

4 CTED Military Evidence Guidelines.

5 Enhanced soldiers.

6 Good drugs.

merészkedik messzebbre a teljesítményfokozó drogok alkalmazásának gyakorlati problematikájánál. Ezen drogok alkalmazásakor pedig az egyéni felelősség megállapítása jelent jogi kihívást Badari szerint. Amennyiben a katona önként, szabad akaratából veszi be a teljesítményfokozó hatású szert, akkor a felelősség is őt terheli. Ebben az esetben a katona megtagadhatja az adott szer bevételét, hogy megelőzze annak hatása alatt elkövetett cselekményért történő felelősségre vonását. A másik lehetőség az, amikor az egység parancsnoka teszi kötelezővé egy adott szer bevételét bizonyos kiélezett harci szituációkban. Ebben az esetben a parancs adója viseli a felelősséget a neki alárendelt katonák tetteiért. Ezt a felelősséget viszont nem biztos, hogy vállalja a parancsnoki beosztást betöltő személy és ez gátolhatja ezen drogok katonai célú elterjedését. A tanulmányban a szerző számos érdekes kérdést vet fel a kiterjesztett képességű katonák jogi kontrolljával és az egyéni felelősség büntetőjogi aspektusainak megállapításával kapcsolatban, de a feltett kérdésekre adandó válaszok többségét a jövőbeni kutatásokra bízta.

A kötet utolsó két tanulmánya az autonóm fegyverrendszerek és az azokhoz kapcsolódó felelősség témakörét taglalja. Ezen két tanulmány olyan problémaköröket feszeget, amelyekre a jelenlegi nemzeti és nemzetközi jogszabályok nincsenek felkészülve.

Halálos autonóm fegyverrendszerek bűnügyi felelősségének komplex tulajdonságai című tanulmány – Eric Pomés írása – azzal foglalkozik, hogy ezen fegyverrendszerek hogyan derogálhatják az azokat alkalmazó személyek felelősségét egészen addig a pontig, amikor a fegyverrendszer teljesen autonóm módon végzi tevékenységét humán felügyelet és interakció nélkül.

A szerző felhívja a figyelmet arra, hogyan válhat az adott fegyverrendszert felügyelő személyek tevékenysége szimpla rutinná a célok kiválasztása és azok leküzdéséhez szükséges engedélyek megadása terén.

Abban az esetben, amikor nincsen humán felügyelet az adott fegyverrendszer felett, hanem az önálló fegyverrendszer autonóm módon dönt egy adott cél kiválasztásáról és annak leküzdéséről, akkor igen nehéz megállapítani azt, hogy ki is felelős az adott fegyverrendszer esetleges hibás tevékenységéért. Mivel ebben az esetben a fegyverrendszerre nem vonatkozik a „szabad választás⁷ filozófiai koncepciója”, mert az csak az embereket illeti meg. Az autonóm fegyverrendszer pedig minden esetben algoritmusok és software-ek alapján hoz döntést, amelyeket emberek hoztak létre. Ezáltal az adott rendszer viselkedése előre meghatározható annak ellenére, hogy magának az automata rendszer működésbe lépésének ideje nem tudható előre.

Pomès szerint az autonóm fegyverrendszerek megfelelő humán kontrollja szükséges, viszont az adott autonóm rendszer tevékenységéért az emberi felelősség megállapítása nehézségekbe ütközik⁸ (sok szereplős az adott problémakör: fejlesztő, üzemben tartó, használó, az adott rendszerért felelős katonai parancsnok, kiképzés és a rendelkezésre álló tudás stb). A szerző szerinti az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy teljesen joghézagmentes, pozitivista megoldás a felelősség megállapítására nem lehetséges annak sokszereplős volta miatt. A megoldást a lawfare (jogi hadviselés) alkalmazásában látja. Ez nem más, mint a jog fegyverré tétele annak érdekében, hogy a különböző felek inkább érték alapon vitatkozzanak, mint szabályok mentén. Ez a fajta vita lehetővé teszi, hogy az állami és nem állami szereplők az emberek életének megőrzése mellett törjenek lándzsát megfelelő szintű és minőségű jogi diszkurzus keretében.

A kötet mindegyik tanulmánya tartalmaz számos értékes forrás megjelölést azoknak, akik az adott területet kutatják vagy

⁷ Freedom of choice.

⁸ 1998-as Római Egyezmény 25. és 28. szakasza szerinti felelősség megállapítást vizsgálja a szerző.

érdeklődnek iránta. A kötet első része inkább jogtörténeti szempontból lehet érdekes egyes kutatók számára, akik az európai hadijog történetét vagy a gyarmatokon alkalmazott hadijogot és annak alkalmazásának korlátait kutatják.

A tanulmánykötet második fele viszont előre mutató abban a tekintetben, hogy a katonák humán képességeinek megnövelése és az autonóm fegyverrendszerek megjelenése, elterjedése mindenképpen szükségessé teszi azt, hogy a jogalkotás lépést tartson magával a technológia fejlődéssel és megfelelő szabályokat dolgozzon ki első sorban az egyéni felelősség megállapítása terén. Ezen témák érdekes és előremutató kutatási területek, amelyeket érdemes magyar szempontból nyomon követni.

Szerzőink

Dr. Spitzer Jenő százados, a Magyar Honvédség hivatásos tisztje,
az MKJHT tagja

Erdős Jázmin Kitti egyetemi hallgató, Széchenyi István Egyetem
Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar

Kenéz Bence Kende egyetemi hallgató, Eötvös Loránd Tu-
dományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar

Kovács Tamás egyetemi docens, Nemzeti Közsolgálati Egyetem
Rendészettudományi Kar

László-Gulyás Csaba üzleti hírszerző-elemző

Puskás Anna egyetemi tanársegéd, Nemzeti Közsolgálati
Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar, az MKJHT
tagja

Szerzői útmutató

A Katonai Jogi és Hadijogi Szemle magyar nyelven beküldött, az e folyóiratot kiadó Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság által művelt tudományos vagy szakmai területhez kapcsolódó – az alábbi formai követelményekhez illeszkedő – kéziratokat (tanulmányokat, recenziókat) fogad be.

Általános feltételek

A kéziratok terjedelme tudományos közlemény esetében legalább 20.000 karakter (fél ív) lehet, és nem haladhatja meg a 80.000 karaktert (2 ív). Könyvismertetés vagy tudományos értékű hozzászólás nem haladhatja meg a 20.000 karaktert.

A kézirat megküldésekor a szerző kilétét úgy kell feltüntetni, ahogyan azt a szerző a folyóiratban megjelentetni szeretné.

A fő szöveget, a címet, a fejezetcímek és az alcímek times new roman betűtípussal és 12-es betűmérettel kérjük formázni. A fő szöveg esetében kérjük a szimpla sorközt és a sorkizárt beállítást alkalmazni. A címet, a fejezetcímet, alfejezet címet követően kérjük kizárólag egy sorköz (enter leütése) szerepeljen. Kerülni kell a behúzásokat, tabulátorokat, térközöket és egyéb formázásokat.

Kiemelések a szövegben és lábjegyzetben kizárólag dőlt betűvel lehetségeseket, kérjük kerülni a ritkítás, az aláhúzás, a vastag betű stb. használatát.

A táblázatokat és ábrákat megfelelően formázva, a forrást hivatkozva, képaláírással ellátva kell feltüntetni. Táblázatok esetében kérjük, hogy a maximális méret egy B5-ös oldalt ne haladja meg.

A szöveg tagolása decimális számozással jelölt fejezetcímekkel (például 1.), illetve alcímekkel lehetséges (például: 1. 1.1.). Kérjük az automatikus számozás mellőzését. Maximális háromszintű tagolást (például: 3.4.1.) kérünk alkalmazni.

Felsorolások esetében elsődlegesen decimális jelölést alkalmazunk, ahol kérjük szintén a maximális három szint betartását.

Hivatkozások

A hivatkozásokat lábjegyzetben kérjük feltüntetni, több hivatkozás esetében pontosvessző használatával. A lábjegyzetbe a fő szövegben idézett vagy ott felhasznált forrásokat kell hivatkozni. Kérjük kerülni a végjegyzetet vagy a szövegben történő hivatkozást. A lábjegyzetben egy műre történő első hivatkozás esetében az összes bibliográfiai adatot fel kell tüntetni. A későbbi hivatkozások esetén elég az i. m. használata (pl. MEZEY: i. m. 23. o.). Ha ugyanazon szerzőtől több művet is idézünk akkor az i. m. után zárójelben tüntessük fel a művek kiadási évét (pl. MEZEY: i. m. (2003) 23. o.). Ugyanazon szerzőtől, azonos évben megjelent műveinek ismételt idézése esetén abc jelölést kérjük alkalmazni a hivatkozás sorrendjében (pl. Mezey: i. m. (2003a) 23. o.). Lábjegyzet esetében fontos hangsúlyozni, hogy az minden esetben mondatnak minősül, így mindig nagybetűvel kezdődik és ponttal zárul. Sem a szövegben sem, a lábjegyzetben nem kell feltüntetni az idézett mű szerzőjének titulását (vagyis a dr. rövidítést sem).

Hivatkozások módszerei

a) könyvek

FERDINANDY Gejza: *A magyar alkotmány történelmi fejlődése*, Budapest, Franklin-Társulat magyar irod. intézet és nyomda, 1906. 45. o.

b) gyűjteményes művek

Hans KELSEN: Ki legyen az alkotmány őre?, In: TAKÁCS Péter (szerk.): *Államtan – Írások a XX. századi általános államtudomány köréből*, Budapest, Szent István Társulat, 2003. 289–332. o.

c) folyóiratcikkek

PATYI András: Hatáskör és eljárás a magyar közigazgatási bíráskodás történeti modelljében, *Magyar Közigazgatás*, 2001/11. 655–667. o.

d) elektronikus források

PAÁL VINCE (szerk.): *Magyar sajtójogi szabályok annotált gyűjteménye 1848–1989* (<http://mtmi.hu/>).

e) jogszabályok

A független magyar felelős ministerium alakításáról szóló 1848. évi III. törvénycikk.

f) országgyűlési napló és irományok

Pulszky Ágost a közigazgatási bíróságról szóló törvényjavaslatot megvitató bizottság képviselőházi előadója ismertette a bizottság álláspontját a képviselőház előtt, *Képviselőházi napló*, 1892. XXXIII. kötet, 1896. május 11. – június 30., 624. ülésnap.

Lukács László miniszterelnök indokolása a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről szóló törvényjavaslatához, *Képviselőházi irományok*, 1910. XXII. kötet, 633. számú iromány.

Szerkesztőség a formai kritériumoktól eltérő kéziratokat visszaküldi a szerzőnek javítás céljából.